

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

TASAVVUFTA RIZA KAVRAMI

AYŞE BEYZA KORUCU

YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN:
DOÇ. DR. BETÜL GÜRER

KONYA-2021

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	AYŞE BEYZA KORUCU		
	Numarası	17810601134		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMERİ / TASAVVUF		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	TASAVVUFTA RIZA KAVRAMI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ayşe Beyza Korucu

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	AYŞE BEYZA KORUCU		
	Numarası	17810601134		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ / TASAVVUF		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. BETÜL GÜRER		
Tezin Adı	TASAVVUFTA RIZA KAVRAMI			

Rızâ kavramı, memnun olmak, hoşnutluk, beğenmek, karşı çıkmamak gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufî mertebelerden biri olan rızâ makâmı, müminlerin ulaşmayı hedefledikleri Allah rızâsının anahtarlarındandır. Bu nedenle, tasavvuf klasiklerinde mutasavvıflar tarafından hâl ve makâmın çerçevesinde ele alınarak aktarılmaktadır. Çalışmamızda, tasavvuf ilminde rızâ kavramı incelenmektedir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm, hadis ve diğer İslâmî ilimlere ait kaynaklardan yararlanılmaktadır. Rızânın makâmının sonu ve hâllerin başlangıcı olması sebebiyle tevekkül, sabır, şükür, muhabbet ve diğer kavramlarla olan ilişkisine değinilmektedir. Rızâ mertebesinin hâl ya da makâm olduğu yönündeki görüşler aktarılarak rızânın bu çerçevede bulunduğu nokta belirlenmektedir. Ayrıca cennet sakinlerinin, tüm cennet nimetleri içerisinde yalnızca Allah'ın rızâsı olarak ifade edilen Rıdvân'ı talep ettikleri, niyet etmenin râzî olmak için yeterli olmadığı ve rızâ sahibi kişinin dua etmesinde herhangi bir engel bulunmadığı aktarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Rızâ, Rıdvân, Tevekkül, Sabır, Şükür, Muhabbet, Niyet, Dua, Hâl, Makâm.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	AYŞE BEYZA KORUCU		
	Student Number	17810601134		
	Department	BASIC ISLAMIC SCIENCES / SUFISM		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	DOÇ. DR. BETÜL GÜRER		
Title of the Thesis/Dissertation	THE CONCEPT OF CONSENT IN SUFISM			

The concept of consentment means to be satisfied, to be content with and approve. Maqām of rizā which is one of the highest levels in sufism, is one of the keys to the rizā of Allah which believers wish to reach. For this reason, it is narrated by sufis within the framework of maqām. In our study the concept of consentment in the wisdom of sufism is tried to be explained. While doing this, the sources of Qur'ān and ḥadīth and other knowledges of Islam are used. Since it is the end of the maqāms and the beginning of the state, its relation with of at-tawakkul, as-sabr, remercy, rizā, muhabba and other concepts is explained. Beside, opionios are expressed that the level of rizā is a state or a maqām. It is reported that the inhabitants of Eden, which is the highest among heavens, demanded Rıdwan, which is rizā of Allah. In addition to this, it is also mentioned that intention is not enough to be content and there is no obstacle fort he person who is rizā to pray.

Key Words: Rizā (Consent), Rıdwan, at-Tawakkul (Resignation), as-Sabr (Patience), Gratitude, Muhabba (Love), Intention, Prayer, State, Maqām.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
ÖN SÖZ	viii

GİRİŞ

A. TEZİN KONUSU, YÖNTEMİ, AMACI	1
B. TEZİN SINIRLARI	2
C. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	3

BİRİNCİ BÖLÜM

RIZÂ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. RIZÂ KAVRAMININ TAHLİLİ	8
1. Rızâ Kavramının Sözlük Anlamı	8
2. Rızâ Kavramının İstilah Anlamı	10
a. Rızânın Dereceleri.....	19
b. Rızânın Alâmetleri	22
c. Rızâ Sahibinin Özellikleri	25
d. Rızâyı Engellenen Durumlar	31
B. TASAVVUFÎ BİR DERECE OLARAK RIZÂ	35
1. Hâl ve Makâm Kavramlarının Tanımı	35
2. Rızânın Hâl-Makâm Tasniflerindeki Yeri.....	40
C. RIZÂNIN İSLÂMÎ KAYNAKLARDAKİ YERİ	46
1. Kur'ân-ı Kerîm'de Rızâ	46
2. Hadislerde Rızâ	50
3. İslâm Geleneğinde Rızâ	54
a. Tefsir İlmi ile İlişkisi.....	54
b. Fıkıh İlmi ile İlişkisi.....	58
c. Kelam İlmi ile İlişkisi.....	60
d. İslâm Tarihi ile İlişkisi	65

İKİNCİ BÖLÜM
DİĞER TASAVVUFÎ KAVRAMLARLA
İLİŞKİSİ BAKIMINDAN RIZÂ

A. RIZÂ İLE YAKIN İLİŞKİLİ KAVRAMLAR.....	71
1. Rızâ-Tevekkül İlişkisi	71
2. Rızâ-Sabır İlişkisi.....	80
3. Rızâ-Şükür İlişkisi.....	88
4. Rızâ-Muhabbet İlişkisi	95
5. Rızâ-Mârifet İlişkisi	104
6. Rızâ-Kanâat İlişkisi.....	109
7. Rızâ-Melâmet İlişkisi	113
B. RIZÂ İLE İLİŞKİLİ DİĞER KAVRAMLAR.....	117
1. Rızâ-Tevbe İlişkisi	118
2. Rızâ-Zühd İlişkisi.....	123
3. Rızâ-İrade İlişkisi	127
4. Rızâ-Fakr İlişkisi.....	132
5. Rızâ-Dua İlişkisi	135
6. Rızâ-Niyet İlişkisi	138
SONUÇ.....	141
BİBLİYOGRAFYA	144
EK-1	152

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhi's-Selâm
b.	: Bin
b.y.	: Basım Yeri Yok
Bk./bk.	: Bakınız
by.	: Beyit
c.c.	: Celle Celâluhû
<i>DÜİFD</i>	: Dicle Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
No.	: Hadis Numarası
öl.	: Vefat
r.a.	: Radıyallâhu Anh
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhî ve Sellem
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve Benzerleri
vd.	: Ve Diğerleri
vtb.	: Vefat Tarihi Bulunamadı
y.y.	: Yayıncı yok
yy.	: Yüzyıl

ÖN SÖZ

Her ilim dalının kendine ait bir yöntemi ve literatürü mevcuttur. Araştırma çalışmaları sırasında belirlenen yöntem ile süreç devam ederken ulaşılan bulgular kendine ait literatür ile aktarılmaktadır. Bu nedenle tüm ilmi disiplinlerde o alana ait terimler özel olarak tespit edilmiştir. Tasavvuf, tecrübeye dayalı bir ilim olması sebebiyle söz konusu terimler daha fazla önem kazanmaktadır. Bu sebeple sûfiler sadece ehli olan kimselerin anlayabileceği bir literatür oluşturmaya çalışarak liyâkati olmayan kişilerin tasavvufî ifadeleri yanlış yorumlamasının önüne geçebilmeyi hedeflemişlerdir.

Tasavvufî terbiyede seyr-i sülûke başlayan sâlikin tamamlaması gereken bazı eğitim süreçleri bulunmaktadır. Bu süreç sûfiler tarafından, tevbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murakabe ve rızâ olarak genellikle on makâmdan oluşacak şekilde tasnif edilmiştir. Makâm tasniflerinde çoğunlukla rızâ, sâlikin ulaşması gereken son makâm olarak kabul edilmektedir. Ayrıca her makâmın kendi içinde başka alt makâmları ve hâlleri bulunmaktadır. Dolayısıyla bir makâm ele alınırken aynı zamanda pek çok makâm ve hâl bilgisine de ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin rızâ makâmına ulaşan kişinin makâm içerisindeki ilk derecesi sabır ile başlamaktadır. Bu nedenle makâm ve hâllere dair yapılan tanımlamalar tek başına yeterli değildir. Makâma ulaşan kimselerin tecrübelerine dayanarak ifade etmiş olduğu rivayetler kavramı daha anlaşılır kılmaktadır.

Tasavvufta Rızâ Kavramı isimli bu çalışma rızâ kavramını altı klasik tasavvuf kaynağı çerçevesinde ele almaktadır. Bu kaynaklar; ilk tasavvuf eserlerinden olan *er-Ri'aye*, kavramı yakîni makâmın en üst derecesi olarak ele alan *Kûtü'l-Kulûb*, her araştırma için ana kaynaklardan biri olarak kabul edilen *Kuşeyrî Risâlesi*, hâl ve makâmlar çerçevesinde farklı rızâ ifadeleri ile *Keşfü'l-Mahcûb*, kavram analizleri ile konuları daha anlaşılır kılan *İhyaü Ulûmi'd-Dîn* ve kavramı felsefi bakış açısı ile ele alan *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'dir. Literatür tespitinde rızâ kavramını farklı açılardan ele alan eserler dikkate alınmıştır. Rızâ kavramının tasavvufî anlamı, sûfiler nazarındaki tanımlamaları, diğer ilimlerle münasebeti ve son makâm olması sebebiyle kendinden önceki makâmlarla ilişkileri ekseninde çalışmamız tamamlanmıştır.

Tezimiz bir giriş, iki bölüm, sonuç ve ek kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmamızın konusu, yöntemi ve amacı aktarıldıktan sonra tezimizin sınırları ve kaynakların değerlendirilmesi yapılmaktadır. Böylece çalışmamız sırasında izlemiş olduğumuz yol, konumuzun önemi, karşılaştığımız zorluklar ve kaynaklarımız hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırmamızın ilk bölümünü, rızâ kavramının kavramsal çerçevesi oluşturmaktadır. Bu bölüm; “Rızâ Kavramının Tahlili”, “Tasavvufî Bir Derece Olarak Rızâ” ve “Rızânın İslâmî Kaynaklardaki Yeri” olmak üzere üç alt başlıktan meydana gelmektedir. Rızânın kavramsal tahlili ve tasavvufta rızâ kavramının ne şekilde ele alındığı ifade edilmektedir. Genel olarak tasavvufî bir makâm olan rızayı, hâl çerçevesinde değerlendiren mutasavvıfların görüşleri aktarılmaktadır. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm, Hadis ve diğer İslâmî disiplinlerde rızâ kavramına yer verilerek bölüm tamamlanmaktadır.

Araştırmamızın son bölümünde ise rızanın diğer tasavvufî kavramlarla olan ilişkisine değinilmektedir. Bölüm; “Rızâ ile Yakın İlişkili Kavramlar” ve “Rızâ ile İlişkili Diğer Kavramlar” olmak üzere iki alt başlıktan meydana gelmektedir. Rızânın, sabır, şükür, tevekkül, melâmet ve muhabbet gibi ilişkili olduğu kavramlarla olan münasebeti aktarılmaktadır. Böylece rızâ merkeze alınarak tasavvuftaki diğer kavramlar arasındaki yeri belirlenmektedir.

Tezimiz, ek kısmında tasavvufta rızâ kavramına dair genel bir şemanın aktarılması ile tamamlanmaktadır. Oluşturduğumuz şemâ sayesinde tasavvufta rıza kavramının toplu bir görünümü elde edilmektedir.

Son olarak çalışmalarım boyunca ve yüksek lisans eğitim sürecimde her türlü konuda yardımlarını ve desteğini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Betül Gürer’e, tezimize vakit ayırarak değerli katkılarda bulunan Doç. Dr. Güldane Gündüzözü ve Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül Oruç hocalarıma çok teşekkür ederim. Ayrıca hadis araştırmalarımında bana zaman ayıran Büşra Büyükmatür’a, destekleri ile pes etmeme izin vermeyen kıymetli ailem ve arkadaşlarıma minnettarım.

Ayşe Beyza Korucu

Konya 2021

GİRİŞ

A. TEZİN KONUSU, YÖNTEMİ, AMACI

Tezimizin konusu, tasavvufî kavramlardan ve ayrıca makâmlardan biri olan rızâ kavramının, belirlediğimiz klasik kaynaklar çerçevesinde incelenmesidir. Takdir edilir ki tasavvufî kavramlarının hakîkatine dair açıklamalar, ancak o makâmı yaşayarak idrak edebilen kimseler tarafından yapılabilir. Bu nedenle yoğun anlam muhtevasına sahip olan rızânın, niteliklerini, vasıflarını, derecelerini, mutasavvıflar nazarında nasıl tanımlandığını ve diğer tasavvufî kavramlarla olan ilişkisini, İslâm'ın temel kaynakları ile beraber inceleyerek kavrama dair bir çalışma ortaya koymaktayız.

Tezimizde, rızâ kavramının tasavvuf klasiklerinde ne şekilde ele alındığı ve diğer tasavvufî kavramlarla olan münasebeti belirlenmektedir. Makâm tasniflerinde yüksek bir mertebeye sahip olan rızâ kavramına dair mutasavvıfların görüşleri ifade edilerek, onların vermiş olduğu bilgiler ışığında tasavvuf literatürüne yansımaları aktarılmaktadır. Ayrıca sadece tasavvufî bir terim olmayan rızâ kavramının, diğer İslâmî disiplinler içerisinde ne şekilde ele alındığı kısmen ifade edilmektedir.

Tasavvufî eğitimin merkezini nefis terbiyesi için gerekli olan seyr-i sülûk yolunun mertebeleri oluşturmaktadır. Hâl ve makâmlardan oluşan mertebelerden biri de rızâ makâmıdır. Tasavvuf kaynaklarındaki genel tasnife göre rızâ, makâmın sonu hâllerin başlangıcıdır. Dolayısıyla tasavvuf alanındaki kaynakların tamamına yakını rızâ kavramına yer vermektedir. Ancak tasavvuf klasikleri üzerine yapmış olduğumuz incelemeler sonucunda rızâ kavramı hakkında genel olarak aynı tanımların ve ifadelerin sıklıkla tekrar edildiği görülmektedir. Bu nedenle rızâ kavramına dair farklı bakış açıları sunan ana eserler belirlenerek çalışmamızın temeli oluşturulmaktadır.

Çalışmamızın temel amacı, tasavvufta rızâ kavramının belirlemiş olduğumuz klasiklerde nasıl ele alındığını ve tasavvufta bulunduğu konumun önemini aktarabilmektir. Bu nedenle alanımız için yardımcı olabilecek bir çalışmayı ortaya koymak bu tezin ana hedeflerinden biridir.

B. TEZİN SINIRLARI

Çalışmamızın sınırları, incelemiş olduğumuz tasavvufi kaynaklardaki ifadelerin, rızânın farklı yönlerini aktarması dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu nedenle yapmış olduğumuz araştırmalar içerisinde birbirinden farklı dönemlere, bakış açılarına ve üslubunu sahip olan altı tasavvuf klasiği ele alınmaktadır. Belirlemiş olduğumuz bu klasikleri diğer tasavvufi kaynaklarla da zenginleştirmeyi hedefleyerek araştırmamızın sınırları çizilmiştir. Tezimizin sınırlarını belirleyen altı klasik kaynağımız şunlardır:

Tasavvuf ilminin ilk klasiklerinden olması nedeniyle rızâ kavramına dair ilk ifadeleri elde edebildiğimiz eser, Hâris el-Muhâsibî'nin (öl. 243/857) *er-Ri'âye*'si,

Hâl ve makâm tasnifi üzerine rızâ makâmını yakîni makâmın sonuncusu olarak belirleyen, makâmın derecelerini, alametlerini ve makâm sahibinin özelliklerine dair bilgilerin her birini bir başlık ile bizlere aktaran Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (öl. 386/996) *Kûtu'l-Kulûb*'u,

Tasavvufî aktarımlarında sade üslubu ve derli toplu anlatımı ile her araştırma için temel kaynak olarak kabul edilen eser, Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî'nin (öl. 465/1072) *er-Risâle*'sidir. Ayrıca yer verdiği kavram tasniflerini mutasavvıfların görüşleri ile aktarması bizim için pek çok sûfinin yapmış olduğu rızâ tanımlarını çalışmamızda yer vermemizi sağlamıştır.

Genel olarak Tasavvuf kaynaklarında makâmın içerisinde yer alan rızâ kavramını Muhâsibî'nin bakış açısıyla hâller içerisinde aktaran Alî b. Osmân el-Hücvîrî'nin [öl. 465/1072 (?)] *Keşfü'l-Mahcûb*'u,

İslâm'ın temel kaynakları ile aktarmış olduğu her bir kavramı, sistematik ve tasniflerle dolu bir düzen ile bizlere sunan ve tasavvufun en önemli kaynaklarından biri olan Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî'nin (öl. 505/1111) *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*'i,

Son olarak tasavvuf felsefesinde önemli isimlerden olması sebebiyle kavramı, sahip olduğu felsefi bakış açısıyla farklı bir çerçeveden bizlere sunan Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'sidir.

Tezimizin ilk bölümünde rızâ kavramının kavramsal çerçevesini aktardık. Belirlemiş olduğumuz klasiklerimiz içerisinde kavramın özelliklerini, tasniflerini ve diğer niteliklerini ifade ettik. Hâl ve makâm tasnifleri içerisinde rızânın konumlandırıldığı yere dair mutasavvıfların sözlerinde bahsettik. Daha sonra İslâm'ın temel kaynakları olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde, sonrasında ise İslâm'ın diğer geleneklerinde rızâ kavramına değinerek kavramın geniş ölçüde neyi ifade ettiğini ve tasavvuf ilminin bu ilimler içerisinde kavramın hangi yönünü karşıladığını belirledik. Çalışmamızın son bölümünde ise, rızâ kavramının diğer tasavvufî kavramlarla olan ilişkisine değinerek rızânın diğer kavramlarla olan münasebetinin düzeyini aktardık.

Araştırma sürecimiz içerisinde rızâyâ dair eser incelemesi yaparken belirli ifadelerin sıklıkla tekrar edildiğine rastladık. Yapmış olduğumuz kütüphane taramasında yaklaşık olarak on tasavvuf kitabından yedisinde kavram hakkında aynı ifadelerin tekrar edildiğini rahatlıkla ifade edebiliriz. Bu nedenle uzun süren kaynak araştırma aşamasından sonra kavramın farklı yönlerini bizlere aktaran eserleri seçmeye çalıştık. Bu hususa ne kadar dikkat etmeye gayret etsek de yazmış olduğumuz ifadelerin, belirlemiş olduğumuz kaynakların en az ikisinde geçtiğini söyleyebiliriz. Bu durum vermiş olduğumuz dipnotlardan da anlaşılacaktır.

C. KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Rızâ kavramı üzerine yapmış olduğumuz araştırmalarda daha çok Kur'ân-ı Kerim içerisinde geçen rızâ kavramlarının değerlendirilmesi şeklinde tefsir alanında ve rızâ beyanı, kişinin rızâsı konularında İslâm hukuku alanında yapılmış çalışmalara rastladık. Tefsir alanında yapılmış olan bu çalışmaların birkaçından tezimizin “Kur'ân-ı Kerîm’de Rızâ” isimli başlığında yararlanılmıştır. Bu çalışmalar arasında;

Selman Coşkun’un *Kur'ân-ı Kerim’de Rızâ Kavramı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014),

Aynı isimle yapılmış bir başka çalışma olan İbrahim Akşit’in *Kur'ân’da Rızâ Kavramı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015),

Meryem Celepci’nin *Kur'an Ayetleri Işığında Allah Rızâsı Kavramının İnanan Bireyin Kişiliği Üzerine Etkisi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, 2019) isimli tezlerinden ve diğer yüksek lisans çalışmalarından yararlanılmıştır.

Ayrıca Sevgi Tütün tarafından “*Kur’an’da Rızâ Kavramının Kullanıldığı Yerler*” [DÜİFD 34 (2011), 149-174] isimli makalesi de çalışmamıza kaynaklık etmiştir.

İslâm hukuku alanında yapılmış çalışmalar ise, rızâ kavramının hangi mahiyette kullanıldığına dair fikir olabilmesi amacıyla incelenmiştir. Abdüsselam Arı tarafından yazılmış olan *İslâm Ansiklopedisi*’nin “Rızâ” maddesi bu çalışmalardan biridir. (35/57-59, İstanbul: TDV Yayınları, 2008)

Tasavvuf alanında rızâ kavramı üzerine yapılmış olan müstakil bir eser bulmak neredeyse mümkün değildir. Genellikle tasavvufi kitapların hâl ve makâmlar bölümünde bir makâm olarak ele alınmaktadır. Akâdemik alanda yapılmış olan çalışmalar içerisinde ise çoğunluğunu makalelerin oluşturduğu kaynaklar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan ilki ve bir yol haritası çizmemize yardımcı olan, Bedriye Reis tarafından telif edilen, “Tasavvuf Klasiklerinde Rızâ Kavramı” [Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 10/53 (2017), 891-913] isimli makalesidir. Diğer yararlanmış olduğumuz çalışmalardan bazıları ise şunlardır;

Dilaver Gürer’in yayınlamış olduğu “Abdülkadir Geylânî’nin Tasavvufî Görüşleri – Rızâ” [Zuhur Dergisi 22 (Ekim 2015), 26-27] isimli çalışması,

Diyanet Dergisi’nin yayınlamış olduğu sayılardan biri “İlâhî Rızâ’yı Hayata Yansıtma” ismi ile rızâ kavramı üzerinedir. Bu sayıda, Bayram Ali Çetinkaya’nın, “Râzî olmak Râzî Olunmak” [Diyanet Dergisi 201 (Eylül 2007), 8-10] isimli makalesi, Selim Özarlan’ın, “Allah’ın İnsanda, İnsanın Allah’tan Râzî Olması” [Diyanet Dergisi 201 (Eylül 2007), 11-14] adlı yazısı ve Durak Pusmaz’ın, “En Büyük Değer: Allah’ın Rızâsını Kazanmak” [Diyanet Dergisi 201 (Eylül 2007), 15-17] isimli makalesi,

Kadir Özköse’nin kaleme aldığı “Rızâ” [Somuncu Baba 139 (Mayıs 2012), 22-25] isimli çalışması ile yine aynı derginin Musa Tektaş tarafından kaleme alınan yazısı “Muhabbet ve Rızâ Makâmında” [Somuncu Baba 196 (Şubat 2017), 24-28],

Mehmet Yavuz Şeker'in, "Tasavvuf Geleneğinde Kâmil Zühdün İki Temel Parametresi: Mârifet ve Rızâ" [*İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014), 824-839] makalesidir.

Peygamber ve rızâ konusunda ise, Ahmet Aktaş tarafından Hz. İbrahim (a.s) ve Nübüvvet Sempozyumu için hazırlanan "Hz. İbrâhim'de Rızâ ve Tevekkül Anlayışı" (2/255-282, İstanbul: Nida Akâdemi, 2019) isimli araştırması ve Dilaver Güreter'in hazırlamış olduğu *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamber Kıssaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017) adlı kitabı çalışmamız için önemlidir.

Tezimizi tasavvuf alanında rızâ kavramına dair herhangi bir lisansüstü çalışma yapılmaması üzerine belirledik. Ancak daha sonra rızâ kavramına dair birkaç çalışma yayınlandı. Bu çalışmalardan ikisi kişi ile sınırlandırılarak hazırlanmış olup tamamen rızâ kavramı üzerine değildir. Yayınlanmış olan çalışmalardan ilki, Betül Serin Çiçek tarafından "*Râbiatü'l-Adeviyye'de (95/714 – 185/801) Allah Aşkı ve Rızâ*" (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019) isimli yüksek lisans tezi ile ikincisi, Emine Olgun tarafından hazırlanan "*Ebû Tâlib El-Mekkî ve Ebû Hâmid Muhammed El-Gazâlî'de Rızâ Anlayışı*" (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020) isimli tez çalışmasıdır. Son çalışma ise Necla Yılmaz tarafından hazırlanmış olan "*Tasavvufî Bir Kavram Olarak Rızâ ve Travmatik Yaşantılarla Başa Çıkmadaki Rolü*" (İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, 2020) adlı Tasavvuf Kültürü ve Edebiyatı Anabilim Dalında yayınlanmış çalışmadır. Tezimizi hazırlarken alanımıza dair bu çalışmalardan yararlandığımız gibi, araştırmamızın farklı özelliklere sahip olmasını ve rızâ kavramına dair eksik olan bir boşluğu doldurabilmesi amaç edinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

RIZÂ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Allah Teâlâ A'râf Sûresi 156. ayette “*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır*” buyurmaktadır. Ayet bizlere, Allah Teâlâ'nın dünya ve ahirette kullarına rahmeti ile hükmedeceğini, iyi veya kötü olarak nitelendirdiğimiz her olayda Hakk'ın rahmeti ile muamelede bulunduğunu bildirmektedir. Kul için dünya hayatında karşılaşmış olduğu hastalık, ölüm, mal kaybı, evlat acısı vb. olaylar kendisine sıkıntı ve elem veren olaylardır. Ancak ayet, kulların acı olarak gördüklerinde dahi Allah Teâlâ'nın rahmetinin bulunduğunu aktarmaktadır. Varlığın kıymetini öğrenebilmek için yokluğu tatmak gerekir. Sağlığın kıymeti hastalıkta anlaşılmaktadır. Bir nimetin lezzeti ancak o nimetin zıttı ile değer kazanabilmektedir.¹ Bu nedenle yaşamış olduğumuz sıkıntılar rahatlığın kıymetini öğrenebilmek için bizlere rahmet olarak gönderilmektedir. Kul sıkıntılarının hakikatindeki rahmeti görerek Allah Teâlâ'dan râzı olmalıdır. O'nun cemâl ve celâl sıfatlarının tecellileri karşısında sabır ve şükür üzere rızâsını kazanmak için gayret etmelidir.

Tasavvufta rızâ kavramı dünya ve ahiret kazancı ile, Allah Teâlâ'nın rızâsına nail olabilmeyi sağlayan makâmlardan biridir. Bu bölümde rızâ kavramına dair kavramsal bir çerçeve çizilerek, rızânın mahiyeti ve muhtevası ifade edilmektedir. İslâm geleneğinde var olan rızâ kavramına dair ifadeler aktarılarak konu geniş alanda ele alınmıştır.

---

¹ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, trc. Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008), 9/85.

A. RIZÂ KAVRAMININ TAHLİLÎ

1. Rızâ Kavramının Sözlük Anlamı

Rızâ (رضا), Arapça ra zı ye (ر ض ي) harflerinden türetilerek elde edilmiş mastar bir kelimedir. Sözlükte; hoşnut olmak², beğenmek,³ râzı olmak⁴, memnun olmak,⁵ izin, müsaade, boyun kesmek gibi anlamlara gelmektedir.⁶ Ayrıca isim, fiil, mastar şeklindeki türevleri ile beraber muvafakat, karşı çıkmamak, istek, yönelmek, itaat ve kabul etmek gibi anlamları da bulunmaktadır.⁷

Arapça bir kelime Arap dilinin zengin kalıpları ile birden fazla anlam ifade edilebilmektedir. Rızâ kavramının الرَّضَى şeklindeki çekimi ile, “Bir kimsenin rızâsını talep etmek” anlamına gelirken, tefâ’ul babındaki hâli الرَّاضِي olup “Karşılıklı olarak râzı olmak” anlamında ifade edilmektedir.⁸ Bu nedenle kul, Allah Teâlâ’nın rızâsını istemekle beraber Rabbinden de râzı olmalıdır. رَضِيَ ise hâller sınıfından olan muhabbet derecesinin anlamını taşıyarak “Muhib, dost” kavramları ile tanımlanmaktadır.⁹ Ayrıca rızâ, “irade, tevekkül, sevmek”¹⁰ gibi anlamlara da gelerek makâm ve hâllerin birbiri ile olan münasebeti bizlere bir kavram üzerinden aktarılabilmektedir. Bu nedenle rızâ, Allah Teâlâ’ya muhabbet duyarak O’na güvenmek ve kazaları karşısında sabretmek olarak ifade edilmektedir.

Rızâ, sızlanmamak ve yakınmamaktır.¹¹ Kul, Rabbinden gelen nimetleri sevinç ile karşılayarak O’ndan râzı olmaktadır. Ancak hayatta her zaman iyi ve güzel olan ile karşılaşılmamaktadır. Bazen acı bazen tatlı tecelliler kul üzerinde vuku bulmaktadır. Bu nedenle kulun, Hakk’ın her türlü hükmü karşısında râzı olması, belâ olarak

² Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, ed. Mustafa Koç (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), “rdv”, 6/5770.

³ Alî b. Muhammed es-Seyyid el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, trc. Ârif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), “Rızâ”, 115.

⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2005), “Rızâ”, 517.

⁵ Hâil İbrâhîm Bulut, “Rızâ (Genel)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/55.

⁶ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 175.

⁷ Bedriye Reis, “Tasavvuf Klasiklerinde Rızâ Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/53 (2017), 892.

⁸ Mütercim Âsım Efendi, “rdv”, 6/5770-5771.

⁹ Mütercim Âsım Efendi, “rdv”, 6/5770.

¹⁰ Reis, “Tasavvuf Klasiklerinde Rızâ Kavramı”, 892.

¹¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), “Rızâ”, 295.

nitelendirilen durumlar karşısında şikayetçi olmaması gerekmektedir. Nefsin rızâsından çıkarak Hakk'ın rızâsına intikal etmek, musibet ve sıkıntı veren durumlardan tat almaya başlayarak sızlanmayı ortadan kaldırmaktadır.¹²

Aynı zamanda rızâ, öfke anlamına gelen sahat kelimesinin zıttıdır. Bu nedenle kaynaklarda genellikle gazap manasında Arapça sahat ya da suhut kelimeleri ile kullanılmaktadır.¹³ Hz. Ali (r.a.) Allah Resûlü'nün vitir namazından sonra şöyle dua ettiğini rivayet etmektedir: *“Allah'ım gazabından rızâna sığınırım, cezalandırmandan, affına sığınırım. Senden sana sığınırım.”*¹⁴ Burada rızâ ve aff kavramları mukâbilleri olan ceza ve gazap kelimeleri ile beraber aktarılmıştır.

Tasavvufî sözlüklerde rızâ, diğer ifadelerden farklı olarak sâlikin göstermiş olduğu “doğru duruş”¹⁵ olarak ifade edilmektedir. Rızâ sahibi kimse için “doğru duruş”, karşılaştığı her durumda Allah Teâlâ'nın kendisi için belirlediği hükme eşit mesafede yaklaşabilmesidir. Kazasının miktarından ve niteliğinden râzı olarak ne fazlası için çabalama ne de içinde bulunduğu durumu değiştirmeye çalışmalıdır.¹⁶ Tasavvuf ehli bu duruşa sahip olan kulların vasıflarını şöyle aktarmaktadır: *“Allah'ın öyle seçkin kulları vardır ki onlar, başlarına gelen bir sıkıntıya karşı sabırla uğraşmaktan haya ederler. Onlar, Yüce Allah'ın takdiri nasıl gerçekleşiyorsa, onu gönül hoşluğu içinde kabul edip rızâ gösterirler”*¹⁷

Yine Ebû Tâlib Mekkî'nin (öl. 386/996) *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde geçen bir hikâyeye göre sâliklerden bir kimse günlerini ibadet ederek geçirmekteydi. Bir gün rüyasında cennete girdiğini, beraberinde ise çobanlık yapan bir kadının olduğunu gördü. Uyandıktan sonra rüyasındaki kadını aramaya başladı. Kadını bulduğunda yanında üç gün misafir olarak onu cennete götüren ibadetlerini görmek istedi. Ancak kendisi gecelerini ibadet; gündüzlerini oruçla geçirmesine rağmen kadın bunları

¹² Cürcânî, “Rızâ”, 115.

¹³ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, thk. Âmir Ahmet Haydar (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), “rızâ”, 14/398.

¹⁴ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sünenü's-sağîru li'n-Nesâî*, thk. Abdülfettah Ebu Gudde (Hâleb: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyyeti, 1986), “Kıyâmu'l-Leyl”, 51.

¹⁵ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, trc. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004), “er-Rızâ”, 267.

¹⁶ Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Menâzilü's-Sâirîn*, trc. Abdurrezzak Tek (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 99; Kâşânî, “er-Rızâ”, 267.

¹⁷ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kalplerin Azığı Kûtü'l-Kulûb*, trc. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand, 2004), 3/162.

yapmıyordu. Üçüncü günün sonunda kadına, görmediği bir ameli olabileceği düşüncesi ile başka ameli olup olmadığını sordu. Kadın, başka ameli olmadığını, gördüğü kadarını yaptığını ifade etti. Ancak adam hatırlaması hususunda ısrar ettikten sonra şöyle söyledi: *“Bunlardan başka tek bir özelliğim var. Bir sıkıntıda olduğum zaman refahta olmayı temenni etmem. Hastalandığım zaman, sıhhati arzulamam. Güneşte olduğum zaman da gölgede olmayı istemem.”* Bu cevap üzerine adam, *“Sen bu özelliğini nasıl basit görürsün? Allah’a yemin olsun ki bu söylediğin şey âbidlerin aciz kaldığı bir haslettir”* dedi.¹⁸ Rivayete göre anlatılan bu hikâyede çobanlık mesleği ile meşgul olan kadının durmuş olduğu mevki, Allah Teâlâ’nın rızâsını kazanarak cennetle mükâfatlandırılmasını sağlamıştır. Güneşte kaldığı zaman gölgeyi arzulamadan sıcağa râzı olmuştur. Kendisine verilen durumdan fazlasını istemeyerek bulunduğu hâli memnuniyetle karşılamıştır.

2. Rızâ Kavramının İstilah Anlamı

Makâmlar sınıfında yakîn makâmının en üst derecesi olan rızânın tasavvufî kaynakların genelinde pek çok tanımı yapılmıştır. Yapılan tanımlar, kavramın niteliğini, faziletini, hakikatini, özelliklerini ve derecelerini aktarmaktadır. Bu durum neredeyse tüm tasavvufî kavramlar için geçerlidir. Tasavvuf ilmi, sözler ile ifade edilenden fazlası olan tecrübî bir ilim dalıdır. Bu nedenle mutasavvıflar, rızâ tanımlarını buldukları makâmın dereceleri ile aktarmaktadır. Böylece her tasavvuf ehli, kavramın farklı yönlerini aktaran ifadelerde bulunmaktadır.

Rızâyâ dair yapılan tanımlamalarda, bir kısım mutasavvıf kazalara karşı rızâyı kalbin sükûneti olarak ifade ederken bir kısım mutasavvıf ise rızâyı, sevinç kavramı ile aktarmaktadır. Örneğin Muhâsibî, rızâyı kaza gerçekleştiği zaman kulun kalbinin sükûnet üzere olması şeklinde tanımlarken Zünnûn el-Mısırî (öl. 245/859), Ebû Hüseyin en-Nûrî (öl. 295/908) ve Ruveym (öl. 330/915-16) ise kalbin kazanın hükmü ile neşeyi hissetmesi şeklinde ifade etmektedir.¹⁹

¹⁸ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/165; Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, trc. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), 4/623.

¹⁹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), “Rızâ”, 800-801.

Rızâ, Cenâb-ı Hakk'ın en büyük kapısı ve dünyada cenneti yaşamanın anahtarı olarak ifade edilmektedir.²⁰ Dünyada cenneti yaşayabilmek ise, Allah Teâlâ'nın seçimlerinin kulun kendi seçimlerinden daha hayırlı olduğunu bilmesiyle gerçekleşmektedir. Bu nedenle Cüneyd-i Bağdâdî'ye (öl. 297/909) rızâ sorulduğu zaman, “İhtiyarı ortadan kaldırmaktır”²¹ şeklinde cevap vererek tercih etmekten ziyâde hükümden râzı olmayı ifade etmektedir. Ayrıca rızâyı kalbî bir haslet olarak tanımlayan İbn Atâ (öl. 309/922), “Kalbin, Allah'ın ezelde kula takdir etmiş olduğu şeye nazar etmesi” olarak açıklamaktadır. Böylece kul, Allah Teâlâ'nın kendisi için ezelde belirlemiş olduğu hükmün her ne olursa olsun gerçekleşeceğini ve bu nedenle kızmak, inkâr etmek gibi hâllerin kendisine fayda vermeyeceğini bilerek rızâyı seçmektedir.²²

Tasavvuf ehli tarafından rızâ kavramı üzerine yapılan ifadeler incelendiğinde, Allah Teâlâ'nın nimetlerine rızâ ile birlikte, çoğunlukla belâlara karşı kulun tavrı merkeze alınarak tanımlamalar yapılmaktadır. Sâlikin göstermiş olduğu gayret ile rızâ makâmında üst derecelere ulaşmasıyla, tanımların daha ziyâde belâları sevinç ile karşılamak yönünde olduğu görülmektedir. Ayrıca nimet ve belâyı bir görerek Allah Teâlâ'nın cemâl ve celâli karşısında aynı derecede hoşnut olma durumu da mutasavvıflar tarafından aktarılmaktadır.

Nimet ve belâyı bir gören mutasavvıflar tarafından rızâ, Hakk'ın kazası karşısında kalpteki hissiyatın değişmemesi olarak ifade edilmektedir. Kulun yararına olan durumlarda Allah Teâlâ'ya karşı hoşnutluğunun, kendisine imtihan olarak verilen belâlar nezdinde de aynı şekilde olmasıdır. Cenâb-ı Hakk'ın hangi hükmü tecelli ederse etsin kalplerinin duruşunda herhangi bir değişiklik bulunmamasıdır. Fudayl b. İyaz (öl. 187/803) böyle kimselerin gerçek rızâ sahipleri olduklarını dile getirmektedir. Ayrıca bir başka mutasavvıf ise Allah Teâlâ'dan râzı olan kimselerin kalplerinin varlık ve yoklukta, sağlıkta ve hastalıkta değişmediğini ifade etmektedir.²³ Hücvîrî ise

²⁰ Ebû Nasr Abdullah b. Alî es-Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*, trc. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Altınoluk, 1996), 52; Bayram Ali Çetinkaya, “Razı Olmak Razi Olunmak”, *Diyanet Dergi* 201 (Eylül 2007), 9.

²¹ Ebû Muhammed b. Abdillâh b. Meserre, *el-Müntekâ Mehâsinü'l-Mecâlis*, trc. Mehmet Necmettin Bardakçı (b.y.: İnsan Yayınları, ts.), 145; Erginli, “Rızâ”, 800.

²² Erginli, “Rızâ”, 800.

²³ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/189.

özellikle bu hususa dikkat ederek rızâyı tanımlamaktadır. Ona göre rızâ, “Kazanın iki türlü tecellisi, vermesi ve vermemesi karşısında kulun kalbinin eşit durumda bulunmasıdır. İster celâlî tecelliler olsun ister cemâlî tecelliler olsun, sırrının ve ruhunun istikâmet üzere olmasıdır. İster Hakk’ın celâl ve heybetinin ateşi içinde yanıp kavrulsun, ister cemâl ve lütfunun nuru ile aydınlansın, onun kalbine göre bu yanma hâli ile o aydınlanma hâli bir ve müsavi olur. Kazasına râzı olunca, Hakk’tan gelen her şey, seraba hayır olur” şeklindedir.²⁴

İbn Mesud (r.a.), zenginlik ve fakirliğin Allah Teâlâ’dan gelen iki ayrı nimet olduğunu, “Yoksulluk ve zenginlik birer merkebdir. Hangisine binersem aldırış etmem. Fakirlik olursa onda sabır, zenginlik olsa onda da infak vardır”²⁵ diyerek ifade etmektedir. Her iki hâl içerisinde de Allah Teâlâ’nın ihsânı bulunmaktadır. Bu nedenle kul, durumundan râzı olarak bulunduğu mevkiyi Allah Teâlâ’yı hoşnut edecek ameller ile doldurmalıdır.

Tasavvufî her makâm derecelerden oluşmaktadır. Rızâ makamının ilk derecesi olan sabır, belâları sükûnet ile karşılamaktadır. Makâmda ilerledikçe sâlik, nimet ve belâyı bir görme ve en nihâyetinde ise rızâyı, belâlara karşı sevinç ile tanımlamaktadır. Musibetleri heyecanla karşılayabilme hâli, ancak makâmın üst derecelerinden nasibini almış kimseler için geçerlidir. Böyle kimseler Allah Teâlâ’nın her hükmünü kalbiyle tartarak işe başlamaktadır. Bunun sebebi hakîki duygunun davranışlardan ziyâde kalpte bulunmasından dolayıdır. Kalben râzı olan kişide ise gerçek anlamda rızâ meydana gelmektedir. Kulun, kendisi için meydana gelen durumlar karşısında Rabbinin tercihte bulunduğunu bilerek kalben amel etmesi gerekmektedir. Hâl böyle olunca imtihanın zorluğu kalbe ağır gelmeden, elem ve kederin de kalkması ile orada sevinçten başka bir duygu kalmamaktadır. Rabbinin ezeli iradesi ile kendisi hakkında en hayırlı olanı hükmettiği bilgisi kulun gönlünü ferahlatmaktadır.²⁶ Ayrıca tasavvuf yolunda ilerleyen sâlikin belâlar karşısında sevincinin sabır makamının geçilmesiyle

²⁴ Ali b. Osmân el-Cüllâbî el-Hücvîrî, *Keşfu’l-Mahcub*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 285.

²⁵ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, 4/627.

²⁶ Hücvîrî, *Keşfu’l-Mahcub*, 287.

gerçekleştirdiği de ifade edilmektedir. Bunun sebebi sabırdan sonra gelen rızânın belâlardan lezzet almayı sağlamasından dolayıdır.²⁷

Sûfiler rızâyı, kalpte olumsuz hissiyatın barındırılmaması olarak tanımlamaktadır. Onlara göre rızâ, korku, tasa, elem, keder gibi memnuniyetsizlik ifade eden duyguların kalpten çıkarılarak tam anlamıyla Hakk'a teslimiyet gösterilmesidir. Bu nedenle ilk devir sûfileri rızâyı, kalpte sevinçten başka bir şey kalmayacak derecede hoşnutsuzluğu kalpten çıkarmak olarak ifade etmektedir.²⁸ Yine Ebû Amr ed-Dımeşkî (öl. 320/932) de, her hükme karşı korkma duygusunu kaldırarak Allah Teâlâ'dan hoşnut olmak şeklinde rızâyı tanımlamaktadır.²⁹ Bu nedenle karşılaşılan her ne olursa olsun gönül hoşnutluğu ile onu kabul etmek ve öfkelenmemek rızâ makâmıdır.³⁰

Belâdan râzı olmak nimetten hoşnut olmaktan daha zordur. Çünkü kul, başına gelen olayların hakikatini göremediği gibi gelecekte olan etkisini de bilemez. Bu nedenle belâ olarak vasıflandırdığı durumların kendisi için birer nimet olduğunun farkında değildir. Aslında bu noktada kulun mârifet derecesi önem arz etmektedir. Kul Rabbini tanır ve onun hakkında bilgi sahibi olursa, başına gelenler karşısında hakikati göremese de teslim olma hâlini gösterebilmektedir. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin aktardığına göre Süfyân-ı Sevrî (öl. 161/778) bu durumu şöyle ifade etmektedir: *"Allahu Teala'nın kulun istediği şeyi vermemesi de ona ilâhi bir iyiliktir. Çünkü Allah, cimri olduğu ve istenen şey yanında olmadığı için vermiyor değildir. O'nun vermeyişi, özel bir tercihten ve bunu kul için güzel görmesindedir."* Hak Teâlâ her türlü eksiklikten münezzehtir. Bu nedenle kulun dünya hayatında sahip olduklarının kaybı ya da talep ettiklerinin nasip olmaması onun için daha hayırlı olmasındandır. Ayrıca kâinattaki her bir zerrenin yegâne sahibi Allah Teâlâ iken kuldan ne ona ait şey alınmış ne de onun olan engellenmiştir. Malı ve mülkü ona ait değildir. Bunlar Hak Teâlâ tarafından kendisine gönderilen ilâhi bir lütuftur. Böyle bir bakış açısıyla kul, dünya

²⁷ Erginli, "Rızâ", 804.

²⁸ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Ali Arslan (İstanbul: Arslan Yayınları, 1980), 243.

²⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 244.

³⁰ Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu* (b.y.: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 1569.

hayatında kaybettiği şeylere karşı daha dirayetli durarak Allah Teâlâ'nın her hükmünden râzı olabilmektedir.³¹

Râbiatü'l-Adeviyye'ye [öl. 185/801 (?)], kendisine Hak Teâlâ'nın kulundan ne zaman râzı olacağını soran bir kimseye, “*Nimet ve felakette sevinci aynı olduğu vakitte*”³² cevabını vermiştir. Bu nedenle sadece nimete sevinerek, belâdan hoşnut olmamak Hakk'ın rızâsı için yeterli değildir. Her iki durumun da Allah katından geldiği bilinci ile râzı olunmalıdır.

Şam âbidlerinden bir kimse tüm insanların Allah Teâlâ'ya olan sevgileri ile bir gün O'na ulaşacağını ifade etmiştir. Ancak bu kimselerden kimilerinin bu sevgilerinde yalancı olduklarını ifade ederek şöyle demiştir: “*Birinizin parmağı altından olsa, onu hemen herkese göstermek ister, ama kusurlu olsa onu herkesten gizlemek ister. Yani Allah katında değersiz olan altın ile övünürsünüz, fakat ahiretin süsü olan belâ ve mihnetten kaçınırsınız.*” Nimet karşısında gösterilen hoşnutluk, belâ karşısında gösterilememektedir. Oysaki her iki durumun da yaratıcı Allah Teâlâ'dır. Hatta âbid, belâyı “*Ahiretin süsü*” olarak ifade ederek gerçek süsün altından ziyâde olduğunu da belirtmektedir.³³

Allah Teâlâ'nın nimetlerini sevinç ve memnuniyetle karşılayan kul, imtihan olarak meydana gelen durumlar karşısında aynı tavrı gösterememektedir. Kimi âlim bulunduğu makâmın ileri derecelerinde belâları memnuniyetle karşılayabilmektedir. Ancak daha alt dereceye sahip kimseler için belâ neticesinde zorlanmanın bir sakıncası olmadığı gibi sâlikin rızâsına engel değildir. Bu duruma nispeten Ebû Ali ed-Dekkâk (öl. 405/1015) rızâyı şöyle tanımlamaktadır: “*Rızâ, belâyı hissetmemen değil, Allah'ın hükmüne ve takdirine karşı çıkmamandır.*”³⁴ İnsan mahlukat içerisinde pek çok duygu ile yaratılmış bir varlıktır. Bu nedenle kendisi için acı verici durumlarla karşılaştığı zaman kederlenmesi fitrattandır. Burada önemli olan ve dikkat edilmesi gereken husus, Allah Teâlâ'ya karşı isyan etmeden durumun acısını dile getirebilmektir.

³¹ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/189.

³² Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/624.

³³ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/629.

³⁴ Erginli, “Rızâ”, 804.

İbnü'l-Arabî, kulun belâlar karşısındaki tavrı hakkında diğer sûfilerden farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. İbnü'l-Arabî'ye göre Hakk'ın kazasına sabretmek esastır. O, bazı sufilerin, belânın Allah katından gönderildiği için kulun hoşnut olması, hatta şükretmesi gerektiği yönündeki ifadelerini eksik bulmaktadır. Böyle kimselerin belâlara karşı gereken tavrı takınmadığını ifade etmektedir. Çünkü acının, acı duyan kişide bulunması gerektiğini belirterek şeriatın da bu acılara sabretmeyi, rızâ göstermeyi ve kadere teslim olmayı istediğini dile getirmektedir. Dolayısıyla belâ olarak isimlendirilen durumları, acının var olmasına bağlamaktadır. Kul acı duymaz ise sabretmesine gerek kalmamaktadır. Haz duygusu için de durum böyledir. Kişinin duyduğu mutluluk, onu nimet olarak vasıflandırmaktadır. Neticede sabretmek yerine şükretmeyi tercih ederek kul, başına gelen durumlar karşısında hissettiği duygu niteliğinde davranışta bulunmaktadır. Azaptan haz duymak ya da belânın tatlılığını hissetmek ise farklıdır. Bu duruma Hz. İbrahim (a.s.)'ın hâli örnek verilmektedir. Peygamber ateşe atıldığı zaman ateş, herkes için yakıcı nitelikteydi. Ancak İbrahim (a.s.)'ı yakmayan bir alev hâline dönüştü. Dolayısıyla ateş, peygamber için acıdan ziyâde rahmet hüviyetini aldı. Böylece sabretmek yerine şükretmeyi tercih etti.³⁵

İbnü'l-Arabî “belâ” ifadesinin kişiyi dünya ve ahirette takip ettiğini, ancak *“kulların sahip oldukları ölçüsünde bedbahtlığa maruz kalmalarından sonra hepsi sonunda mutluluğa ulaşır”* diyerek neticenin insanı memnun edeceğini belirtmiştir.³⁶ Bu konuda İbnü'l-Arabî'nin görüşleri iyi anlaşılmalıdır. İnsan, başına gelen olayları belâ olarak sıfatlandırıp bu şekilde hissediyor ise duygusu neticesinde râzı olmaktan ziyâde sabretmesinin öncelikli olduğunu idrak etmelidir. Ancak kimisi için belâ olarak vasıflandırılan durumun nimet olarak hissedilmesi, sabrı ortadan kaldırarak şükür tercih etmesini neden olmaktadır. İbnü'l-Arabî, belâ karşısında rızânın olmaması yönünde herhangi bir açıklamada bulunmadığı gibi böyle ifadeleri de yeterli görmemektedir.

Gazâlî ise belâlara karşı gösterilmesi gereken tavrı iki şekilde ele almaktadır. Birincisi, kulun belâ ile imtihanı karşısında, sabır yerine rızâ sahibi olması gerektiği yönündeki düşüncesidir. Ayrıca Gazâlî, acının hissiyatına dair durumu muhabbet

³⁵ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 6/48-50.

³⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 7/304.

kavramı ile birlikte açıklamayı uygun görmektedir. Kulun Rabbine karşı duyduğu sevgi, belânın acısının hissedilmemesine neden olmaktadır. Bu nedenle gösterilmesi gereken tavır, sabırdan ziyâde rızâ olarak meydana gelmektedir. Rızânın uygun olmadığını dile getiren kimselerin ise muhabbeti inkâr ettiklerini belirtmektedir. Seven sevdiğinden gelen her duruma râzıdır. Bunun nedeni sevgiliye duyduğu muhabbetten dolayı acıyı görememesidir. En basit örneği ile, dalgın ve meşgul olan kimsenin, ayağına batan dikenin acısını hissetmemesi ve savaş sırasında darbe alan kişinin, savaşın şiddetinden dolayı acısının farkına varamaması da böyledir. Dolayısıyla sevgili özlemi ile yanıp tutuşan muhabbet ehlinin, belâlar karşısında herhangi bir hissiyatının bulunmaması mümkündür. Gazâlî, bu örnekleri aktarırken insanın insana ya da bir nesneye karşı hissizliğini ifade etmektedir. Bu durum Rabbine karşı gerçekleştiğinde ise daha ziyâde mümkün olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Gazâlî, beşerî sevgilerin dahi böyle olduğunu da ifadelerine eklemektedir. Kişinin sevdiği “et, deri ve kandan” ziyâde bir şey değilken kulun sevgisi onu bambaşka göstermektedir. Basiret gözü açılan kimse ise güzelliğin asıl sahibini görebilmektedir. Beşer olana karşı kaybedilen akıl, hakîki olanı görünce kim bilir ne durumdadır. Neticede dert ne kadar büyük ve güçlü ise muhabbet de o denli kuvvetli olmaktadır.³⁷

Mutasavvıflardan Sehl et-Tüsterî'nin (öl. 283-896) durumu konunun anlaşılması açısından önemlidir. Sehl et-Tüsterî'nin kendisine acı veren bir hastalığı bulunmaktadır. Bununla beraber hastalığının tedavisini bildiği, hatta aynı hastalıktan muzdarip olan kimseleri iyileştirebildiği rivayet edilmektedir. Ancak ilacı kendisinde kullanmayı tercih etmemektedir. Neden böyle davrandığı sorulduğunda ise, “*Ey Dost, sevgilinin darbesi acıtmaz*” diyerek cevap vermektedir.³⁸ Yine bir gün Râbiatü'l-Adeviyye kafasını duvara vurarak başının kanamasına neden olmuştur. “*Acı hissetmiyor musun?*” diye sorulduğu zaman, “*Başına gelen işte Hakk'ın takdirine rızâ göstermek, acıyı hissetmekten beni alıkoymuştur*” cevabı ile rızânın acıyı hissetmeyi engellediğini ifade etmektedir.³⁹

³⁷ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/624-625.

³⁸ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/624-625.

³⁹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 4/183.

Gazâlî'nin ikinci görüşü ise, imtihandan duyulan acının mevcut olması ve kişinin bunu ilk andan itibaren hissetmesi şeklindeki düşüncesidir. İbnü'l-Arabî, acı hissiyatı karşısında sabrın tercih edilmesi gerektiğini ifade ederken Gazâlî bu noktada ondan ayrılmaktadır. Ona göre, kulun acı duysa dahi Hakk'ın rızâsını kazanmak niyeti ile sabırdan ziyâde rızâyı seçebileceğini ifade etmektedir. Bu durumu, kan aldırarak isteyen kimseyi örnek vererek açıklamaktadır. İnsan, iğnenin acı vereceğini bildiği hâlde bu acıdan râzı olarak kan aldırılmaya isteklidir. Davranışından, kendisine ve başkasına yardımcı olacağı düşüncesi ile memnuniyet duymaktadır. Yine kul, işi için yapmış olduğu seyahatlerin getirisinden dolayı yolculuktaki meşakkatlerden râzı olmaktadır. Dolayısıyla sâlik kimse de mükâfatı için başına gelen kazalardan râzı olmalı, sevinerek şükretmelidir.⁴⁰

Rızâ hakkında genel olarak yapılan benzetmelerden biri de bir ölünün teslimiyeti gibi nefsin rızâsından ayrılmasıdır. Kul, Allah Teâlâ'nın hiçbir ezeli hükmüne itiraz etmeden bütün işlerini Hakk'ın ebedî tedbirlerine havale ederek O'nun rızâsına ulaşmayı amaçlamaktadır. Bu şekilde bir teslimiyet üzerine Hz. Ali (r.a.)'a, Ebû Zer el-Gifârî'nin (öl. 32/653), "*Bana göre dervişlik ve fakirlik zenginlikten daha sevimsidir, hastalık sıhhatten daha iyi ve çok arzu edilen bir şeydir*" ifadesinin durumu sorulmuştur. Hz. Ali (r.a.) cevap olarak, kulun Allah Teâlâ'nın kendisi için seçmiş olduğu kazanın hikmetini görmesiyle başka bir tercihe meyletmeyeceğini ifade etmektedir. Bu nedenle seçimden ziyâde hangi durum olursa olsun her ilâhî hükme eşit mesafede yaklaşarak tam bir teslimiyet içinde olunması gerekmektedir.⁴¹

Allah Teâlâ kullarına Rahmân sıfatıyla muamelede bulunmaktadır. Nimet ile mükâfatlandığı gibi dünya ve ahirette bağışlayacağının müjdesini de vermektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Hakk'ın rahmet ayetleri okunduğu zaman peygamberin ve ashabının gözyaşlarını tutamadıkları ifade edilmektedir. Bunun nedeni ise rahmetin, lütuf, bağışlanma ve hayır anlamına geldiği bilgisine vâkıf olmalarındandır. Onlar, İslâmiyet ile nimetlendirilirken aynı zamanda çeşitli işkencelere maruz kalmış kimselerdir. Buna rağmen Hakk'a isyan etmemiş her türlü hâlden râzı olmayı seçmişlerdir. İbnü'l-Arabî bu durumu, kangren olmuş hastanın uzvunu kesmesi

⁴⁰ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/625.

⁴¹ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 285.

gereken doktorun hâli ile aktarmaktadır. Doktorun amacı hastasının diğer organlarını kurtarabilmektir. Bu nedenle Cenâb-ı Hakk'ın dünyada kulları için belirlemiş olduğu kazalar, ilâhî hikmetinin sonucu ve kalpler için manevi birer temizliktir. Böylece kul, en çıkmazda olduğu anda Rabbine yönelmekte ve imtihanı ona Hakk'a yakınlaşma fırsatı sağlamaktadır. Başına gelen musibete isyan eden mümin ise azaptaki nimeti göremeyerek imanının sıhhatine zarar vermeyi tercih etmektedir.⁴²

Rızâyâ dair bir başka ifade Ebû Bekr el-Vâsî (öl. 320/932) ile aktarılmaktadır. O, *“Rızâyı kendi cehdinle kullanmaya gayret et, Rızânın seni kullanmasına izin verme! Kendini rızânın emrine verirsen, onun tadıyla ve hakikatini görmekle perdelenmiş olursun”* diyerek rızâ bahsi için ilginç bir hususu ifade etmektedir. Râzı olma halinin, hüküm meydana geldikten sonra kişinin lehinde ya da aleyhinde olan durumu tartmasıyla değil, kaza gerçekleşmeden önce olması gerektiğini belirtmektedir. Böylece kul, ne olacağını bilmeden her şekilde râzı olmuş ve kazanın hakikatini bu hâl içerisinde hissederek bilinmezlikten haz alabilmektedir. Aksi hâlde önceden bilinen durum için rızâ, sırrı perdeleyerek oradan sadece görebildiğin kadarını almaya izin vermektedir.⁴³

Hz. Lokman (a.s.) rızânın önemli bir derece olduğunu belirterek onu iman ile ilişkilendirmiştir. Oğluna vermiş olduğu nasihatta rızâ hakkında şöyle buyurmaktadır: *“İmanın dört temel rükünü vardır. Onlar olmadan iman sahih ve sağlam olmaz. Tıpkı el ve ayaksız bir cesedin sağlam olmadığı gibi. Bu dört rükünden birisi de Allah'ın kaderine rızâ göstermektir.”* Bu nedenle mümin kimsenin rızâ sahibi olmasını zaruri bir durum olarak ifade etmektedir.⁴⁴

Son olarak rızâ, Allah ile rızâ ve Allah'tan rızâ olmak üzere tasavvuf ehli tarafından iki kısma ayrılmaktadır. Allah ile rızâ, dünya ve ahiretteki her şeyi idare eden Hakk'ı tanımak ve O'ndan râzı olmaktır. Allah'tan rızâ ise, O'nun hükümlerine râzı olmak anlamına gelmektedir.⁴⁵ Aynı tasnif İbn Sem'ûn (öl. 387/997) tarafından şöyle aktarılmaktadır: *“Hakk'a rızâ, Hakk'tan ve Hakk için rızâ vardır. Hakk'a rızâ,*

⁴² İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 4/182-183.

⁴³ Erginli, “Rızâ”, 802.

⁴⁴ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/165.

⁴⁵ Erginli, “Rızâ”, 802; Dilaver Gürer, “Abdülkadir Geylânî'nin Tasavvufî Görüşleri: Rızâ”, *Zuhur Dergisi* 22 (Ekim 2015), 26.

O'nun hüküm sahibi ve takdir eden olduğuna rızâdır. Hakk'tan rızâ, O'nun taksim eden ve veren olduğuna rızâdır. Hak için rızâ ise; O'nun Rab ve ilah olduğuna rızâdır.” Genel olarak rızâ hâli kulun, Allah Teâlâ'nın kainattaki her bir zerrenin yaratıcı olduğunu kabul ederek yarattıkları üzerinde hükmedebileceğine ve her hükmünde kul için hayırlı olanı takdir edeceğine inanarak meydana gelmektedir.⁴⁶

Sonuç olarak rızâ, Allah Teâlâ'nın cemâl ve celâl tecellileri karşısında göstermiş olduğu ilk davranış üzerinden tanımlanmaktadır. Bu nedenle nimete karşı duyulan heyecanın, belâlar karşısında da gösterilmesi beklenmektedir. Ancak pek çok derecesi bulunan rızânın her aşamasında belâları sevinç ile karşılamak mümkün değildir. Bu nedenle kulun bazı durumlarda acıyı hissetmesi rızâsına engel teşkil etmemektedir. Önemli olan, Hakk'ın hükmü olduğu bilinci ile râzı olmaya istekli davranarak isyan etmemektir. Böylece rızâ, nimet ve belâyı bir görerek hükümler karşısında Allah Teâlâ'dan râzı olmak şeklinde ifade edilmektedir.

a. Rızânın Dereceleri

Tasavvufî bir makâm, derecelerden ve kendi içinde birçok hâl ve makâmdan meydana gelmektedir. Makâmın ilk derecesiyle nefis eğitimine başlayan sâlik kimselerin sayısının, üst derecelere ulaşırken nefsî mücadelenin zorlaşması ile azaldığı görülmektedir. Örneğin; rızâ makamının ileri derecelerinden olan belânın zorluğunu arzulamak ya da belâyı heyecan ile karşılamak her kul için mümkün değildir. Bu nedenle makâmda ilerleyen kişi sayısı zirveye yaklaştıkça azalmaktadır. Ancak Allah Teâlâ, bir makâmın her aşamasındaki kulundan râzı olduğunu ifade ederek yalnızca mükâfatın niteliğinin değiştiğini haber vermektedir.

Tasavvuf ehline göre rızâ, üç makâma ayrılmaktadır. Makâmın birinci derecesi, Allah Teâlâ'ya kavuşmak için bir an önce ölmeyi arzulamaktır. İkinci dereceye sahip olan kimseler, Hakk'a daha fazla ibadet edebilmek için uzun yaşamayı istemektedir. Son makâma ulaşan sâlik ise hiçbir istekte bulunmadan Allah Teâlâ tarafından verilen karara râzı olmaktadır. Ona göre uzun veya kısa yaşamının bir farkı bulunmamaktadır. Makâmlardan hangisinin derece olarak üstün olduğu konusunda ise

⁴⁶ Erginli, “Rızâ”, 809.

farklı görüşler dile getirilmektedir. Ârif bir kimse, içerlerinde en üstün makâm olarak sonuncu dereceye sahip kimseleri göstermektedir. Ona göre en az istekte bulunan makâm olması nedeniyle diğerlerinden daha faziletlidir. Ayrıca kul, dünya hayatına kendi tercihi ile gönderilmediğini gibi buradan ayrılışını da kendisi belirleyememektedir. İkinci sırada, derece olarak daha faziletli olan ömrünün kısa olmasını isteyen makâm sahipleri gelmektedir. Kısa bir hayat istemelerin nedeni, Hakk'a olan muhabbetlerinden dolayı ona kavuşma arzusundan kaynaklanmaktadır. Sonuncu olarak ise, daha çok ibadet ve tevbe edebilmek için uzun bir hayatı arzulayan kimseler gelmektedir. Uzun ömür, üçüncü derece olarak değerlendirilmesine rağmen Allah Resûlü kendileri hakkında, *"Müminlerin iman bakımından en faziletli ömrü uzun, ameli güzel olandır"*⁴⁷ buyurmuştur.⁴⁸ Benzer durum Vüheyb b. el-Verd (öl. 153/770), Süfyân-ı Sevrî ve Yusuf b. Esbât (öl. 192/807) arasındaki bir diyalogda da geçmektedir. Süfyân-ı Sevrî, kendisine gelebilecek bir fitneden dolayı endişe ettiği için ölümü talep etmekteyken, Yusuf b. Esbat daha çok ibadet edebilmek için uzun ömür istemektedir. Vüheyb'in bu konu hakkındaki görüşü ise en faziletli olan üçüncü makâma örnektir. O, *"Ben hiçbir şey tercih etmiyorum. Allah'a sevimli gelen ne ise benim için de o sevimlidir"*⁴⁹ demiştir.

Allah dostlarından bir kimse, *"Rızâ makâmı dışında her makâmdan bir hâle ulaştım. Rızâ makâmından ise ancak bir tadımlık, az bir şey elde ettim. Buna rağmen Allah Teâlâ, bütün yaratılanları cennete, beni cehenneme koysa, buna râzı olurum"* demiştir. Gazâlî *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde bu sözün Ebû Süleyman ed-Dârânî (öl. 215/830) tarafından aktarıldığını ifade etmektedir. Derece olarak Ebû Süleyman ed-Dârânî'den daha üst makâma sahip kimseye rızâ makâmında nihai olana ulaşım ulaşmadığı sorulduğunda ise şöyle cevap vermiştir: *"Son noktaya asla. Ama rızâdan bir makâma ulaşabildim. Öyle ki Allah Teâlâ beni cehennem üzerinde bir köprü yapsa, bütün insanlar benim üstümden geçerek cennete girseler; sonra, 'Muhakkak ben cehennemi cinler ve insanlarla dolduracağım' şeklindeki yemini gereği, insanların yerine cehennemi benimle doldursa, O'nun bu hükmünü severim ve taksiminden râzı*

⁴⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Darü'l-Garibu'l-İslâmî, 1998), "Zühd", 21-22.

⁴⁸ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/185-186.

⁴⁹ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/187.

olurum.”⁵⁰ Yine Beyazıd-ı Bistâmî’ye (öl. 234/848) rızâdan sorulduğu zaman, “Allah’ın sağ yanına cehennemini koyduğunu ve bu yönü takdir ettiğini görse dahi yönünü sola çevirmeyen kimse, Allah’tan râzı olmuştur” diyerek bu derecenin fenâyâ ermiş kimse için geçerli olduğunu ifade etmiştir.⁵¹

Rızânın aynı zamanda iki yönü bulunmaktadır. Birincisi: Kulun rızâ göstermesinin altında beklediği şifâ ve iyiliğe ulaşması yatmaktadır. Örneğin, hasta olan kimse ilacın acı olduğunu bilmesine rağmen sonucundaki şifa sebebiyle ilaçtan râzı olmaktadır. İkincisi ise: Sonucuna bakılmaksızın Allah Teâlâ’nın rızâsını kazanmak için seve seve katlanmaktır. Bu hususta şair şöyle ifade etmektedir: “Acısı sizi memnun ettiği vakit, daha yaranın ne kıymeti vardır.” Bu nedenle rızâ, acının hissedilerek neticesi nedeniyle katlanılması ve hissedilmeyerek severek katlanılması olmak üzere iki derece ile aktarılmaktadır.⁵²

Rızâ makâmının üst mertebelerine ulaşan kimselerde iradenin ortadan kalktığı ifade edilmektedir. Kul, başına gelen herhangi bir durum karşısında kendi iradesini bırakarak Hakk’ın iradesine teslim olmaktadır. Bu durum tasavvuf erbabı tarafından rahatlıkla anlaşılabilir de hakîkate nail olamayanlar için tehlikeli olabilir. İrâdenin terki, kulun nefis terbiyesinde belirli bir makâma ulaşması ile gerçekleşmektedir. Dolayısıyla hiçbir davranışta bulunmayarak Hakk’ın iradesini pasif bir bekleyiş söz konusu değildir. Rivayete göre yüzme bilmeyen bir derviş nehre düşmüştür. Dervişin nehre düştüğünü gören adam, yardım çağıracağını söyleyerek koşmaya başlamıştır. Ancak derviş bunu istememiştir. Bunun üzerine adam, “Boğulmak mı istiyorsun?” diye sorunca, “Hayır, Hakk’ın benim için istediğini istiyorum” diyerek cevap vermiştir.⁵³ Rızâ, tasavvufî makâmlar içerisinde çoğunlukla son makâm olarak tasnif edilmektedir. Dolayısıyla sâlik tüm mertebelerdeki eğitimini tamamlayarak rızâ makâmına ulaşmaktadır. Bu nedenle yukarıdaki örnekte görülen tavır söz konusu makâmın özellikleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Aksi takdirde tedbirin ve

⁵⁰ Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, 3/179; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/628.

⁵¹ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcu’l-Fukara Nisâbü’l-Mevlevî*, trc. İsmet Demiröz (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 272; Bu ifade aynı zamanda Ebû Bekir Şibli tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: “Şayet cehennem sağ gözümde olsa, onun sola çevrilmesini istemem.” Konu hakkında bk. Ebû Abdîrrahmân Muhammed es-Sülemî, *Tasavvufa Giriş el-Mukaddime fi’l-Tasavvuf*, thk. Yusuf Zeydan (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2014), 63.

⁵² Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/630.

⁵³ Hücvîrî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 288.

sorumluluğun terk edildiği yanlış durumlar ortaya çıkabilir. Örneğin, ileride anlatacağımız kötülük problemi bu durumlardan biridir. Sonuç olarak her makâmın dereceleri olduğu ve nehre düştüğü hâlde çaba göstermeyen kimselerin fenâ makâmına sahip oldukları unutulmamalıdır.

b. Rızânın Alâmetleri

Kulun dünya ve ahiretteki amacı Hakk'ın rızâsına erişebilmektir. Bu nedenle Allah dostları ibadetlerini artırarak sıkıntılara sabretmeye, bolluk anında şükretmeye ve her işte tevekküle sığınmaya çalışmaktadırlar. Allah Teâlâ'yı memnun edecek amellerde bulunmaya gayret gösterirler. Bazen de Hakk'ın râzı olacağı amellerin ne olduğunu merak eder, Rabbinin kendisinden râzı olup olmadığını öğrenmek isterler. Hz. Musa (a.s.)'ın Rabbine olan muhabbeti ve merakı ile onu görmek istemesi de bu şekilde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla râzı olunan ve râzı olan kulun bazı alametleri vardır. Bu işaretler ile kul durumuna vakıf olabilmektedir.

Rızâ makâmının alametlerinden bazıları; kalbin Allah Teâlâ'nın kazası sonucunda sevinç duyması, nefsin herhâlde sükûnet içerisinde olması, kulun az ile yetinerek kanâat etmesi ve amellerinde Allah Teâlâ'ya teslim olarak Rabbinin kendisi için en hayırlı olanı takdir edeceğini bilmesi olarak sıralanabilmektedir.

Kulun vukû bulan olaylar karşısında Rabbine olan edebini koruması kendisinde rızanın varlığını gösteren delillerden biridir. İnce hasletlerden oluşan edep, Allah Teâlâ'nın yarattıklarını kınamamaya ve nimete nankörlük etmemeye azami derecede dikkat etmeye çalışmaktır. Ayrıca günlük hayatta dile getirmiş olduğumuz her türlü şikâyet; çocuğundan, bedeninden, mesleğinden, havanın sıcak ya da soğuk olması vb. rızâ makâmının ahlakî özelliklerine aykırıdır. Kul şikâyetini diliyle zikretmediği gibi kalbiyle de memnuniyetsizlik duymaması gerekmektedir. Ancak Allah Teâlâ'nın kınamış olduğu durumlar bu hususun dışındadır. Bu durumlarda kul da Rabbinin hoşnut olduğundan hoşnut olmalı, râzı olmadığından ise râzı olmamalıdır. Böyle bir davranış ile belirtilen hoşnutsuzluk kulun rızâsına engel teşkil etmemektedir.⁵⁴

⁵⁴ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/168-169.

Mutasavvıflara göre rızânın alâmeti üç aşamada kendisini göstermektedir. Birincisi, kulun kendisi için belirlenen kaderi meydana gelmeden önce ihtiyarı terk etmelidir. İkincisi, kaza meydana geldiğinde sızlanmaktan uzak durmalıdır. Üçüncüsü ise, başına gelen musibete dair kalbinde heyecan duymasıdır. Eğer bu üç durum kaza ile karşılaşınca kulda mevcut bulunuyor ise o kimsede rızânın alâmetleri görülmektedir.⁵⁵

Rızâ sahibinin gönlündeki ferahlık rızâsının alâmeti olarak değerlendirilmektedir. Allah Teâlâ'dan hoşnut olan bir kalpte dünyevî olan için keder meydana gelmemektedir. Bu hususta Cüneyd-i Bağdâdî huzurunda, *Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh* diyen Ebû Bekîr eş-Şiblî'ye (öl. 334/946), “*Bu gönül darlığıdır. Gönül darlığı kadere rızâ göstermemekten ileri gelir*” demiştir.⁵⁶

Bir rivayete göre İsa (a.s.) ve kavmi, yol kenarında bulunan köpek leşinin yanından geçmektedir. Kavim, leşin hâlini görünce yüzlerini ekşiterek kötü koktuğunu ifade etmişlerdir. Bunun üzerine İsa (a.s.), “*Dişleri ne kadar da beyazmış*” diyerek Hakk'ın dünya üzerindeki her türlü hükmünden râzı olmanın örneğini göstermektedir.⁵⁷ Rızânın alâmeti bu derece ince hasletler ile kul üzerinde görülebilmektedir. Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu her şeye karşı dikkatli ve ifadelerinde seçicidir.

Cüneyd-i Bağdâdî bir gün Râbiatü'l-Adeviyye'ye, kulun ne zaman Allah'tan râzı olacağını sormuştur. Râbiatü'l-Adeviyye ise, “*Kulun başına gelen bir musibet karşısındaki sevinci, eline geçirdiği bir nimet karşısındaki gibi olunca Allah'tan râzı olur*” diyerek nimet ve belâyı bir gören kulun Hakk'tan râzı olduğunu dile getirmiştir. Yine bu konuda Horasanın ilk sûfilerinden olan Fudayl b. İyaz da kişinin arzu ettiğini elde etmesi ve edememesi arasında bir fark görmemesiyle rızâ makâmına eriştiğini ifade etmektedir.⁵⁸ Dolayısıyla kulun isteklerinin karşılanmaması ile kendisinde

⁵⁵ İsmâil Hakkı Erzurûmî, *Mârifetname'de Tasavvuf*, haz. Hayrani Altıntaş (İstanbul: y.y., ts.), 157; Erginli, “Rızâ”, 802.

⁵⁶ Erginli, “Rızâ”, 808.

⁵⁷ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/177.

⁵⁸ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/170; Betül Serin Çiçek, *Râbiatü'l-Adeviyye'de (95/714 – 185/801) Allah Aşkı ve Rızâ* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6.

meydana gelen davranışları gözlemlemesi, rızâsının alâmetine dair işaretler göstermektedir.

Kulun Rabbinden râzı olabilmesi için öncelikle Hakk'ın kulundan râzı olması gerekmektedir. Dolayısıyla rızâ ehli, Cenâb-ı Hakk'ın her hükmü neticesinde kendisini ondan râzı olmuş bir hâl içerisinde buluyorsa, bu durum Allah Teâlâ'nın da ondan râzı olduğunun bir alâmetidir. Ebû Ali ed-Dekkâk ile ilgili şu rivayette bu bakış açısı görülebilmektedir: Bir gün Ebû Ali ed-Dekkâk'a öğrencisi, “*Kul, Allah'ın kendisinden râzı olduğunu anlayabilir mi?*” diye sormuştur. Dekkâk, bu durumun gayba ait bir husus olmasından dolayı cevap olarak anlaşılamayacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine öğrencisi, “*Eğer kalbimi, Allah'tan râzı olarak bulursam, bilirim ki Allah da benden râzı demektir*” şeklindeki yorumunu dile getirince hocası, talebesini bu düşüncesinden dolayı tebrik etmiştir.⁵⁹

Kul, nimet ve belâ anında kalpteki hissiyatına bakarak her iki durumda da kalbini sabır ve şükür içerisinde bulmalıdır. Bunun nedeni hakîki rızânın, alâmetini kalpte göstermesidir. Hz. Musa (a.s.)'ın Allah Teâlâ'ya duası bu duruma örnek verilmektedir. Hakk'ın kendisinden râzı olmasını isteyen Musa (a.s.) Allah Teâlâ'ya, “*Bana öyle bir amel göster ki, onu yaptığım zaman, sen benden râzı olasın*” diyerek niyâz etmektedir. Ancak Cenâb-ı Hak Musa (a.s.)'a, buna güç yetiremeyeceğini ifade edince, secdeye kapanarak Rabbine duasının kabulü için yalvarmıştır. Bunun üzerine Allah (c.c.), “*Ya Musa! Benim senden hoşnut olmam senin benim kazama râzı olmandadır*” diyerek rızânın alâmetinin bizzat kulun kendisinde meydana geldiğini dile getirmiştir.⁶⁰ Yine Habîb el-Acemî'ye [öl. 130/747-748 (?)] Allah Teâlâ'nın rızâsının nerede bulunacağı sorulduğu zaman, “*Nifak tozu bulunmayan kalpte*” cevabını vermektedir.⁶¹

Rızâ, keder, tasa ve hüznü ortadan kaldırmaktadır. Kim kendisi için belirlenen kaderin onun için en hayırlısı olduğu bilinci ile hareket ederse kalbi mutmain olarak Rabbine teslim olmaktadır. Böylece kul, kendi tercihlerinden yüz çevirerek Hakk'ın tercihine sığınır. Dünya üzerinde dert olarak nitelendirdiği durumlar karşısında

⁵⁹ Mehmet Yavuz Şeker, “Tasavvuf Geleneğinde Kamil Zühüdün İki Temel Parametresi: Mârifet ve Rızâ”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014), 834.

⁶⁰ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 286-287.

⁶¹ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 184.

emniyette olduğunu bilerek geleceğe yönelik endişeleri de böylece Hakk'a teslimiyete dönüşür.⁶²

Sonuç olarak rızâ makâmına erişen sâlik, davranışları ve kalbindeki hissiyatı sayesinde bulunduğu derecenin alâmetine vakıf olabilmektedir. Bu nedenle kul; nimet ve belâyı aynı şekilde karşılayarak, Hakk'ın iradesinin kendi seçimlerinden daha hayırlı olduğunu bilerek, kalpteki huzur ve sükûnet hâlini her hüküm karşısında koruyarak, diğer hâl ve makâmın davranışlardaki yansımalarını görerek ve en önemlisi samimiyetle Rabbinden râzı olarak Allah Teâlâ'nın da kendisinden hoşnut olduğunu anlayabilmektedir.

c. Rızâ Sahibinin Özellikleri

Rızâ ehli, Hakk'ın kendisinden hoşnut olduğu kimsedir. Bu nedenle kul, davranışlarında, düşüncelerinde ve ibadetlerinde rızâ ehlinde bulunması gereken özelliklere sahip olması gerekmektedir. Her makâmın dereceleri ve her derecenin de davranışları mevcuttur. Böylece rızâ makâmının her derecesine göre kulun sahip olması gereken özellikler farklıdır. Örneğin sâlikin Rabbinden gelen bolluğa sevindiği gibi darlığa da sevinme hâli, rızânın ileri derecelerinden nasibini almış kimseler için mümkündür. Daha alt derecede olan kul, darlık anında sükûneti tercih etmektedir.

Hücvîrî'ye göre rızâ ehli dört kısma ayrılmaktadır. Birinci kısmı, mârifet ve ihsânı ile Allah Teâlâ'dan râzı olan kimseler oluşturmaktadır. İkinci kısımda, nimeti ile Hakk'tan râzı olanlar bulunmaktadır. Bu kişiler, Allah Teâlâ'dan sadece dünya nimeti ile hoşnut olmaktadır. Dünyadan ne kadar çok alırlar ise Hakk'tan o derece râzı olurlar. Bir süre sonra kendilerine ihsân edilen nimet, nimeti vereni perdelediğinden kula belâ olarak dönmektedir. Bir diğer ifade ile zenginliğin kul üzerinde imtihan vesilesi olmasının nedenidir. Neticede kazanılan yalnızca cehennem ateşi olmaktadır. Üçüncü kısmı, Hakk'ın güzelliklerinden ziyâde zorlukları ile O'ndan râzı olan kimseler oluşturmaktadır. Bu kimseler zorluğu takdir edeni müşahede ederek kazânın içindeki lezzeti tatmaktadır. Onlara göre belânın şiddeti kulun Rabbini müşahede etmesiyle azalmaktadır. Dördüncüsü ise muhabbet ile O'ndan râzı olan kimselerin

⁶² Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 285.

oluşturduğu kısımdır. Bu kimseler Hak âşıklarıdır. Onlar, keder ya da sevinç hissetmeden yalnızca Allah Teâlâ'nın huzurunda bulunmaktadır. Makâm ve hâlleri aşarak hâlktan ayrılmış ve en büyük rızâ olan Rıdvan'ı arzulamaktadırlar. Ayrıca onlara göre en büyük mutluluk da Allah Teâlâ'nın kendilerinden râzı olmasıdır.⁶³

Rızâ makâmına ulaşan sâlik, bu makâma kadar tamamlamış olduğu diğer mertebelerin özelliklerini de taşımaktadır. Yani rızâ ehli, sabır, şükür, tevekkül, kanâat ve diğer makâmların niteliklerine erişerek rızâyâ ulaşmaktadır. Bu nedenle rızâ ehli aynı zamanda tevekkül sahibidir. Rabbinin her hükmünde yalnızca O'na güvenmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın sabreden ve şükreden kulları arasında bulunmaktadır.

Rızâ sahibi kanâat ehlidir. Kendisine gönderilen az bir nimete râzı olarak elindeki ile yetinmeyi bilmektedir. Mutasavvıflardan bir kimseye malın kanâati hakkında sorulunca, Allah Teâlâ'dan râzı olarak insanlardan herhangi bir şey beklememek olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴ Kul, Hakk'ın kendisine ihsânı kadarını almaktadır. O, daha fazlasını ya da daha azını istemeyerek kendi nasibinden râzı olmaktadır.

Rızâ makamına sahip olan kimse, günlük hayatında memnuniyetsizlik belirtisi olabilecek kelimeleri kullanmaktan sakınmaktadır. Onlar, Allah Teâlâ'ya karşı en küçük serzenişi dahi rızâ makâmı içine almazlar. Bu nedenle, “*Bugün çok sıcak bir gün*” veya “*Bugün çok soğuk bir gün*” gibi ifadeleri kullanmamaya dahi dikkat etmektedirler. Örneğin, Ebû Süleyman ed-Darânî'nin yanına gelen bir kimse, gecelerin daha uzun olmasını istediğini ifade etmektedir. Darânî, söylenen bu sözün hem iyi hem de kötü olduğunu belirtmiştir. Eğer ki gecelerin uzun olmasını daha çok ibadet etmek için istiyorsa güzel bir sözdür. Ancak Allah Teâlâ'nın takdir ettiğini beğenmemesi sebebiyle de kötü bir söz olmaktadır. Bu nedenle rızâ ehli konuşmalarını seçerek sözlerine dikkat ettikleri gibi kalplerinden de bu düşünceleri geçirmemeye çalışmaktadır.⁶⁵ Bu hususa, âbid kimselerden birinin söylemiş olduğu tek bir kelâm ile otuz yıldır tevbe ederek ağlaması da örnek verilmektedir. Kendisine günahının ne

⁶³ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 285-286.

⁶⁴ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 186.

⁶⁵ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/169-172.

olduğu sorulduğunda, “*Bir defasından meydana gelen bir iş için, ‘Keşke böyle olmasaydı’ diyerek ilâhi takdire karşı gelmiştim!*” demiştir.⁶⁶ “Keşke” kelimesinde dolayı kul, otuz yıl tevbesine devam etmiştir. Bu nedenle rızâ ehli, Rabbini gücendirme korkusu ile konuşmaktan ziyâde sükûneti daha çok tercih etmektedir.

Musa (a.s.) Allah Teâlâ’ya, kulları içinden kendisine en sevimli olanının kim olduğunu sormuştur. Allah (c.c.), “*Sevdiğini elinden aldığım zaman bana teslim olan ve isyan etmeyen kimsedir*” demiştir. Bunun üzerine Musa (a.s.), kulları içinde en çok kime öfkelenişini sorunca Allah Teâlâ, “*Bir işte önce benden hayırlısını isteyip, ben bir hüküm verdiğimde takdirime kızan kimsedir*” diyerek cevap vermiştir. Bu ifadeler, Hakk’ın imtihan nasip etmiş olduğu kulunun davranışlarının nasıl olması ve olmaması gerektiğini aktarmaktadır. Râzı olan kul hiçbir yaratılanın kendisine ait olmadığını bilmeli, dünya hayatında misafir olduğunu ve mâsivaya ait hiçbir şey üzerinde hak iddia etmeden varlığını ve yokluğunu bir görmelidir.

Rızâ sahibi kimse Rabbine muhabbet hâli içerisinde. Allah Teâlâ’nın her hükmünü O’na olan sevgisi neticesinde isyan etmeden kabul etmeye gayret göstermektedir. Örneğin, sahâbîden İmrân b. Husayn (r.a.) karın ağrısının bir çeşidi olan acı bir hastalığa yakalanmıştır. Hastalığından dolayı otuz yıl boyunca sırtüstü yatmak zorunda kalarak bunun dışında hareket edememiştir. Ayağı kalkamamasından dolayı tahâretini gidermesi için yatmış olduğu yatağa delik açılmıştır. Kendisini ziyarete gelen kardeşi onun bu hâlini görünce gözyaşlarını tutamamaya başlamıştır. İmrân kardeşine, “*Ağlama, Allahu Teala’ya sevimli gelen, bana da sevimli gelir*” diyerek onu teselli etmiştir. Ayrıca kendisinin bu hâli üzerine melekleri görebildiğini, onlarla sohbet ettiğini ifade etmektedir. Böylece kardeşine, durumunun bir ceza ya da musibet olmadığını, kendisi için bir nimet olduğunu dile getirmektedir. Râzı olan kul için böyle hâllerin manevi rahmet olduğunu, meydana gelen işaretlerin belâlarda bulunmadığını söyleyerek müşkül durumda olmaktan ziyâde mükâfat içinde olduğunu belirtmektedir.⁶⁷ Ebû’l Hüseyin en-Nûrî, İmrân’ın bu durumunu teyit

⁶⁶ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, 3/182; Aynı ifade Gazâlî tarafından altmış yıl olarak ifade edilmektedir. Konu hakkında bk. Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/629.

⁶⁷ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, 3/180-181; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/628-629.

ederek, kulun rızâsında samimi olmasıyla kendisine ilâhi makâmından birtakım şeylerin gösterilebileceğini ifade etmektedir.⁶⁸

Hastalığa karşı gösterilen rızâyâ dair pek çok örnek aktarılmaktadır. İnsanın sağlıklı bir beden içindeyken duyduğu hoşnutluğu hastalandığı zamanda gösterebilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda hastalıklar, sağlığın kıymetinin anlaşılabilmesi için kula ikram edildiği gibi günahların temizlenmesi için de mümin kimseye verilmiş ilâhi bir lütuftur. Bu nedenle rızâ ehline hastalık, sevimli gelen hâllerden bir hâldir. Sa'd b. Ebû Vakkâs (r.a.)'a dair anlatılan durum, bu hususun en güzel örneklerinden biridir. Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın gözleri zamanla görme yetisini kaybetmeye başlamıştır. Mekke'ye geldiği zaman ise tamamen görememektedir. Sahâbînin Mekke'ye döndüğü haberini alan hâlk, koşar adımlarla onun yanına gelerek kendilerine dua etmesini istemişlerdir. Hâlkın bu davranışının sebebi ise Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın duasının kabul olması için peygamberin Allah Teâlâ'ya dua etmesinden dolayıdır. Bir gün Abdullah b. Sâid (r.a.), Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın yanına gelerek ona selam vermiştir. Gözleri görmemesine rağmen Sa'd b. Ebû Vakkâs kendisini sesinden tanıyarak, “*Sen Mekke kurrâlarından değil misin?*” diye sormuştur. Abdullah b. Sâid onun bu durumunu görünce, “*Ey amca, sen insanlar için dua ediyorsun, kendin için dua etsen de Allahu Teala gözlerini tekrar açsa*” demiştir. Ancak Sa'd b. Ebû Vakkâs, “*Ey oğul, Allahu Teala'nın kazası, benim için gözümün açılmasından daha güzeldir*” buyurmuştur.⁶⁹ Böyle bir davranış sahibi olmak rızâ makâmının nimetlerindedir. Ayrıca zorluklara katlanarak sabretmek, kulun Rabbine olan muhabbetinden dolayı meydana gelebilmektedir. Seven sevgiliden gelen her şeye râzı olmuş vaziyettedir. Acının hüviyeti Allah Teâlâ'ya olan muhabbetin şiddetinden nimete dönüşmektedir.

Bişr el-Hâfi'den (öl. 227/841) aktarıldığına göre o, başına gelen musibetten dolayı perişan hâlde olan bir adam görmüştür. Adamın gözleri çökmüş ve oldukça zayıflamış bir hâlde bulunmasına rağmen sürekli olarak Rabbini zikretmektedir. Bir gün zikir hâlinde iken kendisine gelen cezbeyle yere düşünce Bişr el-Hâfi, adamın başını alıp dizlerinin üstüne koyarak iyileşmesi için ona dua etmiştir. Bir süre sonra

⁶⁸ Muhammed b. İbrâhîm el-Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, ts.), 153.

⁶⁹ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/180-181; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/628-629.

cezbe hâlimden ayılan adam, kendisi için yapılan duaya sinirlenerek şöyle demiştir: *“Benimle Rabbim arasına giren bu fuzûlî kişi de kimdir? Rabbimin bana olan nimetine nasıl itiraz edebiliyor?”* Adamın bu tavrından sonra Bişr el-Hâfî, bir daha musibet olarak gördüğü işin hakikatini bilmeden kimse hakkında Allah Teâlâ’ya niyazda bulunmamıştır.⁷⁰

Kula imtihan olarak verilen bir diğer durum evlat kaybıdır. Rızâ makamına ulaşan âbid kimselerden bir zâtın doğduktan sonra üç gün içinde çocuğu kaybolmuştur. Çevresindekiler kendisinin mevkisinden dolayı Allah Teâlâ’ya dua ederek çocuğunun bulunmasını isteyebileceğini söylemişlerdir. Ancak âbid, *“Takdir ettiği bir hususta O’na itirazda bulunmam, benim için çocuğumun kaybolmasından daha ağır bir durumdur”* diyerek Allah Teâlâ’nın takdirinin kendi seçiminden daha hayırlı olduğunu dile getirmiştir.⁷¹ Yine sıkıntılar karşısında kulun kurtulma çabasına Şakîk el-Belhî (öl. 194/810), *“Sıkıntının mükâfatını bilen, ondan kurtulmaya heves etmez”* diyerek kulun mükâfatı umarak isyan etmeden acının şiddetine katlanması gerektiğini ifade etmektedir.⁷²

Allah Teâlâ dünya üzerinde insanların yararlanabilmesi için pek çok nimet ihân etmektedir. Bununla beraber kullarını, bu nimetler içerisinde istediklerini seçmelerinde serbest bırakmaktadır. Ancak ârif kimseler için bu durum farklıdır. Onlar, nimetle beraber şükrünün de eda edilmesi gerektiğini bildiklerinden nimeti tercih etmekten çekinmektedirler. Allah Teâlâ’ya şükrün, O’nun râzı olacağı şekilde ifade edilmesi nimetten tat almayı engellemektedir. Bu sonsuza kadar süren bir döngü hâline gelmektedir. Çünkü nimete şükrü yerine getirebilmek de bir şükür sebebidir. Bu nedenle ârif, Allah Teâlâ’nın nimetine denk bir şükrü yerine getirebilmek için çaba göstermekle birlikte nimetten endişe de duymaktadır. Bununla beraber Hz. Ömer (r.a.) tek musibette üç nimet görerek musibete şükrün de endişe sebebi olduğunu ifade etmektedir. Hatta ona göre, nimetin içindeki şükür endişesi kişiye rahatlık vermezken musibet içindeki nimetin hakkını verememek daha büyük bir musibeti meydana getirmektedir. Hz. Ömer (r.a.) musibet içindeki üç nimeti şöyle açıklamaktadır: *“Allah*

⁷⁰ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, 3/182.

⁷¹ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, 3/181-182; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, 4/629.

⁷² Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, 4/626.

bana her bir musibet verdiğinde, onda üç nimet gördüm. Birinci nimet musibetin dinim hakkında olmayışıdır. İkincisi ise, daha büyük bir belâ olmayışıdır. Üçüncüsü ise, Allah'ın o musibete karşı vaat ettiği sevaptır." Allah Teâlâ onu tek bir musibet ile sınarken Allah dostu, musibet içerisindeki nimetleri görerek şükretmektedir. Nimet, hakikati itibarı ile hoşlanılan bir durumken musibetteki nimete râzı olmak, Allah Teâlâ'nın kendisinden râzı olduğu kimselerin özelliğidir.⁷³

Rızâ sahibi kimse Hakk'ın hükümleri karşısında râzı olmaya istekli davranmaktadır. Ömer b. Abdülazîz (öl. 101/720), "*Sabaha çıktığımda beni en çok sevindiren şey, o gün tecelli eden ilâhi kazaya rızâ göstermektir*" diyerek her sabaha Allah Teâlâ'nın tecellileri karşısında O'ndan râzı olabilmek için uyanmaktadır.⁷⁴ Böyle bir tavır kişiyi şüphe ve kuruntudan da kurtarmaktadır. Kul, meşakkatli olan işlerde onlarla boğuşmak yerine gerekli çabayı gösterdikten sonra Allah Teâlâ'ya tevekkül ederek O'ndan gelen hükme râzı olmaktadır. Bu hususta Hz. Ömer (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "*Sıkıntı içinde mi yoksa rahatlık içinde mi sabahlayıp akşamlamaya hiç aldırış etmem, bana gelene râzı olurum.*"⁷⁵ Bu nedenle rızâ ehli için her hüküm sevap kazanmak için birer fırsat olarak değerlendirilmektedir.

Râzı olan mutasavvıf için dünya yoktur. O kimse zühd mertebesini çoktan tamamlamış olan kanâat sahibi bir kuldür. Bu nedenle hem nefisini doyuran hem de Allah Teâlâ'dan râzı olduğunu ifade eden bir kimseye tasavvufun hakikati ulaşmamış demektir. Ayrıca ömrü boyunca Allah Teâlâ'ya ibadet eden ancak ondan râzı olmayan kimse için de durumun aynı olduğu ifade edilmektedir. Buna örnek olarak, Abdülvahîd b. Zeyd'e (öl. 177/793) falanca yerde elli yıldır Allah Teâlâ'ya ibadet eden bir adam olduğu haberi verilmiştir. Adamı ziyarete giden Abdülvahîd b. Zeyd ona, Allah Teâlâ ile yetinip yetinmediğini, O'na muhabbet duyup duymadığını ve O'ndan râzı olup olmadığını şeklinde sorular sormuştur. Ancak adam bu soruların hepsini olumsuz şekilde yanıtlamıştır. Bunun üzerine Abdülvahîd b. Zeyd, "*Senin bütün amelin oruç tutup namaz kılmak mı?*" deyince adam, "*Evet*" demiştir. Abdülvahîd b. Zeyd, "*Eğer senden utanmasaydım, elli yıllık ibadetinin kusurlu olduğunu söyledim*" demiştir.⁷⁶

⁷³ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 10/369-370.

⁷⁴ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/162.

⁷⁵ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/170.

⁷⁶ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/182-183; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/629.

Mümin kimselerden olan bu kimse için ameller onu Allah Teâlâ'ya yakınlaştıran sebepler olmaktan ziyâde birtakım davranışlar olarak kalmıştır. Hakikat bir sırdır ve o sır pek çok perdenin arkasında saklıdır. Perdeleri açarak sırra ulaşabilen Allah dostları ise çok azdır.

d. Rızâyı Engelleyen Durumlar

Allah Teâlâ kullarına hem dünya hem de ahirette rahmân ve rahîm sıfatlarıyla tecelli etmektedir. Onlar için en hayırlı olanı tercih ederek musibetleri dahi kullarının mükâfata ulaşmaları için vesile kılmaktadır. Ancak kul, Rabbinden ve elindekilerden râzı olmamaktadır. Bunun sebebi, dünya sevgisi, öfke, cehâlet, hevâ ve heves gibi rızâyı engelleyen nefsi isteklerden kaynaklanmaktadır. Kulun, dünya ve dünyanın nimetleri, şeytanın vesveseleri, mal-mülk çokluğu gibi olumsuz nitelikteki durumlara karşı dirâyetsiz tavrı rızâsına engel olan etkenlerdendir.

Rızâ makâmını ve diğer makâmları engelleyen durumlardan ilki, dünyadır. Dünya özü itibarı ile Allah Teâlâ tarafından nimetlerinden yararlanabilmeleri ve hayatlarını devam ettirebilmeleri nedeniyle insanlar için yaratılmıştır. Bununla beraber Allah Teâlâ'nın, *"Andolsun, biz sizi biraz korku, açlık ve bir parça mallardan, canlılardan ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz. Sabır gösterenleri müjdele"*⁷⁷ ayetinde belirttiği gibi dünya imtihan yurdudur. Nimetlerin bol ve çeşitli olmasına rağmen kul için her şeyin ölçülü olanı güzel olandır. Bu nedenle aşırı olan uçlarda bulunan kimseler için dünya, sadece bedbahtlık yeri olarak ifade edilmektedir. Ebû Tûrab (öl. 245/859) kulun kalbinde zerre tanesi kadar dünyaya meylin olması durumunda Allah Teâlâ'nın rızâsına ulaşamayacağını aktarmaktadır.⁷⁸

Allah Resûlu dünya sevgisi hakkında, *"Dünyanın çocukları vardır"*⁷⁹ demiştir. İbnü'l-Arabî peygamberin bu sözünü *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinde dünyayı anneye benzeterek yorumlamaktadır. Dünyanın çocuklarının bulunması onda anne vasfının bulunduğunu göstermektedir. Anne ise, koruyucu fitratı ile çocuklarını ahiretten

⁷⁷ el-Bakara 2/155.

⁷⁸ Erginli, "Rızâ", 805.

⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir (Beyrut: Daru Tavki'n-Necât, 2001), "Rikak", 4.

muhafaza etmeye çalışmakta, onun nimetlerini göstermemek için gayret etmektedir. Bunun nedeni ahiret nimetlerini gören çocuklarının kendini terk edeceklerinden korkmasıdır. Böylece ahireti unutturarak çocukların anneleri ile yaşamlarının sonsuz olacağını düşündürmektedir. Neticede kul, dünya için yaşar ve kendini gözetmeden nefsi ile beraber istediğini elde etmeye devam etmektedir.⁸⁰

Bir diğer bakış açısıyla dünya, Allah Teâlâ için ibadet edebildiğimiz, ilâhi isimlerin tecelligâhı, ahiret nimetlerinin benzerlerini bizlere gösteren, hayvanlar, bitkiler, canlı ve cansız her şeyin Hak Teâlâ'yı zikrettiği yerdir. Allah (c.c.) dünyaya birtakım emanetlerini dünyaya bırakmıştır. Böylece dünyanın çocukları hâllerini bu emanetlere bakarak idrak edebilmektedir. Emanetlerin bazıları nefislere uygun, insanın yararına olan şeyler olduğu gibi tam tersi nitelikte olanları da mevcuttur. Hak, kullarının bu emanetlere karşı tavırlarını gözetmektedir. Onlar, verilen nimetlere karşı davranışları şükür üzere mi yoksa gayelerine uymayan emanetleri rızâ ile mi kabul edecekleriyle ilgili imtihan edilmektedirler. İbnü'l-Arabî birinci durumdaki kişilerin hamd ile karşılık vermesi gerektiğini, ikinci durumdaki kişilerin ise “*Her durumda Allah'a hamd olsun*” diyerek râzı olmaları gerektiğini ifade etmektedir.⁸¹ Davud (a.s), insanların Allah Teâlâ'ya dünya hayatı nedeniyle üzülmekle dua etmelerinin, rızânın lezzetini yok ettiğini ifade etmektedir.⁸² Bu nedenle kul, nimetleri talep etmekten ziyâde rızâsını talep ederek Rabbine niyaz etmelidir. Böylece Hakk'ın rızâsını kazanan kul dünya hayatını ve onun nimetlerini de kazanmaktadır.

Dünyaya düşkünlükle beraber dünya nimetleri içinden mal ve mülke olan bağıllıkta kulun rızâsına mâni olmaktadır. Dünya malına karşı ihtiyatlı davranan mutasavvıflardan biri olan Serî es-Sakatî (öl. 251/85), kullanmış olduğu tek bir kelime sebebiyle tüm malını infak ederek zühd hayatını tercih etmiştir. Rivayete göre Serî es-Sakatî'nin de mallarının olduğu çarşıda bir gece yangın çıkmıştır. Kendisine mallarının çıkan yangında telef olduğu haberi gelince yangının gerçekleştiği yere gitmek için evden hızlıca ayrılmıştır. Yolda ilerlerken kendisine doğru gelmekte olan grup, “*Ey Ebû Hasan, birçok insanın dükkânı yandı, ama seninki yanmadı*”

⁸⁰ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 7/292.

⁸¹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 7/292.

⁸² Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, 3/170.

dediklerini duyunca Serî es-Sakatî, “*Elhamdülillah*” diyerek rahatlamıştır. Ancak hemen sonra tepkisinden dolayı çok üzülen es-Sakatî, “*Ben, nasıl kendi malımın kurtulup diğer mümin kardeşlerimin mallarının yanması sebebiyle ‘Elhamdülillah’ derim*” diyerek kendisine ait ne kadar malı ve mülkü varsa hepsini infak ederek fakirliği tercih etmiştir. Söylemiş olduğu bir tek sözünden râzı olmayarak pişman olmasıyla Allah Teâlâ, dünya sevgisini kalbinden çıkartmasına yardım ettiği gibi onu muhabbet makâmına da yükseltmiştir. Hatta kendisinin bu sözünden dolayı otuz yıl boyunca istiğfar ettiği de dile getirilmektedir.⁸³

İnsan pek çok duygu ile birlikte yaratılmıştır. Sevdiği gibi nefret edebilir, hüznlendiği gibi sevinebilir, sakin kalabildiği gibi öfkelenebilmektedir. Önemli olan, kişinin bu hissiyatı kime ve ne şekilde yönlendirdiğidir. Tasavvuf klasiklerinde öfke, kulun rızâsını engelleyen davranışlardan biri olarak ifade edilmektedir. Bunun nedeni öfkenin hâkim geldiği kişinin muhakeme yapmadan hareket etmesiyle meydana gelen durumlardır. Anlık verilmiş kararlar ile kul, sonradan pişman olabileceği davranışlar sergilenmektedir. Öfkesini kontrol etmekte zorlanan kimselerin öfke anında düşündükleri, içinde buldukları durum dışında ne varsa kendileri için daha hayırlı olduğu fikridir. Bu nedenle takdir edilenden hoşnut olmayarak, “keşke şöyle olsaydı” gibi ifadeleri sıklıkla kullanırlar.⁸⁴ Ancak öfke tamamıyla kalpten çıkarılması gereken bir hissiyat da değildir. Kul bu şekilde yaratıldı ise bu duygunun lüzumu sebebiyledir. Bu nedenle rızâ ve öfkenin bir arada bulunması mümkündür. Ebû Saîd el-Harrâz’a (öl. 277/890) bu durum sorulduğunda, kulun rabbinden râzı olurken nefsine yönelik öfkesi ve kızgınlığın da mevcut bulunabileceğini ifade etmiştir.⁸⁵

Rızâyı engelleyen bir başka haslet ise nefistir. İnsana en yakın mesafede olan nefis, sürekli olarak arzu ve isteklerinin tatmin edilmesini beklemektedir. Bu nedenle nefis mücadelesi, sâlik kimse için büyük imtihanların başında gelmektedir. Zünnûn el-Mısri nefsî, “*Kul için en zor hicap nefsi görmek ve onun idaresine tabi olmamaktır*” şeklinde ifade etmektedir. Nefsine uyan kimse için hakikat perdelenmektedir. Bu nedenle nefis, Hakk’ın rızâsına muhâlefet etmekte, kendisi için hayırlı olanı şer, şer olanı hayır görmektedir. Cüneyd-i Bağdâdî de kulun küfrünün nefsinin istekleri

⁸³ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, 3/194-95; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’d-Dîn*, 4/629-630.

⁸⁴ Erginli, “Rızâ”, 803.

⁸⁵ Erginli, “Rızâ”, 809.

doğrultusunda ilerlediği ifade etmektedir. Ebû Süleyman ed-Darânî ise nefsi, “*Hem hain hem de mâni olan*” şeklinde nitelendirmektedir. Ayrıca o, en iyi çözümün onun zıttı yönde hareket etmek olduğunu da belirtmektedir. Nefs, rızâyı istemeye mâniyken kul, Hak’tan daha fazla razı olmak için çaba göstermelidir.⁸⁶ Bu nedenle tasavvufî disiplin, kulun sağlam bir iradeye sahip olabilmesi için nefis terbiyesiyle başlamaktadır. Böylece kul, kendiyile bir antlaşma yaparak nefsinin isteklerinden şeriatın isteklerine yönelmektedir. Ayrıca kulun, Hakk’ın bilgisine de ulaşmaya çalışarak mârifet makâmını kazanması gerekmektedir. Bu makâmı sayesinde Cenâb-ı Hakk’ın emir ve yasaklarını idrak ederek onu tanımaya ve kendi nefsi hakkında da bilgi sahibi olmaya başlamaktadır. Allah Resûlü nefisine, dünya ve içindekilerin yaratıcısına dair deliller göstererek önce Hakk’ı tanımmasını sağlamış, daha sonra ise şeriatın kurallarını belirterek davranışlarının sınırlarını belirlemiştir. Böylece kul, ibadetlerini hem kendi iyiliği için hem de Rabbini râzı etmek için yapmaya gayret ederek nefsin olumsuz etkisinden sıyrılabilmektedir.⁸⁷

Rızâyâ dair yapılan eleştiriler kavram hakkında yeterli ilme sahip olmayan kimseler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ayrıca kişinin, tevil ilmi yönündeki yetersizlikleri, hevâ ve hevesinin kötülöklere yol açma isteği gibi nedenlerden dolayı rızâ makamına dair yanlış yorumlamalarda bulunmaktadır. Bu nedenle cehâlet, rızâyı engelleyen durumlardan birisi olarak mutasavvıflar tarafından ifade edilmektedir. Ebû Tâlib el-Mekkî, cahil kimselerin ifadelerinin delile gerek kalmayacak derecede açık ve net bir şekilde batıl özellik taşıdığını söylemektedir.⁸⁸ Ancak kulun içinde bulunduğu gafletle beraber gözleri kör, kulakları işitmez olmaktadır. Onun bu hâli ateşli bir hastalığa yakalan kimselerin durumuna benzemektedir. Onlar şekerin tatlı bir tadı olmasına rağmen hastalığı sebebiyle onun tadını alamayan kimselerdir. Bu durum şekerin tadının olmamasından dolayı değildir.

Kalbin hastalıklı olması da kişinin gaflete düşmesini ve cehâletini arttırmaktadır. Eğer kalp manevi hastalıklardan temizlenirse o zaman kul, eşyayı olduğu gibi görebilmekte ve şekerin tadının tatlılığını alabilmektedir. Hastalığının kötüleşmesi ile kul, yanlış davranışlarını Allah Teâlâ’nın kaza ve kaderinin hükmü ile

⁸⁶ Hücvîrî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 313.

⁸⁷ İbnü’l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 8/194.

⁸⁸ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, 3/193.

gerçekleştiğini, bu nedenle onlardan dahi razı olması gerektiğini ifade etmektedir. Örneğin, cömertlik yerine cimriliği tercih ederek elindekileri infak etmekten ziyâde biriktirme peşinde olmasını, fakirlikten ziyâde zenginliği arzulamasını ve dünya nimetlerinin peşinde koşarak kötülöklere râzı olmasını Allah Teâlâ'nın kendisi hakkında belirlediği kaderi itiraz etmeden kabul etmesiyle gerçekleştiğini belirtmektedir.⁸⁹

Allah Teâlâ dünya ve ahiret yaşantılarına zarar verecek davranışlardan kullarının sakınmalarını emretmektedir. Kişinin dünyaya olan düşkünlüğü mal sevgisini arttırdığı gibi aza kanâat etmeyerek çokluk yarışına girmesine de neden olmaktadır. Nefis ise râzı olmayarak daha fazlasını istemeye teşvik etmektedir. Yine cehâlete olan istek de ahiretin varlığını inkara kadar kişiyi götürebilmektedir. Bu nedenle insanın yararına olmayacak davranışlar, kulun Rabbine rızâsını engelleyerek iyi ve doğru olanı görmesini perdelemektedir. Kul rızâsına engel olacak her türlü davranıştan uzaklaşmalıdır.

B. TASAVVUFÎ BİR DERECE OLARAK RIZÂ

Rızânın hâl ve makâm tasniflerindeki durumu üzerine yapmış olduğumuz araştırmalar, kavrama dair farklı ifadelerin bulunduğunu göstermektedir. Bu nedenle tezimizin bu başlığında, mutasavvıfların hâl ve makâm kavramlarına yönelik açıklamaları ile rızâ kavramı hakkında bir sonuca ulaşmayı uygun gördük. Daha sonra rızânın, hâl ve makâm tasniflerinde hangi sınıf ya da sınıflar içerisinde değerlendirildiğini tespit ettik.

1. Hâl ve Makâm Kavramlarının Tanımı

Tasavvuf klasiklerinin genelinde rızâ, makâm sınıfında ele alınmaktadır. Ayrıca hâl ve makâm tasniflerinin çoğunda makamların sonu hâllerin başlangıcı şeklinde belirtilmektedir. Örneğin Şehâbeddîn es-Sühreverdî (öl. 632/1234), onlu makâm tasnifinde rızâyı son makâm olarak aktarmaktadır.⁹⁰ Ebû Bekir Serrâc et-

⁸⁹ Erginli, "Rızâ", 806.

⁹⁰ Şehâbeddîn es-Sühreverdî'nin makâm tasnifi şu şekildedir: Tevbe, vera, zühd, sabır, fakr, şükür, havf, reca, tevekkül ve rızâ. Konu hakkında bk. Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî,

Tûsî'nin (öl. 378/988) ise yedili tasnif ile aktardığı makâmalar, “Tevbe, vera, zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rızâdan” oluşmaktadır.⁹¹ Bu makâm tasnifleri ile beraber makâmaları yüz ya da binli sınıflandırma ile ifade eden mutasavvıflar da bulunmaktadır. Ancak tasavvufta genel olarak kabul edilen onlu makâm tasnifi Necmeddîn-i Kübrâ (öl. 618/1221) tarafından aktarılmıştır. O, “Tevbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murâkabe ve rızâ” olmak üzere makâmaları on mertebeye ayırmış ve rızâyı son makam olarak belirtmiştir.⁹²

Hâl (حال) kelimesi havl (حول) kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Sözlükte; “geçmişin sonu, geleceğin başlangıcı”,⁹³ değişme,⁹⁴ dönüşme, durum, tavır, an,⁹⁵ vakit,⁹⁶ “vaziyet ve içinde olunan zaman”⁹⁷ gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁸ Tasavvufî bir terim olarak, “insanın iradesi ve çabası olmadan sırf Allah'ın bir lütfu olmak üzere kalbe gelen manalar” şeklinde tanımlanmaktadır.⁹⁹ Bu nedenle “Hakk'tan kalbe gelen bir mana” olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁰ Kul, bu manayı kalbinden defedemediği gibi istediği zaman meydana gelmesini de sağlayamaz.¹⁰¹ Ayrıca hâl, mantık ilminde de çabuk kaybolan, geçici sıcaklık ve kuruluştan bahsedilirken kullanılmaktadır.¹⁰²

Hakk'ın rızâsına erişen ve O'nun sevgisine nail olan kimselere “hâl sahibi” denilmektedir. Hâl sahipleri ahlâkî özellikler ve manevi yaşantıları hidâyet üzere olan kimselerdir. Tasavvuf ilminin de hâl kavramı üzerine inşa edilmesinden dolayı ona, “ilm-i hâl” denilmektedir. Hâl, şimdiki zaman içerisinde gerçekleşen anlık bir durum

Avârifü'l-Maârif Tasavvufun Esasları, trc. Hasan Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz (İstanbul: Erkam Yayınları, 1993), 605-625.

⁹¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 43-52.

⁹² Reis, “Tasavvuf Klasiklerinde Rızâ Kavramı”, 892.

⁹³ Cürcânî, “Hâl”, 83; Mütercim Âsım Efendi, “hvl”, 5/4446.

⁹⁴ Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, trc. Abdülbaki Güneş – Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), “h-v-l”, 319.

⁹⁵ Mütercim Âsım Efendi, “hvl”, 5/4446.

⁹⁶ Kâşânî, “el-Hâl”, 199.

⁹⁷ Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), “Hâl”, 139.

⁹⁸ Mehmet Demirci, “Hâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/216.

⁹⁹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 8/347; Uludağ, “Hal/Halet”, 154.

¹⁰⁰ Cürcânî, “Hâl”, 83.

¹⁰¹ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 289.

¹⁰² Râgıb el-İsfahânî, “h-v-l”, 321.

olarak tanımlanmaktadır.¹⁰³ Mutasavvıfların pek çoğu hâlin bu durumunu anından parlayıp sönen bir şimşeğe benzetmektedirler. Bu nedenle Cüneyd-i Bağdâdî hâli, bir anda kalbe gelen ve orada varlığını devam ettirmeyen durum olarak ifade etmektedir.

İbnü'l-Arabî, hâl olarak ifade edilen durumun Allah'ın isimleri ile ahlaklanmak anlamında kullanıldığını aktarmaktadır. Peygamberin veliler için söylemiş olduğu, “Görüldüklerinde Allah'ın hatırlandığı kimselerdir”¹⁰⁴ hadîsi buna yorulmaktadır. Onlar, belâ ve sıkıntı ile karşılaştıklarında sarsılmadan Allah Teâlâ'dan başka kimseden yardım istemez, Hakk'ın kendileri için belirlediği kazaya râzî olurlar. Bu nedenle velilerin bu hâlleri insanlara Allah Teâlâ'yı hatırlatan durumlardandır.¹⁰⁵

Kâşânî (öl. 736/1335) hâl kavramını, “Çalışma ve gayret olmaksızın kalbe gelen sevinç, hüzüün, gam, rahatlık, şevk, zevk, daralma, heybet veya üns gibi şeyler” şeklinde ifade etmektedir. Böylece hâllerin tek bir şekilde kişiye uğramadıklarını birden fazla şekilde meydana geldiklerini anlatmaktadır.¹⁰⁶ Hanzale b. Rebî [öl. 45/665 (?)] ile peygamberimiz arasında geçen bir konuşma, hâllerin bu durumunu net bir şekilde ifade etmektedir. Hanzale, peygamberin yanında bulunduğu zamanlarda ahireti idrak edebildiğini, cennet ve cehennem kendisine gösterildiği bir hâle vakıf olduğunu bildirmektedir. Ancak Resûlün yanından ayrılınca bu hâlin üzerinden kalktığını bildirerek utanmaktadır. Allah Resûlü Hanzale'nın kendisinde meydana gelen bu değişimden dolayı utancını görünce ona, böyle durumların kul üzerinde zaman zaman gerçekleşebildiğini ancak devamlı olmadığını söylemiştir. Peygamberin ifadesi aynı zamanda hâllerin kulda sabit kalmadığını da belirtmektedir.¹⁰⁷

Makâm (مقام) kelimesi ise kıyam (قيام) kökünden gelen Arapça bir kelimedir. Mukam olarak okunursa oturulan, ikamet edilen yer; makâm olarak okunursa ayağın bastığı zemin,¹⁰⁸ durulan yer,¹⁰⁹ topluluk anlamına gelmektedir.¹¹⁰ Sözlükte;

¹⁰³ Uludağ, “Hal/Halet”, 154.

¹⁰⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dârü'l-lhyâü'l-Kütübü'l-Arabîyyeti, 1953), “Zühd”, 4.

¹⁰⁵ İbnü'l-Arabî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, 8/349.

¹⁰⁶ Kâşânî, “el-Hâl”, 199.

¹⁰⁷ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*, thk. Muhammed Fevâid Abdülbâkî (Beirut: Darü'l-lhyâü'l-Türâsi'l-Arabî, ts.), “Tevbe”, 12.

¹⁰⁸ Mütercim Âsım Efendi, “kvm”, 6/5175.

¹⁰⁹ Cürcânî, “Makâm”, 220.

¹¹⁰ Cebecioğlu, “Makam”, 409.

“ikametgâh, mevki”,¹¹¹ mertebe, menzil, merhâle, derece¹¹² gibi tanımlamaları yapılmaktadır. Tasavvufî bir terimi olarak ise, “sâlikin gösterdiği faaliyetlerde ulaştığı, sıkıntılara katlanarak azimli bir şekilde gerçekleştirdiği merhâle” olarak ifade edilmektedir.¹¹³

Makâm bahsi Kur’an-ı Kerîm’de pek çok ayette geçmektedir. Bazı ayetlerde, meleklerin her birinin bir makâmı olduğundan¹¹⁴ ve peygamberlerin makâmlarından¹¹⁵ bahsedilmektedir. Hz. İbrahim (a.s.)’ın makâmının dostluk, Hz. Musa (a.s.)’ın makâmının ilâhî hitâbı işitme mertebesi, Hz. Peygamberin makâmının ise muhabbet makâmı olduğu ifade edilerek sadece veli kulların değil peygamberlerin de makâmları bulunduğu aktarılmaktadır.¹¹⁶

Makâm, kul üzerinde sabit olan vasıf¹¹⁷ ve sâlikin seyrinde ayak bastığı yere tutunmasıdır. Bu yerde derecesini ise Allah Teâlâ’nın huzurundaki amelleri belirlemektedir. Ayrıca bulunduğu makâmı layığı ile yerine getirmeyen sâlik diğer makâmlara geçememektedir.¹¹⁸ Rızâ kavramını makâm olarak kazanabilmesi için kararlılıkla ilerlemesi, sürekli durumunu yinelemesi ve makâmı kendisinde bir özellik hâline gelene kadar devam etmesi gerekmektedir.

Makâm olarak ifade edilen tasavvuf kavramları daha çok zühd, tevbe, sabır ve tevekkül gibi dini ilkeler şeklindedir. Hâl olarak tasnif edilenler ise, sevinç, üzüntü, korku, ümit gibi duyguları ifade etmektedir.¹¹⁹ Böylece hâl ve makâmlar arasındaki durum, korku hâlinin tevekkül makâmına dönüşerek mükemmelleşmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Yine üzüntü hâli sabır makâmı ile, sevinç hâli ise şükür makâmı ile kemâle ermektedir. Tasavvuf ehlinde bu hâller, Allah Teâlâ’nın kulundan râzı olacağı şekilde kulun azmi ile yerleşerek sürekli hâle gelmektedir.

¹¹¹ Süleyman Uludağ, “Makâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/409.

¹¹² Şimşek, “Makâm”, 221.

¹¹³ Uludağ, “Makâm”, 234.

¹¹⁴ Bk. *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), es-Sâffât 37/164.

¹¹⁵ Bk. el-Bakara 2/125; İsrâ 17/79.

¹¹⁶ Uludağ, “Makâm”, 235.

¹¹⁷ Cürcânî, “Makâm”, 220.

¹¹⁸ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 289.

¹¹⁹ Uludağ, “Makâm”, 27/409.

Tasavvuftaki her makâm tek bir hâl ile eşleşmemektedir. Aynı zamanda pek çok hâl ve makâmdan meydana gelmektedir. Bu nedenle sâlikin bulunduğu makâmın hâlleri sürekli olarak değişerek makâmının mükemmelleşmesini sağlamaktadır.¹²⁰ Örneğin rızâ makamı sabır ile başlarken muhabbet ile nihâyete ulaşmaktadır. Aynı zamanda sabırdan sonra kanâat, zühd ve tevekkül gibi pek çok makâm da kul üzerinde görülmektedir. Böylece kul, bir makâma sahip olurken aynı zamanda pek çok makâm ve hâlin özellikleri de kendisinde görülebilmektedir.¹²¹

Hücvîrî makâmı, ameller içerisinde değerlendirirken hâlleri Allah Teâlâ'dan gelen lütuflardan biri olarak ele almaktadır. Bu nedenle makâmın ameller neticesinde kazanılarak elde edildiğini, hâlin ise Hakk'ın vermesi ile kulda meydana geldiğini ifade etmektedir.¹²² Bu nedenle hâller Allah Teâlâ'nın ihsânı ile kullara verildiği için vehbî özellik taşıyan makâmlar, çalışarak elde edildiğinden kesbî niteliktedir.

Hâl ve makâm arasındaki süreç ise şöyle ifade edilebilmektedir. Tasavvufun en önemli hedeflerinden biri nefis tezkiyesidir. Nefsin günahlardan arınması için mücâhede ve riyâzetle temizlenmeye ihtiyacı vardır. Yolun başında kalbini arındırmaya çalışan sâlik, bunu başarabildiği ölçüde sevinç ya da üzüntü duymaktadır. Bu hâller kendisinde süreç boyunca meydana gelerek geçici niteliktedir. Yolun sonunda ise hâl olarak kalbe gelen hasletlerin kendisinde yerleştiğinin farkına varır. Bu nedenle makâm, düzenli ve disiplinli gayret etmenin neticesi olarak hâllerin yerleşmesi şeklinde ifade edilmektedir. Örneğin, Allah Teâlâ'nın hükmünden râzı olan kimse kazanın tam tersi gerçekleştiği zaman da rızâsını koruyabiliyorsa o zaman râzı olma hâli makâm olarak kulda yerleşmiş demektir.¹²³ İbnü'l-Arabî *Fütûhât-ı Mekkîyye*'sinde, Allah Teâlâ'nın mekânlardan cenneti, ibadetlerden farz olanları, sözlerden Kur'ân'ı, zikirlerden "Allah'tan başka ilah yoktur" ifadesini, sayılardan doksan dokuzu ve hâllerden ise rızâyı seçtiğini aktarmaktadır.¹²⁴

Hâl ve makâm üzerine yapılan tanımların genelinde ifade edilen, hâlin çaba ve zorlama olmaksızın kalbe gelen, makâmın ise sıkıntılara katlanarak azimle çalışarak

¹²⁰ Demirci, "Hâl", 15/217.

¹²¹ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/189.

¹²² Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 289.

¹²³ Uludağ, "Makâm", 27/409.

¹²⁴ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkîyye*, 7/185.

elde edilen bir mevki olması şeklindedir. Hâller Hakk'ın kuluna ihsânı ile anlık ve gelip geçişi bir özellik taşıırken, makâmı iradeyle gayret edilerek elde edilen kalıcı ve sürekli olan davranışlardır. Bu nedenle hâller, Hakk'ın kullarına ihsânı anlamında vehbî, makâmı ise kazanılarak elde edilmesi ile kesbî kavramları ile ifade edilmektedir. Sonuç olarak hâl ve makâm birbirinin tersi iki tasavvufî terim olarak aktarılmaktadır.

2. Rızânın Hâl-Makâm Tasniflerindeki Yeri

Hâl ve makâm tasniflerinde rızânın genel olarak makâm sınıfında aktarıldığını ifade etmiştik. Ancak bazı sufiler tarafından rızâ, “hâl” sınıfında değerlendirilerek açıklanmaktadır. Hatta onlardan da bir grub rızâyı, hâlin sürekli olabileceğini ifade ederek rızâ hâline makâm özelliği atfetmektedir. Bu nedenle tasavvufta rızâyı hâl ya da makâm olarak değerlendiren mutasavvıfların görüşlerini ve delillerini dile getirerek bu kısımda rızâyı dair bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Tasavvufta rızâ, makâm olarak ifade edilirken bir kısım mutasavvıf tarafından ise hâl sınıfında değerlendirilmektedir. Hücvîrî bu durumun, Muhâsibî'nin rızâyı hâllerden bir derece olarak ele almasıyla başladığını aktarmaktadır. Onunla beraber meydana gelen Muhâsibîyye yolunun merkezinde rızâ kavramı bulunmaktadır. Bu nedenle rızânın hâl olduğuna yönelik görüşleri taraftarları tarafından kabul edilerek yaygınlık kazanmıştır. Orta yolu bulmak isteyen bir grup sûfî ise rızâyı hem hâl hem de makâm sınıfında değerlendirerek üçüncü bir durumu dile getirmiştir.

Tasavvufta rızâyı hâl ya da makâm olarak ele alan mutasavvıfların ifadeleri ile beraber zamanla bu durum bölgelere göre de şekillenmektedir. Bu nedenle rızânın hâl veya makâm olması hakkındaki iki görüş, Horasan ve Irak bölgeleri merkeze alınarak ifade edilmektedir. Konuyla ilgili Kuşeyrî ve Hücvîrî'nin aktarımları önemlidir. Onlar, rızâ kavramına dair mutasavvıfların görüşleri ile beraber birbirine zıt iki durum ifade etmektedir. Kuşeyrî, Horasanlı mutasavvıfların rızâyı makâm olarak ifade ettiklerini belirtirken Iraklıların ise kavramı hâl olarak ele aldığını söylemektedir. Hücvîrî ise tam tersi, Iraklıların makâm, Horasanlıların ise hâl olarak ele aldığını aktarmaktadır. Hücvîrî, Horasanlıların rızâyı hâl olarak ele almasının nedeni olarak Muhâsibî'yi

göstermektedir. Muhâsibî'nin rızâyı hâl sınıfında değerlendirerek kavramın merkeze alındığı Muhâsibiyye tarikatı nedeniyle rızâ hâl tasniflerinde ifade edilmektedir. Bu nedenle Hücvîrî, Muhâsibî'yi rızâ mezhebinin kurucusu olarak göstermektedir.¹²⁵

Ferîdüddîn Attâr (öl. 618/1221) konu hakkında Hücvîrî'nin görüşlerini destekleyerek Muhâsibî'nin rızâyı hâl olarak ifade ettiğini aktarmaktadır. Ancak Abdülhalîm Mahmûd (öl. 1910/1918) tarafından ifade edilenlere göre Muhâsibî'ye sorulan “*Rızâ makâmına ulaşmanın yolu nedir?*” sorusuna, rızânın makâm olduğunu reddetmeden durumu açıklamış olması da Muhâsibî'nin rızâ hakkındaki rivayet edilen görüşlerini sarsmaktadır. Iraklılar ise konu hakkında Cüneyd-i Bağdâdî'nin rızâyı makâm olarak kabul ettiği görüşlerini destekleyerek rızânın makâm sınıfından olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak tasavvufî çevrede genel itibari ile rızâyı makâm olarak kabul etme meylî söz konusudur. Kuşeyrî ve Hücvîrî'den daha önce yaşamış olan mutasavvıflardan Ebû Bekir Serrâc et-Tûsî ve Kelâbâzî'nin (öl. 380/990) rızâ kavramı hakkındaki görüşlerinin makâm olmasıyla rızânın makâm olduğu yönündeki ifadeleri güçlendirmektedir. Ayrıca bölgeler hususundaki ayrımın net bir çizgi ile aktarılması da söz konusu değildir. Örneğin hayatının büyük bir bölümünü Horasana bağlı olan Nişabur'da geçiren ve Horasanın ilk büyük sûfilerinden olan Fudayl b. İyâz'ın öğrencisi olan Yahya b. Muaz (öl. 258/872)¹²⁶ Horasanlı olmasına rağmen rızâyı makâm olarak kabul etmektedir.¹²⁷

Rızâyı hâl olarak değerlendirenlerin görüşlerinden biri de rızânın makâmının sonunda yer alması nedeniyle hâl sınıfında yer alması gerektiğidir. Rızâ makâmına gelmeden önceki makâmlarda sâlik, her zaman bir üst makâma ulaşabilme çabası ve gayreti içindedir. Ancak nihai makâm olan rızâda ise kulun daha üst bir makâma ulaşma isteği bulunmamaktadır. Bu durum hem rızâ hâli içinde bulunan kulun verilene râzî olmasından hem de daha üst bir makâmın mevcut olmamasından kaynaklanmaktadır. Böyle bir temenninin ortadan kalkması demek makâmın Allah Teâlâ'nın cömertliği ile oluşabileceği anlamına gelmektedir. Kulun gayret ederek

¹²⁵ Zafer Erginli, “Muhâsibî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/15.

¹²⁶ Yahya Çift, “Yahyâ b. Muâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/257.

¹²⁷ Reis, “Tasavvuf Klasiklerinde Rızâ Kavramı”, 900-901.

Rabbinden elde edeceği bir makâmın daha bulunmaması, rızâyı hâl olarak değerlendirmenin gerekliliğini ifade etmektedir.¹²⁸

Hücvîrî ve Kuşeyrî rızâ kavramına dair iki farklı görüşü ifade etmelerine rağmen kendileri de konu hakkında rızânın hâl olduğuna yönelik tutum sergilemektedir. Özellikle Hücvîrî bu konuda Muhâsibî'nin görüşünü desteklemektedir. Muhâsibî rızâyı, “*Îlâhi irade hükmünü yerine getirirken kalbin sükûnet içerisinde olmasıdır*” diyerek tanımlarken Hücvîrî bu tanımdan yola çıkarak kulun kalbinde meydana gelen huzur ve sakinliğin kulun azmi ile gerçekleşmeyeceğini, ancak Allah Teâlâ'nın kuluna ihsân etmesi ile mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Bu görüşü ile beraber Hücvîrî rızâyı, makâmın sonu hâllerin başlangıcı olarak kabul eder.¹²⁹ Aynı şekilde Kuşeyrî de rızânın hâl veya makâm olması yönünde orta bir yol benimsemeye çalışmaktadır. Rızânın bidâyetinin kulun çalışarak elde etmesi ile olacağını, ancak nihâyetinde Allah Teâlâ'nın lütfu ile meydana geldiğini ifade etmektedir. Bu nedenle rızâ makâmının başında olan kişinin rızâyı makâm, sonunda olan kişinin ise onu hâl olarak görmesiyle iki ayrı görüşün ortaya çıktığını aktarmaktadır. Ebû Tâlib el-Mekkî'nin de makâm ve hâller çerçevesinde yapmış olduğu yorum bu hususu teyit etmektedir. Ona göre hâller kendinden önce ve sonra gelen makâmın hazırlığıdır. Bu nedenle Mekkî de rızâ kavramı için hem hâl hem de makâm tabirini kullanmıştır. Bununla beraber kendi görüşü ise yakîni makâmın en üst derecelerinden biri olduğu yönündedir.¹³⁰

Sühreverdî ise hâllerin bir zamandan sonra makâm hâline geldiğini ifade ederek öncelikli olarak rızânın hâl, sonrasında ise makâm olarak ifade edilebileceğini aktarmaktadır. Ayrıca Sühreverdî'nin makâm ve hâllere yönelik ifadesi önemlidir: “*Makâmlarda kesb ortaya çıkmış mevhibe gizlenmiş, hâllerde ise kesb gizlenmiş mevhibe ortaya çıkmıştır.*” Böylece her derecede hem hâl hem de makâm özelliğinin kavram içinde mevcut bulunduğunu aktarmaktadır.¹³¹

İbnü'l-Arabî konu hakkındaki görüşlerine rızânın iki yönü olduğunu söyleyerek başlamaktadır. Birinci yönüyle Allah Teâlâ'ya atfedilen rızâ kavramı için

¹²⁸ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 287.

¹²⁹ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 290.

¹³⁰ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/160.

¹³¹ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 287-288; Reis, “Tasavvuf Klasiklerinde Rızâ Kavramı”, 901-902.

herhangi bir sınırlandırma getirilemez. Bu nedenle bizi ilgilendiren ikinci yönü olan insanlara atfedilen kısım"dır. İnsanların rızâsı ise Hakk'a ait olduğundan farklıdır. Kul rızâ özelliklerini taşır ve bu özellikler kendisinde sabit kalırsa makâm, geçici olursa hâldir. Yani İbnü'l-Arabî'nin rızâ hakkındaki görüşü Kuşeyrî ve Hücvîrî de olduğu gibi orta yol üzerinedir. İnsanların bazıları için hâl olarak gerçekleşirken bazıları için makâm olabilmektedir. Her ilâhi niteliğin bu şekilde bir yoruma sahip olduğunu da eklemektedir.¹³² Hücvîrî de durumu bu şekilde ifade ederek kulun kendi kazancı ile elde ettiğini görmesi üzerine makâm, nihâyetinde ise kendisine ihsân edilmiş olduğunu bilmesi üzerine hâl demiştir.¹³³

Mutasavvıfların bir kısmı hâllerin makâmlar gibi kulun sıfatı olarak sürekli kalabileceğini ifade etmektedir. Ebû Osman el-Hîrî (öl. 298/910) tarafından ifade edilen, "*Altmış küsur seneden beri Allah beni nahoş bulduğum hiçbir duruma yerleştirmedir*"¹³⁴ şeklindeki cümlesinin, rızâ hâlinin sürekliliğine işaret ettiği ifade edilmektedir. Böylece hâl olarak değerlendirenler için bu durum hâllerin kişide sabit kalabileceğine delil olarak sunulmaktadır.¹³⁵ Hücvîrî ve Kuşeyrî' de bu görüştedir. Hatta Kuşeyrî, "*Ebu Osman bu sözle rızânın devamlı olduğuna işaret etmiştir. Rızâ ise hâl nevindedir. Bu hususta söylenmesi gereken şey şudur: Hâllerin devamlı olduğuna işaret eden sûfîlerin sözleri doğrudur*" demiştir.¹³⁶ Muhâsibî ise hâllerin sürekli olmaması durumunda hâllerden olan muhabbetin daimî değil gelip geçici bir durum olarak kalacağını ifade etmektedir. Kulun Allah Teâlâ'ya duyduğu sevginin anlık olmasının mümkün olmayacağını, bu nedenle hâllerin sürekli olarak kulda bulunabileceğini belirtmektedir. Rızâ içinde aynı durum geçerlidir. Anlık bir his olarak rızâ gelip geçisi ise her durumda râzî olmak mümkün olmayacaktır. Bu nedenle hâller de makâmlar gibi sürekli olarak bulunabilmektedir.¹³⁷

¹³² İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 7/302.

¹³³ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 290.

¹³⁴ Ebû Osman el-Hîrî tarafından ifade edilen bu cümle rızâ bahsini ele alan kaynaklarda farklı şekillerde sıklıkla kullanılmaktadır. Örneğin, "*Aziz ve Celil olan Allah beni bir hâl içinde buldursun da ben o hâlden hoşnutsuz olayım ve beni o hâlden diğer bir hâle nakletsin de buna kızmış olayım, kırk yıl var ki, böyle bir şey vaki olamamıştır*" şeklinde de ifade edilmiştir. Konu hakkında bk. Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 288-290; Reis, "Tasavvuf Klasiklerinde Rızâ Kavramı", 902.

¹³⁵ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 7/305.

¹³⁶ Reis, "Tasavvuf Klasiklerinde Rızâ Kavramı", 902.

¹³⁷ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 290.

Hâllerin sürekliliğine delil olarak gösterilen bir başka durum ise hâl kavramının hulûl kelimesi ile ilişkisidir. Hulûl (حلول); yerleşme, konaklama anlamlarına gelen mastar bir kelimedir. Hâl ise ismi fâil olarak hulûl kelimesinden türetilmektedir. Bu nedenle hâli, kişide yerleşen, yok olmayan durum olarak tanımlayan mutasavvıflar bu durumun sürekliliği ifade ettiğini dile getirmektedir.¹³⁸ Ancak kanâatimize göre bu yaklaşım uygun değildir. Çünkü hulûl kelimesi anlam olarak sabit bir durumu ifade etmeyerek gelip geçici bir hâli anlatmaktadır. Konaklamak, bir süre ikamet etmek ya da geçici olarak kalmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla anlama dayalı yapılan yorumlar kelimenin muhtevası ile çelişmektedir. İbnü'l-Arabî de bu durumu yerleştikten sonra yok olan bir hâl olarak ifade etmektedir. Hâlin iki özelliği olduğunu ve birincisinin yerleşmek ikincisinin ise yok olmak anlamına geldiğini belirtmektedir.¹³⁹

Hâllerin devamlılığını savunan Muhâsibî'nin ifadeleri karşısında Cüneyd-i Bağdâdi, “*Hâller şimşekler gibidir, baki ve devamlı olurlarsa, hâl değil, nefsin desisesi (aldatması) olur*” demiştir. Cüneyd-i Bağdâdi'ye göre kulda hâllerin devam ettiğine olan inancın, nefsin kendisine yönelttiği bir aldatma olduğunu aktarmaktadır. Kul üzerinde meydana gelen hâller, arka arkaya kesintiye uğramadan gerçekleşmektedir. Arka arkaya gelen hâllerin kişiye uğraması ile hâlin devamlı olduğu zannına düşülebilmektedir. İbnü'l-Arabî de hâllerin devamlı olmadığını, benzer hâllerin arka arkaya gelmesinden dolayı devamlı olduğu zannına kapıldıklarını ifade etmektedir. İbnü'l-Arabî ayrıca, Ebû Osman el-Hîrî tarafından aktarılan ifadeye benzer bir kişinin de şöyle dediğini aktarmaktadır: “*Elli küsur senedir içimden şeriatın nahoş karşılayacağı hiçbir düşünce geçmemiştir.*” Bu ifadenin ilâhi bir koruma olduğunu, bu nedenle hâl ve kazanılmış olmadığını ifade etmektedir.¹⁴⁰ Ayrıca İbnü'l-Arabî, “*Hâl ilâhi bir niteliktir*” şeklinde hâli tanımlamaktadır. Allah Teâlâ'nın kâinatın her parçasında kullarını gözetmekte ve nasiplerini dağıtmaktadır. Eğer hâl kişide sürekli olarak bulunsaydı o zaman Hakk'ın bir hâlde sabit kıldığı kimse ile bir

¹³⁸ Demirci, “Hâl”, 15/216.

¹³⁹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 8/347-348.

¹⁴⁰ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 8/347-348.

daha ilgilenmesine gerek kalmazdı. Cenâb-ı Hak bu durumdan münezzehtir. Allah Teâlâ işleri sürekli yaratandır.¹⁴¹

Hâl olarak ifade edilen durum isminden de anlaşılacağı gibi değişme, başkalaşmadır. Makâm olarak ifade edilen ise yine kendisine verilen isim gereği mekân tutan, yerleşen, sabit olarak kalmayı ifade etmektedir. Bu nedenle kul kendinde meydana gelen durumu ölçerken gelip geçici ise hâl, kendisinde yerleşiyorsa makâm olarak isimlendirmektedir. Bu nedenle hâl olarak başlayan durum kulda onun sıfatı hâline gelerek varlığına devam ediyorsa makâma dönüşmüştür. Dolayısıyla hâllerin sürekliliğinden bahsetmek mümkün değildir. Hâllerin kişide yerleşmiş hâli makâm ismini almaktadır.¹⁴²

Rızâyı terk makâmından, inanan müminin kendini koruması gerekmektedir. Böyle bir makâm kula hiçbir kazanç sağlamayacaktır. Başına gelen her türlü kaza kendisi için hüznün ve mutsuzluk getirecektir. Bu nedenle böyle bir makâmda isen İbnü'l-Arabî'nin de dediği gibi kaygan bir zeminde durmaya çalışmakta olduğundan azami derecede dikkat etmen gerekmektedir.¹⁴³ Kul bu zeminde Rabbinden iyiliklerle ayakta dururken imtihanlardan hoşlanmayarak isyan etmektedir. Bu nedenle rızâ makâmı kulun dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayarak mutlu ve huzurlu bir hayat yaşamasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak kul üzerinde sabit olmayan durumlara hâl, sürekli olarak var olan durumlara ise makâm denilmektedir. Tevbe, tevekkül, sabır, şükür ve rıza gibi hâller, kul üzerinde sıfat hâline gelmesi ile beraber makâm olarak ifade edilmektedir. Ancak rızâ olma hâli geçici olan bir duygu şeklinde meydana geliyorsa hâl olarak ifade edilebilmektedir. Hâllerin kişiye yerleşmesi ile makâma dönüşeceği de açıktır. Bu nedenle bizim için rızâ ve diğer tasavvufî mertebeler hakkındaki kabul edilebilir görüş bu yöndedir.¹⁴⁴ Rızânın hâl veya makâm sınıfında olduğuna dair ifade edilen durumlar incelendiği zaman yalnızca bir yönü ile sınıflandırılmayacağını, iki durumun aşamalı olarak kavramda mevcut bulunduğunu görmekteyiz. Kul, bulunduğu aşama hangisi ise rızâyı o şekilde tanımlamaktadır. Bu nedenle rızâ hem hâl hem de makâm olarak ifade

¹⁴¹ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 8/348.

¹⁴² Kâşânî, "el-Hâl", 200.

¹⁴³ İbnü'l Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 7/306.

¹⁴⁴ Demirci, "Hâl", 15/217.

edilebilmektedir. Bizler için önemli olan rızâ makâmına ulaşan sâlikin bu hasleti Allah Teâlâ'nın celâl ve cemâl tecellileri karşında aynı derecede gösterebilmesidir. Bu durum rızânın, makâm veya hâl ya da hâl ve makâm olarak ifade edilmesinden daha önemli görülmektedir.

C. RIZÂNIN İSLÂMÎ KAYNAKLARDAKİ YERİ

1. Kur'ân-ı Kerîm'de Rızâ

Kur'ân-ı Kerîm İslâm'ın temel kaynaklarından ilkidir. Bu nedenle bir araştırmanın dini temellendirmesi yapılırken ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm'de nasıl ele alındığı, ne şekilde ifade edildiğine bakılması gerekmektedir. Böylece kavrama dair mâlûmat ve Allah Teâlâ'nın rızâsı hakkındaki ifadelerin onun kelâmı ile aktarılması konunun güvenilirliğini artırmaktadır.

Rızâ Kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de türeviyle beraber pek çok ayette kullanılmasına rağmen “rızâ (رضا)” şeklindeki kullanımına rastlanılmamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de otuz iki sûrede, altmış dört ayette, yetmiş üç kere mastar, isim, mâzi ve muzâri fiil çeşitleri ile yer almaktadır. Bir ayette üç kez¹⁴⁵, yedi ayette iki kez¹⁴⁶ ve elli üç ayette ise bir kez¹⁴⁷ kullanılmıştır.¹⁴⁸

Râziye fiili (رضى / يرضى) şeklindeki kullanımı ile ayetlerde, karşılıklı anlaşma, hoşnutluk, râzî olma, güvenmek ve uzlaşma anlamlarına gelmektedir. Ayrıca kavramların harf-i cer ile kullanımları da onların anlamlarını değiştirmektedir. Örneğin, من harf-i ceri ile yetinmek, ل harf-i ceri ile kullanımında ise seçmek,

¹⁴⁵ Bk. et-Tevbe 9/96.

¹⁴⁶ Bk. el-Mâide 5/119; et-Tevbe 9/62, 100; ez-Zümer 39/7; el-Mücâdele 58/22; el-Fecr 89/28; el-Beyyine 98/8.

¹⁴⁷ Bk. el-Bakara 2/120, 144, 207, 232, 233, 265, 282; Âl-i İmrân 3/15, 162, 174; en-Nîsa 4/24, 29, 108, 114; el-Mâide 5/2, 3, 16; el-En'âm 6/113; et-Tevbe 9/8, 21, 24, 38, 58, 59, 72, 83, 87, 93, 109; Yûnus 10/ 7; Meryem 19/6, 55; Tâhâ 20/84, 109, 130; el-Enbiyâ 21/28; el-Hac 22/59; Nûr 24/55; en-Neml 27/19; el-Ahzâb 33/51; el-Ahkâf 46/15; Muhammed 47/28, el-Fetih 48/18, 29; en-Necm 53/26; el-Hadîd 57/20, 27; el-Haşr 59/8; el-Mümtehine 60/1; et-Tahrîm 66/1; el-Hâkka 69/21; el-Cin 72/27; el-el-Gâşiye 88/9; el-Leyl 92/21; ed-Duhâ 93/5; el-Kâria 101/7.

¹⁴⁸ Selman Coşkun, *Kur'ân-ı Kerîm'de Rızâ Kavramı* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014), 4.

beğenmek anlamına gelmektedir. “Sizin için din olarak İslâm’ı seçtim/beğendim”¹⁴⁹ ayetinde râziye fiili ج harf-i ceri ile kullanılarak bu durum ifade edilmiştir.¹⁵⁰

Ayetlerde rızâ hakkında, Allah Resûlu’nun râzı olduğu kiblede¹⁵¹, Allah rızâsını kazanan kimselerin durumlarından,¹⁵² mükâfat olarak Allah Teâlâ’nın rızâsından,¹⁵³ Rabbin rızâsını arayanlardan,¹⁵⁴ Allah Teâlâ’nın rızâsının nasıl kazanılacağından,¹⁵⁵ dili ile râzı olup kalbi ile istemeyenlerden,¹⁵⁶ dünyadan râzı olanlardan,¹⁵⁷ Allah Teâlâ’yı râzı etmek yerine insanları râzı etmeye uğraşanlardan,¹⁵⁸ Allah yolundan ayrılan topluluktan râzı olmamaktan,¹⁵⁹ Allah Teâlâ’nın râzı olduğu kimselerden¹⁶⁰ ve o kimselerin şefaatinde,¹⁶¹ Cenâbı Hakk’ın kullarının inkarından ziyâde şükürlerine râzı olduğundan,¹⁶² Allah Teâlâ’nın râzı olduklarından hoşlanmayanlardan¹⁶³ ve diğer konulardan bahsedilmektedir.

Rızâ anlamına gelen bir başka kullanım ise Rıdvân kelimesidir. Kelime, çok olan rızâ¹⁶⁴, çokça râzı olmak ve en mükemmel rızâ¹⁶⁵ anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁶ En çok ve en büyük rızânın ancak Allah Teâlâ’ya verilebileceğinden, Kur’ân’da, Hakk’ın rızâsı” ifadesi Rıdvân (رضوان) kelimesi ile geçmektedir.¹⁶⁷ Ayrıca Rıdvân Kur’ân-ı Kerîm ‘de on üç ayette¹⁶⁸ kullanılmaktadır. Buna örnek olarak “Allah’ın rızâsına uyan

¹⁴⁹ Konu hakkında bk. el-Mâide 5/3; en-Nûr 24/55 (... ورضيت لكم الاسلام ديناً ...).

¹⁵⁰ Coşkun, *Kur’ân-ı Kerîm’de Rızâ Kavramı*, 4-5.

¹⁵¹ Bk. el-Bakara 2/144.

¹⁵² Bk. el-Bakara 2/265; Âl-i İmrân 3/162;

¹⁵³ Bk. Âl-i İmrân 3/15, 174; et-Tevbe 9/21

¹⁵⁴ Bk. el-Mâide 5/16; el-Fetih 48/29; el-Haşr 59/8; el-Mümtehine 60/1; ed-Duhâ 92/20-21.

¹⁵⁵ Bk. Tâhâ 20/130.

¹⁵⁶ Bk. et-Tevbe 9/8.

¹⁵⁷ Bk. et-Tevbe 9/38; Yûnus 10/7-8

¹⁵⁸ Bk. et-Tevbe 9/62.

¹⁵⁹ Bk. et-Tevbe 9/96.

¹⁶⁰ Bk. et-Tevbe 9/100; Meryem 19/55; el-Fetih 48/18.

¹⁶¹ Bk. Tâhâ 20/109; el-Enbiyâ 21/28; en-Necm 53/26.

¹⁶² Bk. ez-Zümer 39/7.

¹⁶³ Bk. Muhammed 47/28.

¹⁶⁴ Râgıb el-İsfahânî, “r-d-y”, 430.

¹⁶⁵ Emine Olgun, *Ebû Tâlib El-Mekkî ve Ebû Hâmid Muhammed El-Gazâlî’de Rızâ Anlayışı* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020), 8.

¹⁶⁶ Meryem Celepci, *Kur’ân Ayetleri Işığında Allah Rızâsı Kavramının İnanan Bireyin Kişiliği Üzerindeki Etkisi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 24.

¹⁶⁷ Râgıb el-İsfahânî, “r-d-y”, 430.

¹⁶⁸ Bk. Âl-i İmrân 3/15, 162, 174; el-Mâide 5/2, 16; et-Tevbe 9/21, 72, 109; Muhammed 47/28; el-Fetih 48/29; el-Hadîd 57/20, 27; el-Haşr 59/8.

kimse, Allah'ın gazabına uğrayan ve varacağı yer cehennem olan kimse gibi midir? O, ne kötü varılacak yerdir!"¹⁶⁹ ayetini ifade edebiliriz.

Kur'ân-ı Kerîm'de rızâya ait bir başka durum ise Adn cenneti ile olan ilişkisidir. Adn cenneti, cennet makâmıları içerisindeki en yüksek derece olarak ifade edilmektedir. Ancak Allah Teâlâ'nın rızâsı Adn cennetinden daha üstün bir dereceye sahiptir. Ayette şöyle buyrulmaktadır: "*Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, ebedî olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler va'detti. Allah'ın rızâsı ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu büyük başarıdır.*"¹⁷⁰ Yine bir başka ayette: "*Şüphesiz, iman edip, salih ameller işleyenler var ya; işte onlar insanların en hayırlıdırlar. Rableri katında onların mükâfatı, içlerinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır. İşte bu mükâfat Rablerine derin saygı duyanlara mahsustur*"¹⁷¹ şeklinde Adn cenneti ve rızâ birlikte kullanılmaktadır. Hakk'ın kendisinden râzı olduğu kulları için cennetin en yüksek tabakasından daha değerli olan Hakk'ın rızâsı bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de zikir ve namaz arasında da rızâ ve Rıdvan arasındaki ilişki mevcuttur. "*(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor*"¹⁷² ayeti bu duruma örnek verilmektedir. Zikir ehli gerçek zikri Hakk'ı müşahade etmek olarak tanımlamaktadır. Namazda ise Allah'ı müşahade etmenin namazdan daha büyük bir ibadet olduğunu ifade etmektedir.¹⁷³ Çünkü Hakk'ın rızâsına nail olabilen bir kul Adn cennetine ulaşmıştır. Yine Allah Teâlâ'yı hakkı ile zikreden kul, namazlarını huşû içinde kılmaktadır. Bu nedenle zikrin namazdan daha büyük olması, namazı önemsizleştirmemektedir. Zikir, namazlarını layığı ile kılan kişinin sonucunda namazından aldığı mükâfattır.

Peygamberimizden gelen bir rivayete göre: "*Cennetlikler, meclislerinde oturdukları bir anda cennet kapısı üzerinden onlara bir nur göründü. Başlarını*

¹⁶⁹ Konu hakkında bk. Âl-i İmran 3/162 (... افمن اتبع رضوان الله كمن باء بسخط من الله وماويه جهنم...).

¹⁷⁰ et-Tevbe 9/72.

¹⁷¹ el-Beyyine 98/7-8.

¹⁷² el-Ankebut 29/45

¹⁷³ Mekkî, *Kûtü'l-Kulüb*, 3/160; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/618.

kaldırıp baktılar. Bir de ne görsünler; Allah Teâlâ onlara (mekânsız, zamansız, yönsüz bir tarzda) göründü. 'Ey Cennet sakinleri! Benden isteyiniz' dediğinde onlar; 'Senin bizden râzı olmanı istiyoruz' deyince Hak Teâlâ; 'Zaten râzı olmam sizi (nimet) evime koymuştur. Nimetimi size vardırmıştır. İşte bu zaman onun zamanıdır. Benden isteyiniz!' buyurdu. Onlar; 'Fazlasını senden isteriz' dediler. Hazreti Peygamber der ki; onlara kırmızı yakuttan yapılmış güzel binekler getirilir. Dizginleri yeşil zümrüitten ve kırmızı yakuttandır. Onlara süvari olarak gelirler. O binekler gözlerinin kestirebildiği noktaya ayaklarını atarlar. Allah Teâlâ meyveli ağaçlara emreder; 'İstenilen meyveleri veriniz.' Bembeyaz miskten yapılmış tepelere emreder. Onların üzerinden rüzgâr eser. Onlar 'Adn' Cennetine varıncaya kadar durumları budur. Adan cenneti cennetin güzeldir. Bunu üzerine melekler 'Ey Rabbimiz! Kavim geldi' derler. Allah, 'Doğrulara merhaba, itaat edenlere merhaba!' der. Peygamber; 'Onlar için perde açılır. Onlar Allah'a bakarlar. Bazısı diğerini görmeyecek derecede Rahmanın nurundan lezzetlenir' buyurdu. Bu durumdan sonra Hak Teâlâ 'Onları hediyelerle köşklere çeviriniz' buyurmuştur"¹⁷⁴

Adn cenneti, cennet makâmları içerisinde en yüksek mertebelerden biridir. Cennetlikler, orada istediği her şeye sahipken Rablerinden sadece O'nun rızası talep etmektedirler. Çünkü bu kimseler için en büyük mükâfat Hakk'ın cemâlini görebilmektir. Bunun yolu da Allah Teâlâ'nın kulundan râzı olması ile gerçekleşmektedir. Rivayet edildiğine göre, bir gün vefat etmiş kimseler arasında kendilerine cennetin nasip olduğu kişiler bulunmaktadır. Kabirlerinde cennet makâmları kendilerine gösterilmektedir. Ancak her gün hüznü içinde dirler. Kederleri o kadar büyüktür ki, hüznüleri bir beldenin hepsine dağıtılsa bu elemin ağırlığından oradaki insanlar vefat edeceklerdir. Bu insanların üzüntülerinin nedeni alim bir kişiye sorulunca şöyle demiştir: "Onlar Müslüman idiler, ancak; onların tevekkül ve rızâdan bir nasipleri yoktu."¹⁷⁵ Bu durum rızâ makâmının önemini, kıymetini ve derecesini bizlere aktarmaktadır. Cennet ehli olabilmek için dünya hayatı boyunca gayret eden kulun cennetle mükâfatlandırılması sonucunda kederlenmesi, bizlere Allah Teâlâ'nın rızasının ulaşılması gereken en önemli mükâfat olduğunu göstermektedir.

¹⁷⁴ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr el- Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüsameddîn Kudsî, (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994), "ez-Zevaid", 10/241.

¹⁷⁵ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/168.

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ifadelerden biri de “Allah onlardan râzı oldu, onlarda Allah'tan râzı oldu”¹⁷⁶ ayetidir. Tasavvuf kaynaklarında ayet, rızâ kavramı için sıklıkla ifade edilmektedir. Rızânın anlamlarından birinin karşılıklı rızâ olduğunu ifade etmiştik. Bu nedenle Allah Teâlâ, kulların kendilerinden râzı olması ile onlardan râzı olacağını ayeti ile aktarmaktadır. Ayrıca yine aynı şekilde ifade edilen “Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler”¹⁷⁷ ayeti de karşılıklı sevgiyi anlatmaktadır. Bunun nedeni bir başka ayette geçen “İyiliğin karşılığı ancak iyiliktir” ifadesiyle açıklanabilmektedir. Dünyada Cenâb-ı Hakk'ın emir ve yasaklarını gözeten kuluna Allah Teâlâ'nın, dünya ve ahiret hayatında ikramlarda bulunduğu bildirilmektedir.¹⁷⁸ Ayrıca ayet rızânın Allah Teâlâ tarafından kullarına ikramı olduğunu belirtmektedir. Hakk'ın kulundan râzı olmasıyla rızâ gerçekleştiği gibi Rabbin rızâsı için kulun da O'ndan râzı olmakla mükafatlandırılması gerekmektedir. Ayete dair yapılan açıklamalara ileride değineceğiz.

2. Hadislerde Rızâ

İslâm'ın temel kaynaklarından ikincisi hadislerdir. Ayrıca rızâ kavramına dair peygamberimizin ifadeleri konumuz için önem arz etmektedir. Peygamberler, Allah Teâlâ'nın râzı oldukları kullarıdır. İmtihanları ne kadar ağır olursa olsun Rabbinden râzı olmaları sebebiyle isyan etmezler. Bu nedenle peygamberimizin rızâyâ dair yapmış olduğu ifadeler çalışmamamız için kıymetlidir.

Allah Resûlü şöyle buyurdu: “Allah'ın taksim ettiğine rızâ göstermekten daha hayırlı bir şey kimseye verilmemiştir.”¹⁷⁹ Kul, Allah Teâlâ'nın nimetinden kendisine nasip ettiği kadarına râzı olmaktadır. Daha fazlası için talepte bulunmayarak kanâatkâr sahibi olabilmek dünya hayatında en hayırlı amel olarak değerlendirilmektedir. Doyamayan nefsin isteklerinden ziyâde elde bulunan kadarına râzı olmak kul için zor

¹⁷⁶ el-Beyyine 98/8.

¹⁷⁷ el-Mâide 5/54.

¹⁷⁸ Abdülkâdir Geylânî, *52 Sohbet Cilâü'l-Hâtır*, trc. Dilaver Gürer (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2015), 124.

¹⁷⁹ Hadisin Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından rivayet edildiği şekline ulaşabildik. Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: “İnsanoğlu, Allah'ın kendisi için takdir ettiğine rızâ gösterirse mutlu olur. Şayet, Allah'tan hayırlı olanı ummayı terk eder ve Allah'ın kendisi için takdir ettiğine kızıp, isyan ederse bedbaht olur.” Konu hakkında bk. Tirmizî, “Kader”, 15.

bir imtihandır. O, gayreti ve azmi ile bu hasleti kazandıktan sonra Allah Teâlâ onun çabası neticesinde kendisine bu durumu kolay eylemektedir. Bu nedenle Allah Resûlü ifadesinde “verilmiştir” lafzını kullanmaktadır.

Kulun nefsinin hoşnut eden isteklerini elde etmesi ile Rabbinden râzı olması belâlara râzı olmaktan daha kolaydır. Hakîki rızâ sahibi ise belâlar karşısında Rabbinden memnuniyet duyan kimsedir. Ayrıca gerçek sevgili de sevdiğinden gelen belâyı ondan gelmesi hürmetine hoş karşılayandır. Bu nedenle Allah Teâlâ kulunu musibetler ile imtihan etmekte ve neticesinde kulundan râzı olmaktadır. Bu durum hakkında Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: “Allah, kulunu sevdiği zaman ona belâ verir.¹⁸⁰ Başına gelene sabrettiği zaman onu diğer kulları arasından seçer; rızâ gösterdiği zaman özel dostluğuna alır.”¹⁸¹ Dostluğun sınavı belâdan geçmektedir. Kulun nimetler karşısındaki sevgisinin nimete mi yoksa nimeti gönderene mi olduğu kulun belâlar karşısındaki davranışları ile ortaya çıkmaktadır.

Rivayet edilen bir diğer hadiste ise, Allah Resûlü kendisini ziyarete gelen bir gruba, “Siz kimsiniz?” diye sorunca onlar, “Biz müminleriz” diyerek karşılık vermiştir. Bunun üzerine Allah Resûlü mümin olmalarının işaretinin ne olduğunu sormuş, “Belâyâ sabrederiz, rızâ hâlinde şükrederiz, başımıza gelen kaza ve kadere râzı oluruz” diyerek cevap vermişlerdir.¹⁸² Bu cevap karşısında Allah Resûlü, “Kâbe’nin rabbine yemin olsun ki siz gerçek müminsiniz” demiştir. Ayrıca Ebû Derdâ [öl. 32/52 (?)], “İmanın zerresi hükme sabır ve kadere rızâdır” diyerek iman ile rızâyı bir arada ifade etmiştir.¹⁸³ Her iki durumda da iman, rızâ ile ilişkilendirilerek aktarılmaktadır. Bazı mutasavvıflar da rızâyı imanın şartları arasında ifade etmektedir. Daha önce aktarmış olduğumuz Lokman (a.s.)’ın rızâyı imanın dört temel rüknünden biri olarak görmesi de bu hususla ilgilidir. Rızâ ve iman arasındaki ilişki mümin kimsenin imanının sıhhatli olabilmesi için aynı zamanda rızâ sahibi olması gerektiğini

¹⁸⁰ Hadîsin bu kısmı Buhârî’de geçmektedir. Konu hakkında bk. Buhârî, “Merzâ”, 1.

¹⁸¹ Ebû Şücâ’ Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *Firdevsü’l-Ahbâr*, thk. Fevâz Ahmed Zemerli – Muhammed Mu’tasım Billah Bağdâdî (b.y.: Dârü’l-Kitâbü’l-Arabî, 1987), 1/311.

¹⁸² Heysemî, “ez-Zevâid”, 1/54.

¹⁸³ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/624.

aktarmaktadır. Bu nedenle bir başka hadiste, Allah'tan râzı olan kişi için imanın lezzetini tattığı ifade edilmektedir.¹⁸⁴

Allah (c.c.) sevinç ve neşeyi rızâ ve yakînde, üzüntü ve kederi de şüphe ve hoşnutsuzlukta yaratmıştır.¹⁸⁵ Rızâ ehli olan kul Rabbini tanıyarak elde ettiği mârifet ile başına gelen durumların kendisi için hayırlı olduğu bilgisine ulaşmaktadır. Kimi zaman yokluğun varlıktan kimi zaman ise varlığın yokluktan hayırlı olması ile bazen hoş bazen de zor kazalar gerçekleşmektedir. Her iki durumdan da râzı olan kulun kazalar karşısındaki tavrı sevinç ve neşe olmaktadır. Bu durum belâ dahi olsa böyledir. Kulun yaratıcıya karşı şüphe duyması ise vuku bulun olaylar karşısında güvensiz hissetmesine ve kederlenmesine neden olmaktadır. Bu nedenle rızâ kişiyi üzüntü, emniyetsizlik ve şüpheden kurtarmaktadır.

Rabbinden râzı olmayan kimseler için Allah Resûlü, *“Bir kimse Allah'a ve kazasına râzı olmazsa, kalbini meşgul etmiş ve bedenini yormuş olur”* demiştir. Nimete sevinirken belâya isyan eden kimse için yapmış olduğu amelin neticesi sadece beden yorgunluğudur. Kalbini belânın hakikatini görmekten alıkoyarak kul, sadece üzüntü ve keşkelerle boğulmaktadır. Böyle kimseler hayatlarını yorgunluk ve tasa içerisinde geçirmeye devam ederler. Başlarına gelen olayları çıkarlarına göre değerlendirerek, yalnızca kendilerine fayda sağlayan durumları arzulararak nefislerine itaat ederler.¹⁸⁶

Allah Teâlâ'nın kulundan râzı olması cennetin kapılarının kullarına sorgusuz sualsiz açılmasına neden olmaktadır. Böyle bir ihsânı elde etmenin yolu meşakkatlidir. Ancak neticesinde ulaşılan mevki sonsuz mutluluktur. Allah Resûlü kıyâmetin meydana gelmesinden sonra insanların dirileceği, ölülerin mezarlarından kaldırılacağı zaman Allah Teâlâ'nın kendisinden râzı olduğu kimselerin, kendilerine verilen kanatlar ile doğruca cennete gideceklerini, orada istediklerini yiyip içebileceklerini haber vermektedir. Melekler bu kimseleri görünce hesaba çekilip çekilmediklerini, sırat köprüsünden geçip geçmediklerini ve cehennemi görüp görmediklerini soracak ve bu kimselerden “Hayır” cevabını alacaklardır. Bunun üzerine melekler, *“Allah*

¹⁸⁴ Kuşeyrî, *Risale-i Kuşeyrî*, 245; Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 284; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 623.

¹⁸⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 623.

¹⁸⁶ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 285.

*aşkına sizin, ameliniz ne idi?” diye sorunca onlar, “Bizdeki iki haslet sayesinde bu mevkiye yükseldik. Yalnızlıkta Allah’tan utandığımız için isyan etmezdik. Bir de Allah Teâlâ’nın bize taksim ettiğine rızâ gösterirdik” derler. Bunun üzerine melekler onlara yol verir ve bu nimetlerin kendilerinin hakkı olduğunu dile getirirler.*¹⁸⁷

Allah Teâlâ yeryüzündeki tüm canlılar için kaderlerini belirlemiştir. Kul bunun bilinci ile başına gelen durumlara râzı olmalıdır. Nimete sevinmeli, belâlar karşısında Rabbine güvenerek râzı olmalı, hata yaptığında ise yine bundan da râzı olarak hemen tevbe etmelidir. Eğer böyle olursa Allah Resûlü kutsî bir hadisinde şöyle haber vermektedir: “*Bütün olacakları tedbir ve takdir ettim. Bunlara rızâ gösterene, bana ulaşincaya kadar benden de rızâ vardır. Bunlara kızana, bana ulaşincaya kadar benden de gazab vardır.*”¹⁸⁸ Bu nedenle kul başına gelen her durum için teslim olarak sabretmelidir. Sonuncunda ulaşacağı yer, eşi benzeri olmayan cennet makâmıdır.

Peygamberimiz kendine dair haber verirken şöyle söylemektedir: “*Ben de bir beşerim, sizin gibi kızar, insanların râzı oldukları gibi râzı olurum*”¹⁸⁹ İnsan pek çok duygu ile yaratılmıştır. Doğal olarak sevindiği gibi kızabilir, üzüldüğü gibi sevebilir. Önemli olan bunun kime ve neye karşı olduğudur. Başına gelen zorluklar karşısında takındığı tavır Allah Teâlâ’ya karşı bir isyan olmamalıdır. Bu nedenle kul azamî ölçüde kalbine dikkat etmelidir. Çünkü amellerin hakîkati kalpte belli olmaktadır. Belâ karşısında duyduğu üzüntü ne kalbini ne de kendisini iyi ve güzel olana götürmeyecektir. Bu nedenle Allah Resûlü kulun rahatlığının ve gönül ferahlığının rızâ ile, kederinin ve sıkıntısının ise kızgınlık ile olduğunu dile getirmektedir.¹⁹⁰

Rızâ kavramına dair Allah Resûlü’nün ifadeleri ile kavram övülmekte ve kul için hayırlı olan hasletlerden biri olarak görülmektedir. Rızâ sahibi kimsenin Allah Teâlâ tarafından diğer kulları arasından seçildiği ve sorgulama olmaksızın cennetin kapılarının kendilerine açılacağı ifade edilmektedir. Ayrıca bu haslete sahip olmayan

¹⁸⁷ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/620; Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, *Kalplerin Keşfi (Mükâşefetü’l-Kulûb)*, trc. Ahdulhâlik Duran (İstanbul: Yenişafak Kültür Armağanı, 2005), 492.

¹⁸⁸ Taberânî, Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, thk. Hamid b. Abdülmecîd es-Selefi, (Kahire: Meketebetü İbn Teymiyye, 1994), 8/152 (No. 7659).

¹⁸⁹ Müslim, “Birr”, 95.

¹⁹⁰ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/624.

kimseler için meydana gelen durumların kendilerine sadece hüzün ve kasvet vereceği de ifade edilerek rızâ, hadis kaynaklarında pek çok kez kullanılmıştır.

3. İslâm Geleneğinde Rızâ

Rızâ kavramı sadece tasavvuf ilmine ait bir kavram olarak kullanılmamaktadır. Aynı zamanda tefsir, İslâm tarihi, kelam, fıkıh vb. diğer İslâmî ilimlerde de ele alınan, geniş konu alanına sahip bir kavramdır. Bu nedenle tezimizin bu başlığında rızânın İslâmî ilimlerde ne şekilde ele alındığını, tasavvuf klasiklerinde sıklıkla bahsedilen rızâ hakkındaki ayetin tefsir boyutu, davranışları ile bizlere örnek oldukları gibi aynı zamanda Allah Teâlâ'nın rızâsını kazanmış olan peygamberlerin Hakk'tan memnun olma ve Hakk'ı memnun etme hâlleri, Fıkıh ilmi yardımı ile rızâyâ ait hükümlerden ve kelam problemlerinden olan rızâ hâlinin kötülöklere râzı olmak anlamına gelmediğini aktarmaktayız. Böylece disiplinler arası ifadeler ile beraber Tasavvufta ve diğer İslâm geleneklerde rızâ kavramının doldurmuş olduğu yeri ve kavramın mahiyetine dair bilgileri daha anlaşılır kılmaktayız.

a. Tefsir İlmi ile İlişkisi

Kur'an-ı Kerim'de rızâ kavramına ait ifadelerden daha önce bahsetmiştik. Burada aktarmak istediğimiz, araştırmış olduğumuz tasavvuf kaynakları içerisinde rızâ konusu ele alınırken “*Allah onlardan râzı olmuş, onlarda Allahtan râzı olmuşlardır*”¹⁹¹ ayeti ile çoğunlukla konuya başlanılmaktadır. Bu nedenle ayetin tefsiri ile beraber mutasavvıfların ayet hakkındaki yorumlarından bahsederek ifadenin muhtevasını daha net bir şekilde ortaya koymaya çalışmaktır.

“*Allah onlardan râzı olmuş, onlarda Allahtan râzı olmuşlardır*” ifadesi Kur'an-ı Kerim'de dört farklı sûrede geçmektedir.¹⁹² Mutasavvıflara göre ayet, rızânın iki yönünü ifade etmektedir. İlki Allah Teâlâ'nın kulundan râzı olması iken diğeri kulun Rabbinden râzı olmasıdır. Hakk'ın rızâsı, kuluna sevap, nimet, iyilik, güzellik

¹⁹¹ el-Beyyine 98/8.

¹⁹² Bk. el-Mâide 5/119; et-Tevbe 9/100; el-Mücâdele 58/22; el-Beyyine 98/8.

ikram etmesidir. Kulun rızâsı ise, Allah Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmesi, yasaklarından kaçınması,¹⁹³ ve ilâhi takdir ne şekilde gerçekleşirse ondan hoşnutsuzluk duymamasıdır.¹⁹⁴ Bir başka ifade ile, Allah Teâlâ kullarının eylemlerinden hoşnut olması ile kullarından râzıyken kulları ise, fiillerinin mükâfatının verilmesinden dolayı Hakk'tan râzı olmaktadır.¹⁹⁵ Kuşeyrî, "...Allah onlardan râzı olmuş, onlarda Allahtan râzı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş ve kazanç budur"¹⁹⁶ ayetinin tefsirinde Allah Teâlâ'nın rızâsının kullarını övmek, onlara nimetlerinden ihsân etmek; kulun rızâsının ise istediklerine kavuşması şeklinde olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁷ Ayrıca ayette kurtuluşun büyük sıfatıyla birlikte zikredilmesi, insanın dünya ve ahiret hayatındaki kurtuluşunu sağlayan rızânın Hakk'ın rızâsı olması nedeniyledir.¹⁹⁸

Allah Teâlâ'nın ve kulun rızâsının hakîkati hakkında pek çok yorum bulunmaktadır. Ancak Gazâlî *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde kulun rabbinden râzı olmasının niteliği açıklanabilirken, Allah Teâlâ'nın kulundan râzı olması hakkında herhangi bir açıklamanın yeterli olmayacağını ifade etmektedir. Ona göre böyle bir durumun hakîkatinin avam tarafından anlaşılması mümkün değildir.¹⁹⁹ Hakk'ın kulundan râzı olması ona sonsuz rahmet sıfatıyla muamele etmesi anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ kimi mümin kulunun dünya ve ahiretini cennet ile mükâfatlandırırken kimi kulunun da cennet makâmının derecesini yükseltmek için dünya hayatında çeşitli musibetlerle sınamaktadır. Bu nedenle Hakk'ın kendisinden râzı olduğu kul için belânın mümkün olmasının sırrı her insan tarafından anlaşılabilir.

Ayetler için yapılan bir diğer yorum ise ifadelerden birinin önce aktarılması ile aralarında öncelik sonralık ilişki olduğu yönündedir. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'in

¹⁹³ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 284.

¹⁹⁴ Râgıb el-İsfahânî, "r-d-y", 430.

¹⁹⁵ Selim Özarlan, "Allah'ın İnsandan, İnsanın Allah'tan Rızâ Olması", *Diyanet Dergi* 201 (Eylül 2007), 13; Sevgi Tütün, "Kur'an'da Rızâ Kavramının Kullanıldığı Yerler", *DÜİFD* 34 (2011), 151.

¹⁹⁶ el-Mâide 5/119.

¹⁹⁷ Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri Letâifu'l İşârât*, trc. Mehmet Yalar (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012), 2/89-90.

¹⁹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, ed. Mehmet Doğru (İstanbul: Damla Yayınevi, 1996), 3/509.

¹⁹⁹ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/619.

özelliklerindedir. Pek çok ayette önce ifade edilen ile sonra ifade edilenler arasından bir sıralama mevcuttur. Genel olarak bu ayetten yola çıkarak sufiler için Allah Teâlâ'nın rızâsı öncelikli olarak yorumlanmaktadır. Çünkü kul, Rabbinden ne kadar râzı olsa da her türlü kazasına rızâ gösterse de Allah Teâlâ kulundan râzı değilse rızâ gerçekleşmemektedir. Bu nedenle belirleyici olan Hakk'ın rızâsıdır.²⁰⁰ Kuşeyrî, *“İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan râzı olmuş, onlar da O'ndan râzı olmuşlardır...”*²⁰¹ ayetini tefsir ederken Allah Teâlâ'dan râzı olan kimselerin durumunu Hakk'ın kendilerinden râzı olmasının bir sonucu olarak gerçekleştiğini ifade etmektedir. Kuşeyrî, Cenâb-ı Hakk ezelde râzı olacağı kimseleri belirlemiş olmasaydı, kendilerinin Allah Teâlâ'dan râzı olma mertebesine erişemeyeceklerini ifade etmektedir. Hatta İslâmiyet'i ilk önce kabul eden ensar ve muhâcirin durumlarının Allah Teâlâ'nın kendilerinden râzı olması ile gerçekleştiğini ifade etmektedir.²⁰² Bu nedenle Rızânın anahtarı Hakk'ın râzı olmasıdır. Rabbinin rızâsı ise kulun kedisinden râzı olmasını beklemek ile elde edilememektedir. Kul, hükümler karşısındaki hoşnutluğunu sadece dil ya da davranışlarıyla ifade etmeyerek kalpte de hissetmeye çalışmalıdır. Bu hususta verilebilecek örnek ise Süfyân-ı Sevrî'nin, *“Allah'ım bizden râzı ol”* diyerek dua ettiğini duyan Râbiatü'l-Adeviyye'nin, *“Sen Allahtan râzı değilken O'nun senden râzı olmasını istemeye utanmıyor musun?”* sözüdür.²⁰³

İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725), *“Rableri katında onların mükâfatı, içlerinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları Adn cennetleridir. Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da Allah'tan râzı olmuşlardır...”*²⁰⁴ ayeti hakkındaki ifadeleri Allah Teâlâ'nın mükâfatı ve kulun memnuniyeti şeklinde yukarıda aktardıklarımıza benzerdir. Bursevî farklı olarak, *“Mükellefin ruh ve cesetten yaratıldığı ve Rabbine taate gayret ettiği için, onun ruh ve cesetinden her birinin rahat edeceği ve nimetleneyeceği şeylerle mükâfatlandırılmasını gerektirdi. Cesedin cenneti özellikleri aktarılan cennettir. Ruhun cenneti ise Rabbinin rızâsıdır”* sözünü aktararak, mükâfatlandırmanın iki yönünden bahsetmektedir. Ayette bahsi geçen nimetlerin

²⁰⁰ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 284.

²⁰¹ et-Tevbe 9/100.

²⁰² Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 2/407.

²⁰³ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/170.

²⁰⁴ el-Beyyine 8/98.

kulun cesedine yönelik mükâfatlar olduğunu, ruhunun ise mükâfatının Allah Teâlâ'nın kuldân râzı olması ile ödüllendirileceği anlatmaktadır. Bu nimetler karşısında kul da Rabbinden râzı olmaktadır. Kendilerine kimsenin görmediği, duymadığı, gönülden dahi geçirilemeyen büyüklükte nimetler verilmiştir.²⁰⁵ Ayrıca Bursevî, Mücâdele sûresinin yirmi ikinci ayetinin tefsirini aktarırken, Allah Teâlâ'nın kulundan râzı olmasının kulana karşı öfkelenmemesi, kızmaması şeklinde olduğunu da anlatılanlara eklemektedir.²⁰⁶

Konu ile ilgili İbnü'l-Arabî'nin ifadeleri ise farklı bir bakış açısı sunmaktadır. İbnü'l-Arabî, Allah Teâlâ'nın kendini râzı olma özelliği ile nitelediğini aktarmaktadır. Hakk'ın rızâsını kazanmış olan kul ise kendinden bir şeyler vererek bunu gerçekleştirmektedir. Allah Teâlâ kulundan râzı olduktan sonra kul, bütün gücünü vermemiş olsa dahi Rabbinden râzı olmaktadır. Buradaki ifadeden kasıt tüm gücünü vererek güçten düşmesinin kul için zorluk olacağıdır. Ayrıca kul râzı olmasına rağmen Allah Teâlâ'nın kendisinden râzı olmadan rızâsında gayret etmeye devam etmesi gerekirken, Hakk'ın kendisinden râzı olduğu kimse için durum kolaylaşmaktadır. Allah Teâlâ ayetlerinde kulunu, gücü ölçüşünde yükümlü tutacağını belirtmiştir.²⁰⁷ Bu nedenle insan Rabbinin hükmünü yerine getirirken gücü ölçüşünde üzerine düşeni yaptığı vakit Allah Teâlâ râzı olmaktadır.²⁰⁸ Kimi evladı ile imtihan olurken kimi malı ve mülkünü kaybetmekle kimi de sağlık ile imtihan olabilmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ malını kaybettikten sonra kazasından râzı olan kimseden râzı olmaktadır. Ondan daha büyük bir imtihan olarak ifade edilen evlat acısına râzı olmasını beklememektedir. *“Ben daha ne yaşadım ki Allah benden râzı olsun”* ifadesini kullanmak bu nedenle uygun değildir. Ayrıca Allah Teâlâ kulunun yaratıcıdır. Dolayısıyla kulunu, kulunun kendisini tanıdığından daha iyi tanımaktadır. Bu nedenle onun güç yetireceği şekilde imtihanını belirlemektedir.

İbn Atâ, *“Allah onlardan râzı olmuş, onlarda Allahtan râzı olmuşlardır”*²⁰⁹ ayetini tefsir ederken Allah Teâlâ'nın râzı olmasını, kul için en üst derecede olanı

²⁰⁵ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, 10/135.

²⁰⁶ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, 8/554.

²⁰⁷ Bk. el-Bakara 2/286; el-En'âm 5/152.

²⁰⁸ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 7/302-303.

²⁰⁹ el-Beyyine 8/98.

seçerek onun hakkındaki hükmünün meydana gelmesi şeklinde ifade etmektedir. En üst derecede yapılan tercih sebebiyle kul üzerine Rabbinden bir gazabın mümkün olmadığını da aktarmaktadır. Bu nedenle İbn Atâ rızâyı, “Allah Teâlâ’nın kul hakkındaki ilk tercihinin bakmaktır” şeklinde tanımlamaktadır.²¹⁰

Hakâku’t-tefsîr adlı eserde “Allah onlardan râzı olmuş, onlarda Allahtan râzı olmuşlardır”²¹¹ ayetinin tefsiri aktarılırken rızâ hâli, Allah Teâlâ’nın râzı olduğu müminlerden, evliyaların büyüklerinden, siddıklardan ve peygamberlerden başka kimsede bulunmayan ince bir hâl olarak ifade edilmiştir. Bu nedene rızâ hâli kazanılması kolay olmayan ancak kazanıldığı zaman kula dünya ve ahirette eşlik eden bir makâmıdır. Allah Teâlâ’nın kulundan râzı olması da bunun habercisidir.²¹²

Ayrıca ifade etmek gerekir ki, Allah Teâlâ’nın rızâsı ebedi ve ezeli özelliğindedir. Dolayısıyla yaratılmış olan kulun meydana getirdiği rızâ hâlinden her hâlükârda daha değerlidir. Bu nedenle Hakk’ın kulundan râzı olması mahiyet itibarıyla de kuldan önce gelmektedir. Ayrıca konu hakkında orta bir yol belirlemek gerekirse kul, Rabbinden râzı olarak işe koyulmalıdır. Bu rızâsında samimi ise Allah Teâlâ hakîki rızâyı kulunun üzerinde gerçekleştirecektir. Bu ifade önceliği kula atfetmiş gibi geliyorsa da neticede öncelik Allah Teâlâ’ya aittir. Çünkü kulun rızâsının gerçekleşebilmesi için Hakk’ın rızâsı gerekmektedir. Ebû Süleyman ed-Dârânî konuyu, “Allah’ı memnun eden de gazablandıran da kulların fiilleri değildir. Allah bir topluluktan memnun olduğunda onlara rızâ ehlinin amellerini yaptırır. Bir topluluğa gazablandığında ise, kızdığı kimselerin amelini yaptırır”²¹³ diyerek açıklamıştır. Kul sadece bu lütfâ ulaşmak ve Allah Teâlâ’nın hoşnut olduğu topluluklardan olmak için gayret etmelidir.

b. Fıkıh İlmi ile İlişkisi

Fıkıh alimleri tasavvufa ait meseleleri konuşmaktan genel itibarı ile uzak durmayı tercih ederek, tasavvuf ilmine dair kendilerine yöneltilen soruları ise ehline

²¹⁰ Betül Gürer, *Gönül Gözüyle Kur’an İbn Atâ Tefsiri* (İstanbul: H Yayınları, 2018), 229.

²¹¹ el-Beyyine 8/98.

²¹² Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Hakâku’t-Tefsîr*, thk. Muhammed el-Hindî (Kâhire: Mektebetü Medbûlî, 2006), 338.

²¹³ Erginli, “Rızâ”, 801.

yönlendirmek şeklinde bir yol izlemişlerdir. Örneğin, Hanbeli mezhebinin imamı olan Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855) muamelata dair kendisine sorulan soruları cevaplarken tasavvufa dair soruları ise Bişr el-Hâfi'ye yöneltmektedir. Bir gün Ahmed b. Hanbel'e, ihlas, tevekkül ve rızâ hakkında sorulmuştur. Sırasıyla, “*İhlas, amellerdeki afetlerden halas olmak; tevekkül, Allah'a güvenmek; rızâ, işleri Allah'a teslim ve havale etmek*” şeklinde tanımlamıştır. Ancak muamelat içinde yer almayan muhabbet bahsinden kendisine sorulunca, bu hususu Bişr el-Hâfi'ye iletmiştir.²¹⁴ Ahmet b. Hanbel'in rızâyı muamelet konuları içerisinde ele alarak açıklaması rızânın fikhî yönüne işaret etmektedir.

Rızâ kavramı fıkıh ilminde “Hukukî işlemlerde irade beyanı” olarak İslâm hukukunda bir terim olarak ele alınmaktadır.²¹⁵ İcap ve kabul kavramları ile birlikte aktarılmaktadır.²¹⁶ Ayrıca rızânın, Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımları içerisinde de hukuk terimi olarak bahsedilen ayetleri mevcuttur. Özellikle, evlenme, boşanma, iddet bekleme, şahitlerden râzı olma gibi durumlarda kişilerin rızâsının alınması gerekliliğinden bahseden ayetler bu şekildedir.²¹⁷ Ayrıca yapılan anlaşmaların karşılıklı olarak tarafların rızâsının alınmasıyla geçerli olacağı ifade edilmektedir.²¹⁸ Dolayısıyla rızâ terimi hukukî bir ifade olarak kişinin istek ve iradesiyle yapmış olduğu işlemler şeklinde aktarılmaktadır.²¹⁹

Tasavvufî anlamda fıkıh ile ilişkisine bakıldığında ise rızâyâ ait mutasavvıflar tarafından ifade edilen farklı hükümler bulunmaktadır. Sufiler rızânın vâcib, sünnet-i müekkede ya da müstehab olduğunu ifade etmiş ve düşüncelerini destekleyecek açıklamalar da bulunmuşlardır.

Rızâ kavramını iki kısma ayıran sûfiler rızânın bir yönüyle farz diğer yönüyle müstahab olduğunu ifade etmektedir. Kulun Allah Teâlâ'dan Rab olarak râzı olması farzdır. Hatta alimlerin çoğunluğuna göre rızânın bu yönü en kuvvetli farzlardandır.

²¹⁴ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 217.

²¹⁵ Abdüsselam Arı, “Rızâ (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/57.

²¹⁶ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, trc. Ahmet Efe vd. (İstanbul: Risâle Yayınlar, 1990), 5/75.

²¹⁷ Bk. el-Bakara 2/232, 282.

²¹⁸ Bk. el-Bakara 2/233; en-Nisâ 4/29.

²¹⁹ İbrâhîm Akşit, *Kur'ân'da Rızâ Kavramı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015), 137-141.

Bu durum farz hükmünün dışındaki diğer hükümler ile açıklanmak istenirse, râzı olup olmaması kişinin tercihine bırakılması ya da ara sıra râzı olması gibi bir durum söz konusu olamayacağından yalnızca farz hükmünde değerlendirilmektedir. Kulun Rab olarak Allah Teâlâ'yı kabul etmesinden sonra O'nun kazasına rızâsı ise müstehab olarak ifade edilerek Allah Teâlâ'ya sevimli gelen davranışlar hükmünde aktarılmaktadır.²²⁰

Rızânın vacip olduğunu ifade eden kimseler ise, kazaya rızâ gösterebilen kimselerin cennet ehli olduklarını, cennetliklerin işlerini yaptıklarını ifade etmektedirler. Hükme rızâ göstermeyen kimselerin ise Allah Teâlâ'nın râzı olmadığı davranışlarda bulunmaları nedeniyle cehennemliklerin amellerini tapmaktadırlar. Bu nedenle rızâ, hatta sabır ve şükür gibi kavramların hepsi kul için hükmü vaciptir.²²¹

Farz ve vacip olmasına yönelik yapılan ifadelere karşı mutasavvıflardan bazıları rızâ kavramının kul için elde edilmesi zor bir makâm olması sebebiyle farz ya da vâcib ile ifade edilmesinin doğru olmadığı görüşündedir. Kur'ân-ı Kerîm'de rızâ ile ilgili ayetlerdeki yaklaşımların sabır gibi emir olarak ifade edilmediği, daha çok tavsiye şeklinde olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle alimlerin icmâsı ile rızânın sünnet-i müekkelede olduğu, dolayısıyla peygamberimizin aksatmadan yapmış olduğu sünnetler içinde değerlendirildiği uygun görülmektedir.²²²

Rızânın hükmü hakkında daha çok birleşilen görüşler sünnet ya da müstehab olduğu şeklindeki yaklaşımlardır. Kulun gayretinin neticesinde Allah Teâlâ'nın kendisinden râzı olması ile elde edilebilmesi, onu farz ya da vacip hükmünde değerlendirilmesine uygun görülmemektedir.

c. Kelam İlmi ile İlişkisi

Kelam ve rızâ arasındaki ilişki kötülük problemi ve fiilleri yaratılması çerçevesinde ele alınmaktadır. Rızâ, Allah Teâlâ'nın her türlü kazasına râzı olmak şeklinde tanımlanmaktadır. Bu nedenle şeriâtı nefislerine uydurmak isteyen cahil

²²⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn Kur'anî Tasavvufun Esasları*, trc. Ali Ataç vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1990), 2/162.

²²¹ Erginli, "Rızâ", 804.

²²² Ateş, *İslâm Tasavvufu*, 450; Kadir Özköse, "Rızâ", *Somuncu Baba* 139 (Mayıs 2012), 23.

kimseler tarafından rızâ, kötülöklere de râzı olmayı gerektiren bir makâm olarak görölmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ'nın fiilleri yaratması ile kulun davranışlarından sorumlu olmayacağını, kötü ve iyi amellerinin hepsinden râzı olmasının gerektiği ifade edilmektedir. Bu nedenle kötölüklerin ve fiillerin Cenâb-ı Hak tarafından yaratılmasıyla kulun yapmış olduğu amellerinde sorumluluk kabul etmemesi ve bu tutumunu rızâ makâmının bir gereği olarak ifade etmesi meselesinin açıklanmasını gerekli kılmaktadır.

Kulun fiillerinin meydana gelmesini sağlayan güç Allah Teâlâ'ya aittir. Ancak bu durum kul üzerinden herhangi bir sorumluluk düşürmemektedir. Amellerin yaratılması Allah Teâlâ'nın kudreti ve iradesi ile gerçekleşmesine rağmen kul hareketlerinden sorumludur. Mutezile bu konuda tamamen sorumluluğu insana vererek Allah Teâlâ'nın iradesini yok sayarken,²²³ Cebriyye ise bu durumun tam tersi, tüm iradeyi Allah Teâlâ'ya atfederek insanın iradesi ve sorumluluğunun olmadığını ifade etmektedir.²²⁴ Ehli Sünnet alimleri ise kulun fiillerinden sorumlu olduğunu, bununla beraber fiillerin yaratılmış olma yönü ile Allah Teâlâ'ya ait olduğunu dile getirmektedir. Dolayısıyla “*Hak benden kötü olanı yapmamı istemeseydi, o fiili meydana getirmeseydi, ben de yapamazdım*” şeklindeki düşünelere sahip olmak ve bu düşünce ile davranışlarda ileri gitmek İslâmiyet'in özü ile bağdaşmadığı gibi rızâ kavramı ile de uyuşmamaktadır.

Fiiliyatı yaratanın Allah Teâlâ olmasına rağmen nefis ile beraber günahı işlemeye râzı olan insanın kendisidir. Bu nedenle burada gösterilmesi gereken tavır fiillerin Allah Teâlâ tarafından takdir edilmesine râzı olmakla beraber kötü fiillerine karşı kul râzı olmamalıdır. İyi ve kötü fiillerinden Allah Teâlâ'nı takdir etmesi ile râzıdır. Ancak kötü fiilleri işleyerek nefisine itaat etmiş olduğu için onlardan honut değildir. Bu nedenle davranışında ısrar etmeyerek hemen tevbe etmeli ve yapmış olduğu kötü hâle buğz etmelidir. Kur'ân-ı Kerîm, kulun kötölüklerinde ısrarcı olmasının sonucunda meydana gelecekleri şöyle aktarmaktadır: “*Bize kavuşma ümidi*

²²³ İlyas Çelebi, “Mutezile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/392.

²²⁴ İrfan Abdülhamîd Fettâh, “Cebriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/205.

taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, kanıtlarımıza aldırış etmeyenler var ya, hak ettikleri için onların yeri ateştir."²²⁵

Kul, iyilik ve kötülüklerin Allah Teâlâ'nın cemâl ve celâl sıfatlarıyla yaratıldığının farkındadır. Sadece iyiliklerin yaratılması, imtihan için yeryüzüne gönderilen insan üzerinde bir etkisi olmayacaktır. Ayrıca her şey zıttı ile idrak edebilir. Güzel çirkin ile, iyilik kötülük ile, zarar fayda ile, varlık yokluk ile beraber anlaşılabilir. Dünya üzerinde Allah Teâlâ'nın kullarının sakınmasını istediği durumlarının yaratılmış olması, her birinin yapılması için neden olarak yetmemektedir. Kul, dünya üzerinde sahih kaynaklar içerisindeki nitelikler ile amel edebilmektedir. Bu nedenle iyiliklerden râzı olunduğu gibi kötülüklerden râzı olunması uygun değildir. Aldanmış kimseler küfrü, isyanı, sapkınlığı Allah Teâlâ'nın kazası neticesinde meydana geldiğini ifade ederek bunlara râzı olmanın vacip olduğunu dahi ifade etmektedirler. Gazâlî bu ifadelerin ancak kişilerin şeriat hakkındaki cehâletleri neticesinde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Ayrıca böyle kimseler ilmin sırrına vakıf olamamış, hakikatlerin kendilerine gizlendiği kişilerdir. Hatta bazıları bu yolda şaşırarak kötülüklere rızâyı bir makâm olarak dahi ifade etmektedirler.²²⁶

Gazâlî'nin konu hakkındaki ifadeleri ile durum daha da netleşmektedir. Ona göre kötülüğün iki yönü bulunmaktadır. Birinci yönü ile kötülükler de iyilikler gibi Allah Teâlâ tarafından yaratılmıştır. Kul yaratılma yönü ile kötülüklerden râzıdır. İkinci yönü ise kulun yaratılmış olan kötülükleri iradesi ile seçerek meydana getirmesidir. Allah Teâlâ'nın hoşnut olmadığı davranışları yapmak, kötülükten râzı olmamayı ve ona buğz etmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle bir yönü ile râzı olunanın bir yönü ile kötülenmesinde bir sakınca yoktur. Gazâlî bu meseleyi bir örnek ile daha anlaşılır kılmaktadır. Bir kimse kendisini sevdiğini söyleyen dostlarından birini seçerek ona eziyet etmektedir. Eziyeti sonunda eğer kendisine isyan ederse bu onun içindeki nefretin dışı vurması demektir. Ancak eziyetler karşısında sabrederse sevgisinde samimi olduğu anlaşılacaktır. Ve adam kendisine yapılan eziyetler karşısında kişiye olan nefretini ortaya çıkarır. Böylece sevgisinde samimi olmayan bu

²²⁵ Yûnus 10/7-8.

²²⁶ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/631.

kimse ile irtibat kesilir. Burada kişiye karşı tavrın sebebi, iradesi ile seçmiş olduğu davranış nedeniyledir, Davranışın onda yaratılması kötülenmemektedir. Kısacası kul, kötü olan davranışın Allah Teâlâ'nın iradesiyle meydana gelmesinden dolayı râzı olduğu gibi yine Allah Teâlâ'nın isteği ile davranışı kerih görmektedir.²²⁷ Hayır ve şer Allah Teâlâ tarafından yaratılmaktadır. Kul hayra râzı iken şerrin Hak tarafından yaratıldığına râzı değilse ve rızâ bakımından hayır ile şer arasında fark göremeyip sırrı idrak edemiyorsa bu kimsenin ilmi gereği sadece susması efdal olandır. Gazâlî burada Hakk'ın kazasına râzı olmak ile yine Hakk'ın kazasına buğzetmenin mümkün olduğunu ifade ederek kötülüklerden râzı olmanın ancak bu şekilde gerçekleşebileceğini aktarmaktadır.²²⁸

Hem fiillerin meydan gelmesi durumunda hem de kötülük problemi durumda yapılması gereken, kulun iyi bir amel işedikten sonra, *"Ey Rabbim, bu hayırlı işi bana sen yaptırдың. Senin koruman, kuvvetin ve güzel desteğinle sana itaat ettim. Çünkü benim azalarım, senin emrinde hareket eden birer asker konumundadır"* demesi, kötü ameller neticesinde ise, *"Rabbim! Ben kendime zulmettim; kötü arzularıma ve şehvetime uyarak azalarım bu suçu işledi, bunlar bana ait sıfatlardır"* şeklinde ifade etmesi gerekir. Yine başka bir ifade de *"Eğer bir kötülük olur ise onu kendinize nisbet ediniz ve Allah'ı ondan koruyunuz. Eğer bir övgü bulunursa onu Allâh'a nisbet ediniz ve onunla korununuz"* denilmektedir.²²⁹ Kul bu ifadelerinden sonra aynı zamanda günahı, Allah Teâlâ'nın irade ve takdirinin bir eseri olarak yapabildiğinin de idrakinde olursa her iki hâlde de, Rabbinin râzı olduğu noktada durmuş, hem sözü hem de niyetiyle O'nu râzı etmeye çalışmış olmaktadır. Bu şekildeki davranışı iyi ameller neticesinde meydana gelen kulun kendini beğenme hâlinden kişiyi korumakta, bir günaha daldığında nefsine kızabilmeyi ve işlediği kötülüğü itiraf edilebilmesini sağlayarak tevbeyi o kimseye nasip etmektedir.²³⁰

Ebu Muhammed Sehl (r.a.) kulun amelleri neticesindeki tavrını şöyle dile getirmiştir: *"Kul, sâlih bir amel işlediğinde: 'Ey Rabbim, bu ameli bana sen yaptırдың'*

²²⁷ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/633-634.

²²⁸ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/635.

²²⁹ Dilaver Güreer, *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevi'de Peygamber Kıssaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2017), 39.

²³⁰ Mekkî, *Kûtü'l-Kulüb*, 3/202.

derse, Allah Teâlâ onun şükürünü kabul ederek: 'O ameli sen yaptın' buyurur. Ama kul, kendine bakarak: 'Bu ameli ben yaptım' derse, o zaman Allah Teâlâ: 'Hayır, onu sana ben yaptırdım' buyurur. Kul bir günah işlediğinde: 'Allah'ım, bunu sen takdir ettin, sen istedin' derse, Allahu Teala ona: 'Sen kendine zulmettin, sen şehvet ve arzuna uyup isyan ettin.' buyurur. Eğer kul: 'Allah'ım, ben, kendime zulmettim ve cehâletim sonucu sana karşı geldim' derse, Allah Teâlâ ondan hayâ ederek: 'Doğrusu onu ben takdir ettim, bu hükmü ben verdim, sen nefesine zulmettiğini söylediğin için onu bağışladım' buyurur." İşte bunlar, amel ehlinin edepleri ve ilim ehlinin müşahedesidir. Sonuç itibari ile bu davranış üzerine olan kulun sabır, şükür, tevekkül ve rızâ gibi makâm dereceleri de belirginleşmektedir.

İslâm dini kulun kendi yaptığı kötülüklerden kendisini sorumlu tuttuğu gibi çevresinde meydana gelen kötülüklerle karşı da sorumlu tutmaktadır. Kim hem kendinden hem de çevresinde meydana gelen kötülüklerle karşı rızâ gösterir ve bu rızâsı ile rızâ makâmından olduğunu iddia ederse Allah Teâlâ'nın azap verdiği kimselerden olmaktadır. İbn Mesud (r.a.), "Kul kötülükten uzak olduğu hâlde, onu yapanın günahı kadar günah kazanır" demiştir. Yanındaki kimseler bu durumun nasıl mümkün olduğunu sorduklarında ise, "Kendisine o kötülüğün haberi ulaştığında, ona rızâ gösterir" diyerek cevap vermiştir. Rızâ makâmı kötü işlerin Allah Teâlâ tarafından gerçekleştiğini ifade etmek şöyle dursun kulun bizzat kendi yapmadığı kötülüklerle dahi rızâ göstermesini reddetmektedir. Allah Resûlü bu konu hakkında şöyle buyurmuştur. "Eğer doğuda bir kul öldürülse, batıda bulunan başka birisi de ona rızâ gösterse, onun cinayetinde ortak olmuş olur."²³¹

İslâmiyet kulun kendi kötülüklerinden ziyâde başkaları tarafından meydana getirilen kötülüklerden dahi râzı olmayı kerih görmektedir. Bu nedenle rızâ makâmı ve rızâ ehli kötülüklerden değil fiillerin Allah Teâlâ tarafından yaratması ondan râzı olmaktadır.

²³¹ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebidî, *İthâfû's-sâdeti'l-müttakîn bi-şerhi esrâri İhyâ'i 'ulûmi'd-dîn* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 7/546; Farklı lafızlar ile Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde de geçmektedir. Konu hakkında bk. Ebu Dâvud Süleymân es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), "Melâhim", 17.

d. İslâm Tarihi ile İlişkisi

Rızâ makâmının en değerli sahipleri şüphesiz ki peygamberlerdir. Seçilmiş kul olmaları sebebiyle imtihanları da büyük olmuştur. Evlatlarını, yurtlarını, evlerini kaybetmişler, kavmi tarafından inkâr edilerek taşlanmış, ateşin içine atılmışlar, suçsuz olmalarına rağmen senelerce zindana mahkûm edilmişler, kimsenin kaldıramayacağı hastalıklar ile uzun yıllar acı çekmişler ve daha birçok imtihan ile sınanmalarına rağmen bir kere isyan etmemişlerdir. Bu nedenle tezimizin bu kısmında kısaca birkaç peygamberin rızâ hâlerinden, rızâ ile ilgili görüşlerinden ve rızâ arzularından bahsedilmektedir.

Peygamberlerin ve insanlığın ilki olan Hz. Âdem (a.s.)'in çocuklarından en küçüğü peygamberin kaburga kemiklerinde oynamaktaydı. Kemiklere basarak başına tırmanmakta ve daha sonra aynı şekilde geri inmekteydi. Canı acımasına rağmen Hz. Âdem sesini çıkarmadan çocuğunun oynamasına izin veriyordu. Durumu gören diğer çocuğu babasına izin vermemesini, böyle yapmaya devam ederek canını acıtacaklarını söyleyince Hz. Âdem, *“Ey oğul, ben sizin görmedikleriniz gördüm, bilmediklerinizi bildim. Ben, bir defa nefsimi uyup hareket ettim, o yüzden de keramet yurdundan zillet yurduna, nimetler yurdundan çile yurduna indirildim. Nefsimi uyup bir hareket daha yaparım da bilmediğim şeyler başıma gelir diye korkuyorum”* demiştir.²³² Rabbinin rızâsını kaybetmenin acısını yaşamış olan Hz. Âdem (a.s.) bir kez daha aynı durumla karşılaşmamak için en küçük hareketini dahi rızâ çerçevesinde meydana getirmektedir.

Hak Teâlâ'dan gelen her emre râzı olarak tam bir teslimiyet örneği gösteren peygamberlerden biri de Hz. İbrahim (a.s.)'dir. Eşi Hz. Hacer ve oğlunu çöle bırakması, Hz. İsmail (a.s.)'in kurban edilmesi, kavminin putlara olan bağlılığı ile savaşması, babasının putları ilah edinmekten vazgeçmemesi gibi insan için katlanılması güç olan imtihanlara karşı peygamber asla isyan etmemiştir. Eşi ve çocuğunu çöle bırakması gerektiğinde Hakk'tan gelen emri yerine getirmiş ve yine ona sığınarak, *“Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal senin kutsal evinin yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir,*

²³² Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/174; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/622-623.

onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler”²³³ diyerek dua etmiştir. Hz. İsmail (a.s.)’ın kurban edilmesinde ise hem İbrahim (a.s.)’ın hem de oğlu İsmail (a.s.)’ın Rabbin emrine tereddütsüz râzı olmaları ise rızâ halinin en güzel örneklerindendir.

İbrahim (a.s.) Allah Teâlâ’ndan bir evlat istemiştir. Cenabı Hak kendisine istediğini müjdelemiştir. Oğlunun yürümeye ve konuşmaya başladığı zaman ise İbrahim (a.s.)’a bir rüya ihsân edilmiştir. Gördüğü rüya üzerine oğlunun yanına gelerek durumu açıklamış ve Hz. İsmail (a.s.) Allah Teâlâ’nın kazası karşısında sarsılmadan oracıkta yapılması gerekeni kabul etmiştir. Ayette bu durum, “*Yavrum ben seni rüyamda boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım ne dersin? dedi. O da ‘Babacığım, emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın’ dedi*”²³⁴ şeklinde geçmektedir. Allah Teâlâ oğul müjdesi ile önce nimet sonra imtihan nasip etmiş ve peygamber her iki durumda da Rabbinden râzı olmuştur.²³⁵

Allah Teâlâ’nın kendisinden râzı olmasını isteyen Musa (a.s.) Rabbine, “*Ya Rabbim, bana öyle bir amel göster ki, onu işlediğim zaman benden râzı olasın*” demiştir. Cenâb-ı Hakk, “*Ey Musa buna gücün yetmez*” buyurmuştur. Musa (a.s.) Rabbinin niyâzını kabul etmesi için secdeye kapanarak yalvarmaya başlamıştır. Bunun üzerine Allah Teâlâ kendisine “*Ey İmran oğlu! Benim rızâm senin kazama râzı olmana bağlıdır*” demiştir. Cenâb-ı Hakk’ın peygamberinin güç yetiremeyeceğini ifade etmesinden sonra râzı olacağı amelinin kazasına rızâ olduğunu ifade etmesi durumun zor ulaşılan bir makam olduğunu ifade etmektedir.²³⁶ Mekkî, Hz. Musa (a.s.)’ın duasını, onun kavminin Rabbine sormasını istediğini de ifade etmektedir. Kavmi Musa (a.s.)’a, Allah Teâlâ’nın bizden râzı olacağı bir şey istemesini söylemeleri üzerine Musa (a.s.)’ın dua ettiği bildirilmektedir.²³⁷

Zengin bir peygamber olan Hz. Davud’a Allah Teâlâ şöyle seslenmektedir: “*Ey Davud, dünyaya önem vermekten sakın. Benim dostlarımdan istediğim şey, onların*

²³³ İbrâhîm 14/37.

²³⁴ es-Sâffât 37/102.

²³⁵ Ahmet Akbaş, “Hz. İbrâhîm’de Rızâ ve Tevekkül Anlayışı”, *Hz. İbrâhîm (a.s.) ve Nübüvvet*, ed. Atilla Yargıcı - Mahmut Öztürk (İstanbul: Nida Akâdemi, 2019), 2/276-277.

²³⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 242-243.

²³⁷ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, 3/166-167, 172; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/621.

mana ve melekut alemine yönelip, dünya için gam-tasa çekmemeleridir. Dünyalık şeylere üzüntüden sakın ve binim rızâmı istiyorsan, mala önem verme."²³⁸ Allah Teâlâ peygamberini zenginlik ile nimetlenirmiş ve mülküne değer vermekten ziyâde mülkün sahibine rızâ göstermesi konusunda kendisini uyarmıştır. Nimet, nimeti vereni perdelemektedir. Bu nedenle Allah Teâlâ dünya üzerinde mal ve mülk ile mükafatlandığı kullarını uyarmaktadır.

Davud (a.s.)'ın oğlu olan Hz. Süleyman (a.s.) ise peygamber olmasına rağmen Allah Teâlâ'nın rızâsı için Rabbine dua etmektedir. Ayette peygamberin duası, "*...Ey Rabbim! Beni; bana ve ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve râzı olacağı salih ameller işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına al*"²³⁹ şeklinde ifade edilmektedir.

Hz. Eyyüb (a.s.) ise zorluk anındaki teslimiyeti ve acısının ağırlığını Rabbine ifade şekli rızâ makamı için önemlidir. Eyyüb (a.s.) ağır bir hastalıkla imtihan edilmektedir. Bazı zamanlar peygamber, vücudundaki acının ağırlığının şiddeti ile Rabbine şöyle seslenmektedir: "*Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisin, diyerek rabbine seslenmiştir.*"²⁴⁰ Yine başka bir ayette şöyle bahsedilir: "*Kulumuz Eyyüb'ü de an. Hani o, Rabbine, 'Şeytan bana bir yorgunluk ve azap dokundurdu diye seslenmişti.*"²⁴¹ Hastalığının ağırlaşmasının rızâsını engelleyeceğini düşünmesinden dolayı bu hissiyatın kendisine şeytan tarafından vesvese verilerek meydana geldiğini Rabbinden haya ederek belirtmektedir. Eyyüb (a.s.)'a karşı Allah Teâlâ'nın ifadesi ise, "*Şöyle dedik: 'Eline bir demet sap al ve onunla vur, yeminini bozma.'* Gerçekten biz Eyyüb'ü sabreden bir kimse olarak bulduk, O ne güzel bir kuldu! O, Allah'a çok yönelen bir kimse idi"²⁴² diyerek peygamberin rızasından hoşnutluğunu dile getirmek üzere olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise hastalığın şiddetlenmesi hâlinde duanın yalnızca Rabbine olmasıdır. Kul imtihanın ağırlığının şiddetine dayanamadığı zaman bunu sadece imtihanın sahibine dile getirmeli, ondan dayanmak için güç talep etmelidir.

²³⁸ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/170.

²³⁹ en-Neml 27/19.

²⁴⁰ el-Enbiyâ 21/83.

²⁴¹ Sâd 38/41.

²⁴² Sâd 38/48.

Bunu da gerçekleştirirken ifadelerine dikkat etmelidir. Eyyüp (a.s.), ağrılarının şiddetinin artmasının da Allah Teâlâ'nın iradesi ile gerçekleştiğini bilmesine rağmen şikâyet etme anlamına gelmemesi için yorgunluğunun kendi eksikliği ile olduğunu aktarmaktadır. İbn Atâ bu hususta şöyle demiştir: “*Sabır, musibetler içerisindeki hüsn-i edebi koruyabilmektir.*”²⁴³ Kul, sabır ve rızâsında samimi ise Eyyüp (a.s)’ın durumu gibi Allah Teâlâ, vakti geldiği zaman imtihanını kulunun üzerinden kaldırarak ona rahatlık ve huzur verecektir.²⁴⁴

On yıl boyunca Rabbine açlık ve fakirlikten dolayı yakınan peygamberlerden bir kimse hakkında Allah Teâlâ'nın şöyle ifade ettiği rivayet edilmektedir: “*Benim yerleri ve gökleri yaratmamadan önce Levh-i Mahfûza senin için takdir ettiğim ilk hüküm böyledir. Dünyayı yaratmadan önce senin için takdir ettiğim ve hükme bağladığım hüküm budur. Senin için dünyayı yeniden mi yaratmamı istiyorsun? Yoksa senin için takdir ettiğimi değiştirerek, benim değil de senin istediğini yerine getirmemi mi arzu ediyorsun? İzzet ve celalim hakkı için, bir kez daha kalbinden bu tür düşünceler geçirirsen, peygamberlik ismini defterden silerim.*”²⁴⁵ Allah Teâlâ'nın kaza ve kaderi kulları için en hayırlı şekilde meydana getirmektedir. Dolayısıyla kulun belâlar karşısındaki istekleri Rabbinin tercihinden ziyâde daha doğru ve yararlı olmayacaktır. Bu durumda her şeyi en güzel şekilde yaratan Rabbine güvenmeli noksan olarak yaratılan bizatihi kendi hakkında verdiği kararların daha mükemmel olduğu görüşüne sahip olmamaya dikkat etmelidir. Ayrıca gerçekleşen ve gerçekleşecek durum değişmeyecektir. Dolayısıyla kul sevindiği kadar üzüldüğü şeyler hakkında da teslim olmalıdır. Bu bilince sahip olan kimsede keder ortadan kalmaktadır. Bir diğer önemli nokta ise bu serzenişin bir peygamber tarafından dile getiriliyor olmasıdır. Bu durum rızâ makâmının meşakkatli bir yol olduğunu bir kez daha göstermektedir.

²⁴³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 251.

²⁴⁴ Abdülkâdir Geylânî, *Fütûhu'l-Ğayb*, trc. Muhammed Önder Nar (İstanbul: Sultan Yayınevi, 2001), 166.

²⁴⁵ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, 3/174; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/622.

İKİNCİ BÖLÜM

DİĞER TASAVVUFİ KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ BAKIMINDAN RIZÂ

Çalışmamızın birinci bölümünde rızâ kavramının sözlük anlamları aktarılmıştır. Kavrama dair yapmış olduğumuz açıklamalar içerisinde rızânın; tevekkül, irade, sevgi, itaat gibi anlamlara geldiğinden bahsedilmiştir. Rızânın sözlük anlamı içerisinde ifade edilen bu kelimeler aynı zamanda tasavvuf ilminin diğer hâl ve makâmlarıdır. Bu nedenle rızâ ile ilişkili olan terimlerinin aktarılması, kavramın tasavvufî diğer makâmlarla olan münasebetini belirlediği gibi, rızânın mahiyeti ve muhtevasına yönelik bilgileri de daha anlaşılır kılmaktadır.

Tasavvufta müstakil bir kavramdan bahsetmek mümkün değildir. Her bir terim birbiri ile ilişkili olarak ilerlemektedir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî makâmların bu özelliğini “mütedâhil/girişik” lafzı ile aktarmaktadır. Tevekkül ve teslimiyet ile kadere itiraz etmemenin içinde Allah Teâlâ’dan gelen hükme rızâ göstermenin olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁶ Bu nedenle tasavvufî terimler arasında merdiven misali aşamalı bir yapı mevcut olduğu gibi bir kavrama daha yakın ve daha uzak anlamlar taşıyan diğer kavramlar da bulunmaktadır. Dolayısıyla ikinci bölümde rızâ kavramının diğer kavram, hâl ve makâmlarla ilişkisine değinilerek rızânın bu bütünlük içinde hangi noktada bulunduğu izah edilmeye çalışılmaktadır.

---

²⁴⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 5/84-85.

A. RIZÂ İLE YAKIN İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

1. Rızâ-Tevekkül İlişkisi

Tevekkül (توكل) kavramı vekil (وكيل) kökünden türeyen Arapça bir kelimedir. Sözlükte hem vekil hem de tevekkül kavramları, her işte Allah Teâlâ'ya güvenerek bağlanmak ve O'na boyun eğmek olarak ifade edilmektedir.²⁴⁷ Ayrıca, “güvenmek, vekil tayin etmek”,²⁴⁸ bel bağlama, havale etme, birinin işini üstüne alma ve birine güvence verme²⁴⁹ anlamlarına da gelmektedir.²⁵⁰ Tevekkül, kulun insanlardan ümit keserek yalnızca Allah katında olana güvenmesidir.²⁵¹ Tasavvuf ise “kişinin kendini Allah'a teslim etmesi, rızkında ve işlerinde Allah'ı kefil bilip sadece ona güvenmesi” olarak ifade edilmektedir.²⁵²

Kur'ân-ı Kerîm'de tevekkül kavramı 69 ayette türevleri ile birlikte geçmektedir.²⁵³ Ayetlerde, müminlerin yalnızca Allah Teâlâ'ya tevekkül etmeleri gerektiğinden,²⁵⁴ Allah Teâlâ'nın mütevekkilleri sevdiğinden,²⁵⁵ peygamberlerin sadece Hakk'a dayandığından,²⁵⁶ kula vekil olarak Allah (c.c.)'nün yeteceğinden²⁵⁷ bahsedilmektedir. Allah Teâlâ bir ayetinde, “Eğer müminler iseniz, yalnızca Allah'a tevekkül edin”²⁵⁸ diyerek tevekkülü imana şart koşmuştur. Dolayısıyla kendini mümin olarak tanımlayan kişinin tevekkül vasfına sahip olması gerektiği anlatılmaktadır.²⁵⁹

Tevekkül'den söz eden ayetlerin büyük çoğunluğunu, “Yalnızca Allah'a tevekkül etsinler”²⁶⁰ ifadesinin oluşturduğu görülmektedir. Burada dikkat edilmesi

²⁴⁷ Mütercim Âsım Efendi, “vkl”, 5/4818.

²⁴⁸ Râğıb el-İsfahânî, “v-k-l”, 1177.

²⁴⁹ Mustafa Çağrı, “Tevekkül (Sözlük)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/1.

²⁵⁰ Uludağ, “Tevekkül”, 357.

²⁵¹ Cürcânî, “Tevekkül”, 67.

²⁵² Çağrı, “Tevekkül”, 41/1.

²⁵³ Necla Yılmaz, *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Rızâ ve Travmatik Yaşantılarla Başa Çıkımadaki Rolü* (İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020), 59.

²⁵⁴ Bk. et-Tevbe 9/51.

²⁵⁵ Bk. Âl-i İmrân 3/159.

²⁵⁶ Bk. Hûd 11/56, 88; Yûsuf 12/67; eş-Şûrâ 42/10.

²⁵⁷ Bk. el-Ahzâb 33/3, 48; ez-Zümer 39/38; et-Tâlâk 65/3.

²⁵⁸ el-Mâide 5/23.

²⁵⁹ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/14.

²⁶⁰ Bk. Âl-i İmrân 3/122, 160; el-Mâide 5/11, 23; et-Tevbe 9/51; Yûsuf 12/67; İbrâhâm 14/11, 12; en-Nahl 16/42; el-Ankebût 29/59; el-Mücâdele 58/10; et-Teğâbün 64/13.

gereken nokta “yalnızca” ifadesidir. Üzerinde düşünöldüğü zaman, insan hayatında iyi ya da kötü pek çok kimseye veya maddeye güvenmektedir. Oysaki tevekkölün yalnızca Allah Teâlâ’ya yapılması, kalbin başkalarından ümidi keserek yalnızca Rabbine dayanması gerektiği birden fazla ayet ile aktarılarak konunun önemi ifade edilmektedir. Mutasavvıflardan Abdullah Kureşî (öl. 599/1202) “*Tevekköl, Allah’tan başka bütün sığınakları terk etmektir*”²⁶¹ diyerek tek güvenilecek olanın Allah Teâlâ olduğı ifade etmektedir. Zünnün el-Mısırî ise “*Rableri söküp atmak, sebeplere itimat etmemektir*”²⁶² diyerek tevekkölü tanımlamış ve “yalnızca” ifadesini kişinin kalbinden ilahlaştırdığı nesneyi çıkararak elde edebileceğini anlatmıştır. Resûlullah (s.a.v.) sadece Allah Teâlâ’ya tevekköl edenlerin durumu hakkında şöyle buyurmuştur: “*Hac mevsiminde bütün ümmetler bana gösterilmişti. Dağları ve ovaları dolduran ümmetimin çokluğu hoşuma gitti. Bana, ‘Durumdan memnun musun?’ diye sorulunca, ‘Evet’ dedim. Bu kimselerle beraber, dağlama ile tedavi yapmayan, falcılık ve üfürükçülük gibi şeylere inanmayan, yalnızca Rabbine tevekköl edenlerden yetmiş bin kişi hesapsız sualsiz cennete gireceklerdir denildi.*”²⁶³

Tasavvufta tevekküle dair diğere tanımlar ise Hakk’ı vekil edinmek²⁶⁴, takdir edilen şeyin tefvizi hususunda kalbini ikaz ederek sadece Allah Teâlâ’ya dayanmak, kendi güç ve kuvvetine güvenmemek şeklindedir.²⁶⁵ Allah Teâlâ’yı vekil tayin edebilmek için öncesinde tüm çaba harcanmalı, her türlü tedbir alınmalı, sonrasında ise tam bir inanç ile O’na güvenilmelidir. Tevekküle dair yapılan açıklamalarda, öncesinde alınan tedbirlerin kulun Rabbine olan güvenine zarar verdiği ifade edilmektedir. Bu nedenle sûfilerden bazı kimseler tevekküllerinden tedbiri çıkarmaktadır. Ancak tevekkölün derecelere sahip olduğı hususuna dikkat edilmelidir. Tedbiri elden bırakmak en üst mertebeye sahip kişiler için geçerlidir. Oysaki alt derecelere sahip olan sâlik, yapılması gerekeni yaptıktan sonra tevekkölünü yerine getirebilmektedir. Bu durum tevekkölüne herhangi bir zarar vermez. Çünkü tevekköl,

²⁶¹ Erginli, “Tevekköl”, 1092.

²⁶² Erginli, “Tevekköl”, 1095.

²⁶³ Buhârî, “Tıp”, 41.

²⁶⁴ Kâşânî, “et-Tevekköl”, 164.

²⁶⁵ Erginli, “Tevekköl”, 1091.

kalbin hâllerinden bir hâldir.²⁶⁶ Kalbin Hakk'a îtimat etmesi, istenilen gerçekleşmediği zaman muzdarip olmaması demektir.²⁶⁷ Dolayısıyla kalbî bir amel olan tevekkül için bedenî çalışma engel teşkil etmemektedir. Bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle ifade edilir: “İş konusunda onlarla istişare et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et.”²⁶⁸ Ayette de görüldüğü gibi Allah Teâlâ önce istişare sonra tevekkülü emretmektedir. Eğer tevekkülün tedbire ihtiyacı olmasaydı, ayette danışma lafzı kullanılmazdı.

Tevekkül tedbiri yok saymak demek değildir. Muhakkak ki önce çabalamak gerekmektedir. Kişi bedenî üzerine düşeni gerçekleştirdiği vakit, kalbi sükûnet ile tevekkül edebilmektedir. Peygamberimizin (s.a.v.) “*Devemi bağladıktan sonra mı tevekkül edeyim yoksa bağlamadan mı?*” diye soran bir sahabeye, “*Önce deveni bağla sonra tevekkül et*”²⁶⁹ diyerek açıklaması çaba göstermeksizin kuru bir güvenin yeterli olmayacağını anlatmaktadır. Mutasavvıflardan İbrahim el-Havvâs (öl. 291/904) tevekkül konusundaki hassasiyeti ile bilinmektedir. Buna rağmen bir sefere çıktığında yanına matara, iğne, iplik ve makası almayı ihmal etmediği anlatılmaktadır. O, “*Bir Müslümanın abdest için suya, elbisesi yırtıldığı zaman ise mahrem yerlerinin görünmemesi için diğer eşyalara ihtiyacı vardır. Bu tevekküle mani değildir*” demiştir.²⁷⁰ Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî ise bazı grupların çalışmayı kötilediğini ve köşeye çekilip kendilerine sadakanın gelmesini beklediğini eleştirerek aktarmaktadır.²⁷¹ Burada şu hususa da dikkat edilmelidir ki tevekkül sadece bedenî gereken işlevi yerine getirdikten sonra gerçekleşen bir durum değildir. Peygamberimizin ifadesi tedbiri ortadan kaldırmayı önlemek üzere söylenmiştir. Tevekkül, deveyi bağlamadan önce, deveyi bağlarken ve deveyi bağladıktan sonra olmak üzere her an yapılmalıdır. Abdullah Kureşî bu konuyu şöyle ifade etmektedir: “*Tevekkül, her hâl içinde Allah Teâlâ'ya bağlanmaktır*”²⁷²

²⁶⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 249; Cebecioğlu, “Tevekkül”, 658; Uludağ, “Tevekkül”, 357; Fikri Akbulut, *Bir Osmanlı Yüzbaşısının Kalemünde Tasavvuf* (Konya: Ensar Yayınları, 2006), 238.

²⁶⁷ Şimşek, “Tevekkül”, 355.

²⁶⁸ Âl-i İmrân 3/159.

²⁶⁹ Tirmizî, “Kıyamet”, 60.

²⁷⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 251.

²⁷¹ Süleyman Uludağ, “Tevekkül (Tasavvufi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/4.

²⁷² Erginli, “Tevekkül”, 1095.

Tasavvufî kaynaklarda tevekkül, “gassal önündeki meyyit”in durumuna benzetilmektedir. Bu husus yukarıda bahsi geçen gayretsiz tevekkülün olmayacağı durumuna aykırı gözükmemektedir. Çünkü cesedin bir gayrette bulunması imkansızdır. Zahiren bu şekilde anlaşılrsa da Gazâlî’ye göre burada ifade edilmek istenen, hiçbir durumda Allah Teâlâ’nın irade ettiğinin dışına çıkılamayacağı bilincidir. Bu bilinç ile tedbir almak tevekküle aykırı değildir. Tevekkülün herhangi bir çaba olmaksızın gerçekleştirileceğine dair inanış ise cehâletten kaynaklanmaktadır. Bu durum yemeden içmeden Rabbinin kendisini doyuracağını söylemekle aynıdır. Sehl et-Tüsterî tevekkül sahibi peygamberin her daim çalıştığını, eğer çaba göstermeksizin sadece Hakk’a güvenmek kul için yeterli olsaydı, peygamberin hiçbir gayret göstermeden sadece tevekkül etmesi gerekirdi. Bu nedenle hakikî tevekkülün gayretsiz olduğu şeklindeki bir düşüncenin sünneti eleştirmek anlamına geldiğini, müminin sünnetini terk etmeyeceğini ifade etmektedir.²⁷³

Tevekkülü güç ve kuvvetin terki olarak ifade eden sûfiler onu üç mertebeye ayırır. Birincisi, bütün müminleri içine alan avâm tevekkülü, ikincisi müminlerden özel bir gruba ilgili olan havâs tevekkülü, üçüncüsü çok daha özel bir gruba özgü olan hâssü’l-havâs tevekküldür. Sadece üçüncü grup için tedbir ortadan kalkabilir ki bu mertebeye ulaşabilen çok azdır. Ebû Yakub es-Sûsî (vtb.), tevekkül sahiplerinin Allah Teâlâ’nın seçkin kulları olduğunu ve onların üstün özelliklerle yaratıldığını ifade etmektedir.²⁷⁴ Çünkü bu kimseler tevekküllerinde fani olurlar. Yani yanlarına yiyecek almadan çöl yolculuklarına çıkarlar. Hacc vazifesini yerine getirirken ayaklarına batan dikenini çıkarmalarının tevekküllerini bozacağı endişesi ile ayaklarını yere vura vura ibadetlerine devam ederler.²⁷⁵ Mutasavvıf Ebû Süleyman ed-Darânî, “*Tevekküle gelince ben onun kokusunu bile koklayamadım*” demiştir.²⁷⁶ Bu ifadeyi Ebû Tâlib el-Mekkî *Kûtü’l-Kulûb* adlı eserinde “*Tevekkül hariç bütün makâmlarda yeteri kadar nasibim var. Tevekkülde ise bir tadımlık hakkım var*” şeklinde aktarmaktadır.²⁷⁷

²⁷³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 251-252; Çağrııcı, “Tevekkül”, 41/2.

²⁷⁴ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, 3/17.

²⁷⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 253.

²⁷⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 254.

²⁷⁷ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, 3/15.

Darânî'den aktarılan her iki cümle de tevekkül makâmının kolay bir mertebe olmadığını göstermektedir.

İbrahim (a.s.) ateşe atılacağı zaman Cebrail (a.s.) kendisine dua etmesini ve Rabbinin kendisini kurtaracağını söylemiştir. Ancak Hz. İbrahim Allah Teâlâ'nın hâlini bildiğini ve duaya ihtiyacı kalmadığını ifade ederek üçüncü gruptaki kimselerin tevekküllerinin nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır.²⁷⁸ Gerekli çabayı gösterdikten sonra tevekkül etmesi gereken grupsa birinci zümredir. Gazâlî bu kimselerin tevekkülde fani olmadan iradelerini kullanmamalarını, her şeyi Allah Teâlâ'dan beklemelerini tam bir çılgınlık olarak nitelendirmiştir. Böyle kimselerin bir süre sonra sebepleri yaratana değil sebebin kendisini ilahlaştırmaya başlayacağını ifade etmektedir.²⁷⁹ İbrâhim el-Havvâs, "*Nefsi konusunda tevekkülü sıhhatli olanın, başkası hakkındaki tevekkülü de sağlam olur*"²⁸⁰ demiştir. Eğer kişi kendi acziyetini görürse güvenilecek tek kişinin Allah (c.c.) olduğunu bilir. Böylece sebepleri yaratan ile bizatihi sebepleri karıştırmaz. Ebû Süleyman ed-Darânî, Mekke'de bir yudum zembenden başka bir şey yemeyen bir kimse görmüştür. Kendisine, "*zemez kuyusu tahrip edilirse ne içmeyi düşünürsün?*" diyerek sormuştur. Bunun üzerine adam Darânî'ye teşekkür etmiş ve "*Allah sana bol hayır ihsân etsin. Demek ki ben günlerden beri zemez ibadet etmekteydim*" diyerek oradan ayrılmıştır.²⁸¹ Rabbinden ziyâde zemezmin kendisini doyurduğunu düşünmesinden dolayı bulunduğu yerden ayrılamamıştır. Zemezme olan sevgisi ile bir süre sonra nimeti verenden ziyâde nimete sarılmaya başlamıştır. Oysaki Allah Teâlâ, Mekke şehrine has kıldığı zemezmi, kulun kendisine olan hakîki tevekkülü sayesinde gittiği herhangi bir beldeye kadar ulaştırmaya kadirdir.

Tasavvufî terimler arasındaki ilişki bir zincirin halkaları gibidir. Her bir halka kendinden bir öncekine ve bir sonrakine bağlıdır. Sonraki ve öncekiler de kendinden sonra ve önce gelene bağlıdır. Böylece tüm halkalar birbirleri ile ilişkili hâle gelmektedir. Bu nedenle tasavvufî terimler arasındaki halkalardan birini çıkarmak, aralarındaki bağı koparmak ve işlevsiz hâle getirmek demektir. Tevekkül ve rızâ

²⁷⁸ Uludağ, "Tevekkül", 41/3

²⁷⁹ Uludağ, "Tevekkül", 41/4.

²⁸⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 249-250.

²⁸¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 253.

arasındaki ilişki de böyledir. Ne tevekkül olmadan rızâ ne de rızâ olmadan tevekkül mümkündür. Bu ifade tüm tasavvuf terimleri için kurulabilmektedir.

Rızâ hem tevekkülün zirvesi hem de tevekkül sahipleri arasında bulunan Allah dostlarının makâmıdır. Rızâ ve tevekkül kavramları arasındaki ilişkiyi, Hücvîrî *Keşfu'l-Mahcub*'unda Ahmed b. Hanbel ile ilgili aktarmış olduğu ifadelerle çok net anlatmaktadır: “Bir gün adamın biri Ahmed b. Hanbel’in yanına gelerek kendisine ‘Tevekkül nedir?’ demiş, o, ‘Allah’a güvenmektir’ demiştir. Adam ‘Rızâ nedir?’ demiş, o, ‘İşleri Allah’a teslim ve havale etmektir’ demiştir.”²⁸² Ahmed b Hanbel’in rızâ için yapmış olduğu tanım aynı zamanda tevekkül kelimesinin sözlük anlamıdır.

Mütevekkil, Rabbinden geleni iyi ve kötü olarak vasıflandırmaz, her ikisini de aynı görür Allah Teâlâ tarafından vuku bulunanı kusurlu görmek mümkün değildir. İlk büyük mutasavvıflardan olan Beyâzıd-ı Bistâmî’ye tevekkülün ne olduğu sorulduğunda, “Bütün cennet ehlini cennette sefa ederken bütün cehennem ehli de cehennemde azap içinde görsen ve sonrasında bu ikisi arasında fark görürsen tevekkül zümresinden çıkmış olursun” demiştir. Zira kişinin fark görmesi birini tercih etmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ’nın kendisi hakkındaki seçimine râzı olmaması, rabbinin kendisi hakkındaki tercihinin güvenmemesi anlamına gelir.²⁸³ Bişr el-Hâfî insanların “tevekkül ettim” diyerek Hakk’a karşı yalan söylediklerini, gerçekten tevekkül etmiş kişinin, hakkındaki her muameleye râzı olacağını ifade etmektedir.²⁸⁴ Tevekkül ehli Hakk’ın verdiklerini az ya da çok diye nitelendirmeksizin kabul eder ki bu ondan râzı olmanın bir anlamda da tevekkülün işaretidir.

Sûfilerden bazıları tevekkülün kazaya rızâ olduğunu ve kaderin tecellilerini gönül hoşluğu ile kabullenmek anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu konuda ilk devir sûfilerinden olan İbn Mesrûk (öl. 298/910-911), “Tevekkül, kaza ve kaderin hükmüne kayıtsız şartsız teslim olmaktır”²⁸⁵ diyerek tevekkülü tanımlamıştır. Hasan

²⁸² Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 217.

²⁸³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 249

²⁸⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 250.

²⁸⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 251.

Basrî (öl. 110/728) de tevekkülü rızâdan ibaret görmüştür.²⁸⁶ Yahyâ b. Muâz er-Râzî'ye göre tevekkül ise Allah'ın vekil olduğuna rızâ göstermektir.²⁸⁷

Ebû Ali ed-Dekkâk tevekkülü üç dereceye ayırmıştır. Sırasıyla bu dereceler tevekkül, teslim ve tefvizdir. *“Tevekkül eden, Allah'ın vaadine güvenip sükûnete kavuşur. Teslim olan O'nun kendi hâlini bilmesiyle yetinir. Tefviz sahibi ise Allah'ın hükmüne râzı olur”* diyerek bu derecelerin sonuncusuyla beraber Rabbinin kulundan râzı olmasına ulaştırdığını bildirmektedir. Böylece tevekkül başlangıcı, teslimiyet ortamı, rızâ ise son basamağı oluşturan bir resmin parçalarıdır.²⁸⁸

Tasavvufta her durumda Allah'ın irade ve takdirine teslim olmak, O'ndan gelene râzı olmak tevekkülün özünü oluşturmaktadır. Mutasavvıflardan Sehl et-Tüsterî, *“Tevekkül, Allah'ın huzurunda teslim olma hâlidir”*²⁸⁹ diyerek bu durumu belirtmiştir. İbn Mesrûk da *“Hükümlerdeki kaza cereyanına tam anlamıyla teslim olmak”*²⁹⁰ şeklinde tevekkülü tanımlamıştır. Ruveym b. Ahmed'e (öl. 303/ 915-16) tevekkülün ne olduğu sorulduğunda ise *“Allah'ın vaadine güvenmektir”*²⁹¹ demiştir. Kazanın gerçekleşmesiyle beraber kişide meydana gelen teslimiyet aynı zamanda bir râzı olma hâlidir. Böyle kimseler verilene şükreder, verilmez ise râzı olarak sabrederler. Çünkü Rablerinin kendileri için en hayırlı olanı seçtiklerini bilirler. Kalpleri sakin, nefisleri durumdan mutmain olur. Allah Teâlâ kendisine güvenen kulunu sever. Kul da Rabbinin hidayetine sarılmakla O'nun rızâsına muvaffak olacağını bilir.

Tevekkül sahibi olmayan güvensiz kimseler, başlarına gelen her duruma karşı vehm içerisindedir. Allah Teâlâ'nın kendileri hakkındaki seçimlerine güvenmemelerinden dolayı huzursuz olmakta, iyi ya da kötü her durumda şüphe duymaktadırlar. Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanına gelen bir grup, *“Rızkımızı nerede arayalım?”* diye sordular. Bağdâdî kendilerine, *“Rızkınızın nerede olduğunu biliyorsanız gidin orada arayın”* dedi. Bunun üzerine, *“Rızkımızı Allah'tan isteyelim*

²⁸⁶ Çağrı, “Tevekkül”, 41/2.

²⁸⁷ Uludağ, “Tevekkül”, 41/3.

²⁸⁸ Erginli, “Tevekkül”, 1094.

²⁸⁹ Erginli, “Tevekkül”, 1092.

²⁹⁰ Uludağ, “Tevekkül”, 658.

²⁹¹ Erginli, “Tevekkül”, 1091.

mi?” diye sordular. Cüneyd-i Bağdâdî kendilerine “Eğer Allah’ın rızkınızı unuttuğunu düşünüyorsanız gidin hatırlatın” dedi. Onlar “Bir eve kapanıp tevekkül mü edelim?” deyince o, “Allah’ı tecrübe etmek şüphecilik olur” dedi. “Peki, çare nedir?” diye sorduklarında ise “Çare çareyi terk etmektir” cevabını vermiştir.²⁹² Burada Cüneyd-i Bağdâdî bizlere tevekkülün nasıl olması gerektiği hakkında açıklamada bulunmaktadır. Tevekkül sahibi kimseler rızık endişesi taşımadan Allah Teâlâ’nın kendileri için nasip ettiği nimetlere sahip olabileceklerini bilirler. En küçük canlının dahi nasıl yaşayacağı dünyaya gelmeden belirlenmişken Allah Teâlâ’nın kulunu unutmaması mümkün değildir. Bu nedenle doğru tevekkül Rabbine olan teslimiyetin tam olmasıyla rızık endişesi taşımaktan ve bunun için çarelere başvurmaktan kişiyi alıkoymaktadır. Allah Teâlâ’ya olan güven, rızık endişesini ortadan kaldırdığı gibi kalbi de mutmain etmektedir. Peygamberlerden Hz. Hud (a.s.) bir gün kavmine “Haydi hepimiz bana tuzak kurun ve sonra da bana hiç göz açtırmayın”²⁹³ demiştir. Kavmi tuzağı hazırlamış lakin Allah Teâlâ tarafından hazırlanan tuzak kendisine bildirilmiştir. Böyle bir durumun nasıl mümkün olduğuna hayret eden kavim, “Sen de bizim gibi zayıf bir insansın, sana bu güç nereden geliyor?” diye sormuşlardır. Hûd (a.s.) “Ben, Allah’a tevekkül ettim”²⁹⁴ diyerek Rabbine güvenmesinden dolayı Allah Teâlâ’nın kendisini koruyup gözettiğini anlatmıştır. Böylece kişinin sağlam tevekkülünün hediyesi açık bir şekilde kavmine ve bizlere gösterilmiştir. Tevekkül kişiyi, vesvese, vehim, tereddüt gibi kötü hasletlerden uzaklaştırır. Kararlı ve azimle ilerlemesini sağlar. Başarısızlık karşısında dahi ümitli olmayı sağlar. Bu nedenle ruhsal olarak da mütevekkil sağlıklı bir psikolojiye sahip olur.

Allah Teâlâ kendisine güvenen kulunun rızkını onun râzı olacağı en güzel şekilde göndererek onu memnun etmektedir. Bu konuda Ebû Yakub Akta’ (vtb.) şöyle anlatmaktadır: “Bir gün Kâbe’nin haremindedeyken on üç aç kalmış ve kendimde bir zayıflık hissetmiştim. Nefsim yiyecek bir şey aramamam için beni tahrik etti. Yiyecek bir şey bulurum da ihtiyacımı gideririm ümidi ile vadideki kırlara çıktım, yere atılmış bir şalgam gördüm ve onu yerden aldım. Bu işi yaptığım için kalbimde bir sıkıntı (vahşet) hissettim. Sanki biri bana: On gündür aç kaldın,

²⁹² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 254.

²⁹³ Hûd 12/55.

²⁹⁴ Erginli, “Tevekkül”, 1093.

nihâyet nasibin kokmuş bir şalgam imiş, diyordu. Şalgamı kaldırıp fırlattım. Mescide girdim ve oturdum. Birden yabancı bir adamın önüme oturduğunu fark ettim. Adam önüme bir kutu koydu ve: Bu sana aittir, dedi. Adama: Özellikle bu kutuyu bana vermenizin sebebi nedir? dedim. Adam anlattı. On günden beri denizde bulunuyorduk. Fırtına çıktı gemi batmaya yüz tuttu. Gemi yolcularından her birimiz, Allah Teâlâ bizi bundan kurtarırsa bir şey tasadduk edeceğiz diye nezirde bulunduk. Benim adağım: Allah Teâlâ beni bu durumdan kurtarırsa haremde mücavir bir hayatı yaşayanlardan ilk gördüğüme sadaka olarak bu kutuyu vereceğim, şeklinde idi. İlk gördüğüm sen oldun. Adama: Kutuyu aç, dedim; o da açtı. Baktık ki içine has undan yapılmış peksimet, badem içi ve şeker konulmuş. Her birinden birer avuç aldım ve geriye kalanını çocuklarına götür, sadakamı kabul ettim ve bunu ayrıca size hediye ettim. Sonra kendime hitaben: Rızkın sana ulaşmak için on gündür yolda yürümekte, sen ise vadinin kırlarında aramaktasın, dedim.²⁹⁵”

Ulaşılması zor olan bu makâma erişen kulunun Allah Teâlâ ihtiyacını bilir, görür, duyar ve işitir. Bu nedenle mütevekkil rızık kaygısı taşımaz, kalbinde bir nebze şüphe barındırmaz. Bennân el-Hammâl’a (öl. 316/928) yolculuk sırasında acıkırsa yemek için sırtına aldığı azığı gören bir kadın şöyle demiştir: “*Ey Bennân sen azığının sırtında taşıyan bir hamalsın. Sana rızık verilmeyeceğini mi vehm ediyorsun?*” Bu uyarı üzerine Bennân el-Hammâl sırtındaki yiyeceğini bırakarak yola devam etmiştir.²⁹⁶ Tevekkül sahiplerinin nasıl rızıklandırıldığı hakkında rivayet edilen bir hadiste Allah Resûlü şöyle buyurur: “*Eğer Allah’a layıkıyla tevekkül ederseniz, size, kuşlara rızık verdiği gibi rızık verir. Onlar sabahları karınları boş olarak yuvalarından çıkarlar, akşam tok olarak yuvalarına dönerler.*”²⁹⁷

Lokman (a.s)’ın oğluna vermiş olduğu öğüt hem rızâ hem de tevekkül üzeredir: “*Allah'a tevekkül etmek; O'na imanın esaslarındanıdır. Allah'a tevekkül etmek, kulu Rabbine sevdendir. İşleri Allah'a havale etmek, Allah'ın kulunu doğru yola iletmesinden ileri gelir. Kul, Allah'ın hidayeti sayesinde O'nun rızâsına uygun hareket eder. Kulun Allah Teâlâ'nın rızâsına uygun hareket etmesi kendisine ilâhi ikram ve ihsânlar kazandırır.*”²⁹⁸ Kulların tamamı Allah Teâlâ’dan gelen rızıkı yemektedir. Ancak hepsi

²⁹⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 254-255.

²⁹⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 255.

²⁹⁷ İbn Mâce, “Zühd”, 14.

²⁹⁸ Mekkî, *Kütü'l-Kulüb*, 3/16.

farklı hâller içerisinde kendilerine gönderilen nimeti yerler. Kimi alçalma ile kimi sıkıntı içinde kimi bir beklentiyle kimi de huzurlu, sıkıntısız bir şekilde yemektedir. Sonuncusunu tevekkül sahibi kimseler oluşturmaktadır.²⁹⁹

Lokman (a.s.)’in oğluna vermiş olduğu bir başka nasihat ise şöyledir: “*İmanın dört esası vardır; iman ancak onlarla güzel ve sağlam olur. Nasıl bir beden, iki el ve iki ayakla sağlam oluyorsa bu da öyledir. Bu esaslar şunlardır: Allah’a tevekkül etmek, O’nun kazasına teslimiyet göstermek, işleri O’na havale etmek ve Allah’ın takdirine rızâ göstermektir.*”³⁰⁰ Böylece rızâ ve tevekkülü imanın şartlarından görerek mümin kimsede olması gereken bir haslet olarak belirlemiştir.

Tevekkül ve rızâ biri olmadan diğeri olamayacak kadar yakın ilişkili iki kavramdır. Allah’tan râzı olmayan bir mütevekkil, Allah’ı vekil kabul etmeyen bir rızâ ehlinin olması mümkün değildir. Ayrıca bu iki makâmın biri diğerininde içinde hâl olarak bulunmaktadır. Rızâ tevekkülün zirvesini oluşturmaktadır. Tevekkül ehlinin bu makâmı tamamlaması için râzı olması gerekmektedir. Bu şekilde rızâ makâmına ulaşır. Rızâ makâmına başlaması için de tevekkül hasletini kazanmış olması gerekmektedir.

2. Rızâ-Sabır İlişkisi

Sabır kavramı sabr (صبر) kökünden türeyen Arapça bir kelimedir. Sözlükte; birini bir şeyden alıkoymak, dayanma,³⁰¹ darda tutmak,³⁰² dayanıklılık,³⁰³ tahammül,³⁰⁴ sebat,³⁰⁵ katlanmak, hapsetmek, tutmak, anlamlarına gelmektedir.³⁰⁶ Ayrıca sabır, akıl ve dinin gerektirdiği doğrultuda nefsi hapsederek güçlü ve dirençli durmak manalarında da kullanılmaktadır.³⁰⁷ Ahlakî bir terim olarak “Üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme, olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen

²⁹⁹ Mekkî, *Kütü’l-Kulüb*, 3/25.

³⁰⁰ Mekkî, *Kütü’l-Kulüb*, 3/27; Mansur Gökcan, “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2018), 142.

³⁰¹ Mütercim Âsım Efendi, “sbr”, 2/2085.

³⁰² Râgıb el-İsfahânî, “s-b-r”, 576.

³⁰³ Uludağ, “Sabr”, 302.

³⁰⁴ Kâşânî, “es-Sabr”, 326.

³⁰⁵ Şimşek, “Sabr”, 294.

³⁰⁶ Cebecioğlu, “Sabr”, 529.

³⁰⁷ Râgıb el-İsfahânî, “s-b-r”, 576.

metânet” olarak ifade edilmektedir.³⁰⁸ Tasavvufta ise musibetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye şikayetçi olmamak,³⁰⁹ sızlanmamak, yakınmamak, kendini acındırmamak” anlamında kullanılmaktadır.³¹⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de sabır kelimesi türevleri ile birlikte 100’e yakın ayette geçmektedir.³¹¹ Bu ayetlerde; sabrederek Allah’tan yardım isteme,³¹² sabredenlerin mükâfatları,³¹³ sabredenlere gönderilen yardım melekleri,³¹⁴ sabretmenin pek çok şeyden daha hayırlı olduğu,³¹⁵ hüküm verinceye kadar sabretmek,³¹⁶ sabreden toplulukların kendilerinden iki kat fazla topluluğa galip geleceği³¹⁷ Yâkub (a.s.)’ın sabrı,³¹⁸ Rabbinin rızâsına ermek için sabredenler,³¹⁹ zulme uğradıktan sonra Allah (c.c.) yolunda hicret ederek sabredenler,³²⁰ Mûsa (a.s.)’ın Hızır (a.s.) yanındaki sabrı,³²¹ musibetlere sabredenler,³²² öldükten sonra dünyaya tekrar dönmek isteyen topluluğun alay ettikleri kişilerin sabrı,³²³ sabredenler için ibretler,³²⁴ Hz. İsmail (a.s.)’ın babasının rüyası üzerine sabretmeyi seçmesi,³²⁵ sabrı tavsiye etmek³²⁶ ve diğer konulardan bahsedilerek müminlere “sabırlı olun”³²⁷ emri verilmiştir. Ayrıca sabır kavramı bazı ayetlerde karşıt ifadesi olan ceza kavramı ile birlikte kullanılmaktadır.³²⁸

Tasavvufi kavramlar en iyi o kavramları idrak ederek yaşayan mutasavvıflara sorularak öğrenilmektedir. Bu nedenle Cüneyd-i Bağdâdî’ye sabrın ne anlama geldiği sorulduğu zaman, kişinin sıkıntı anları geçinceye kadarki dönemde Allah Teâlâ için

³⁰⁸ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337.

³⁰⁹ Cürcânî, “Sabr”, 137.

³¹⁰ Uludağ, “Sabr”, 302.

³¹¹ Çağrı, “Sabır”, 35/337.

³¹² Bk. el-Bakara 2/45; el-A’râf 7/128; Yûsuf 12/18.

³¹³ Bk. Âl-i İmrân 3/17; el-A’râf 7/137; Hûd 11/11; Yûsuf 12/90; er-Ra’d 13/24; el-Furkân 25/75.

³¹⁴ Bk. Âl-i İmrân 3/125.

³¹⁵ Bk. en-Nisâ 4/25; en-Nahl 16/126; el-Hucurât 49/5.

³¹⁶ Bk. el-A’râf 7/87; Yûnus 10/109.

³¹⁷ Bk. el-Enfâl 8/66.

³¹⁸ Bk. Yûsuf 12/18, 83.

³¹⁹ Bk. er-Ra’d 13/22.

³²⁰ Bk. en-Nahl 16/42.

³²¹ Bk. el-Kehf 18/66-72.

³²² Bk. el-Hac 22/35; Lokmân 31/17.

³²³ Bk. el-Mü’minûn 23/111

³²⁴ Bk. Lokmân 31/31; es-Sebe’ 34/19; eş-Şûrâ 42/33

³²⁵ Bk. es-Sâffât 37/102.

³²⁶ Bk. el-Beled 90/18; el-Asr 103/3.

³²⁷ Bk. Âl-i İmrân 3/200; el-Enfâl 8/46; Hûd 115; Meryem 19/65; er-Rûm 30/60; Sâd 38/17.

³²⁸ Bk. Tâhâ 20/129-130.

tahammül etmesi ve “*Yüzünü ekşitmeden acıyı yudum yudum içine sindirmendir*”³²⁹ diyerek tanımlamıştır.³³⁰ Gazâlî’ye göre sabır ise zorluk ve kolaylık bakımından iki türdür. Nefse ağır gelmeyen, kolaylıkla tahammül edilebilen durumları sabır kavramı ile ifade ederken, zor olana sabretmeye çalışmayı tasabbur, zoraki sabır kavramı ile adlandırmaktadır.³³¹

Sabır ifadesi genellikle olumsuz bir durum ile karşılaşıldığı zaman kullanılmaktadır. Ancak kişinin bolluk anında ibadetlerde devamlılığın sağlanmasında da sabır ehli olması gerekmektedir. Hatta kişinin bolluk içindeki sabrının yokluktaki sabırdan daha zor olduğu aktarılmaktadır. Bu konuda Sehl et-Tüsterî, “*Afiyete sabır, musibete sabırdan daha zordur*” demiştir.³³² Mal ve mülk kul için imtihan sebebidir. Doymayan nefsi fakirlik, yokluktan dolayı ıslah edebilirken zenginlik ise bu konuda kul için her an idrak hâlinde olması gereken bir durumdur. Elindeki mal ve mülkün çokluğu sebebiyle istediğini istediği anda elde edebilme durumu ve zenginliğin kula getirebileceği kibir, cimrilik, tembellik, infak etmeyip biriktirme hırsı gibi durumlar musibetten daha zordur.

Allah Teâlâ ayetlerinde kullarını sabırla imtihan ettiğini ifade etmektedir.³³³ Bunun nedeni belâların kalpteki perdeleri kaldırarak kulun derecesini yükseltmesine yardımcı olmasındandır. Böylece her belâ bir nimete dönüşür.³³⁴ Peygamberimiz (s.a.v.) bu konuda şöyle buyurmuştur: “*Amellerin en makbulü, yapmasında insanların zorlandığı amellerdir.*”³³⁵

Sabrın vakti hususunda Hz. Muhammed (s.a.v.), musibetlerle karşılaştığı ilk anda olması gerektiğini anlatmaktadır.³³⁶ Bu durum şöyle aktarılır: Resûlullah yolda giderken ağlayan bir kadın görmüştür. Yanındakiler kadının evladını kaybettiğini, bu nedenle gözyaşı döktüğünü söylemişlerdir. Allah Resûlu kadının yanına giderek, “*Allahtan kork, sabırlı ol*” buyurmuştur. Kadın çocuğunu kaybetmenin acısıyla,

³²⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 250.

³³⁰ Erginli, “Sabır”, 852.

³³¹ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’ d-Dîn*, 4/129.

³³² Mekkî, *Kûtu’ l Kulûb*, 2/253; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’ d-Dîn*, 4/129.

³³³ Bk. el-Bakara 2/55.

³³⁴ Kâşânî, “es-Sabr”, 326.

³³⁵ Mekkî, *Kûtu’ l Kulûb*, 2/246.

³³⁶ Cebecioğlu, “Sabır”, 529; Uludağ, “Sabır”, 302.

“Benim derdimden sen ne anlarsın!” diyerek peygambere çıkmıştır. Allah Resûlu kadının yanından ayrıldıktan sonra yanındakiler kadına gelen kişinin peygamber olduğunu söylemişlerdir. Kadın peygamberimizin yanına gelerek özür dilemiş, ancak peygamber kendisine “Sabır ilk sarsıntı anında gösterilen metanettir” demiştir.³³⁷

Sabrın üç derecesi bulunmaktadır: Belâlara sonundaki mükâfat sebebiyle sabretmek, Allah Teâlâ'nın cezalandırmasından korkarak sabretmek ve ibadetlerdeki nefse gelen ağılığa sabretmektir.³³⁸ Sehl et-Tüsterî'ye göre, “Allah Teâlâ'dan bir rahatlama ihsân etmesini beklemek” en faziletli sabırken bazı alimler “sabrı, sabırda sabretmek” olarak hiçbir beklenti içine girmeden olacağını ifade etmektedir.³³⁹

Abdürrezzak Kâşânî sabır kavramını makâmları, hâlleri, ahlakî ilkeleri ve amelleri içine alan en kapsamlı kavram olarak değerlendirmektedir. Sabrın sınırları dışında herhangi bir kavram görmediği gibi sabır olmaksızın hiçbir makâmın tamamlanamayacağını da ifade etmektedir. Ona göre nefsi terbiye edebilmek için onun sınırlarını zorlamak gerekmektedir.³⁴⁰ Bunun için imtihanlara sabır biçilmiş kaftandır. Ancak cana, mala ve namusa yapılan saldırılara, gereksiz yere açlığa, susuzluğa katlanmaya çalışmak sabretmek demek değildir. Hatta böyle bir davranışta bulunmak haram hükmündedir.³⁴¹

Buraya kadar sabır kavramının tasavvufî gelenekteki yerine ana hatlarıyla temas ettik. Rızâ-sabır ilişkisinin bu gelenekteki karşılığına bakacak olursak rızâ makâmının ilk aşamasını sabrın oluşturması kadar yakın olduğunu görürüz.³⁴² Hem rızânın hem sabrın müstakil birer makâm olmasından dolayı sabır makâmı geçilmeden rızâ makâmı tamamlanamaz. Meşakkatli işlere ve uzun soluklu amellere tahammülü olmayan, ibadetlerde süreklilik sağlayamayan kimsenin bir sonraki basamağa çıkması mümkün değildir. Bu nedenle rızâ makâmında ilerleyebilmek için öncelikle zor bir durum ile karşılaşıldığında davranışlarını kontrol edebilecek güce sahip olunarak meydana gelen olaylara karşı sebat sahibi olunması gerekmektedir. Ayrıca kadere râzı

³³⁷ Buhârî, “Cenâ'iz”, 32, 42.

³³⁸ Cebecioğlu, “Sabır”, 529.

³³⁹ Erginli, “Sabır”, 853.

³⁴⁰ Kâşânî, “es-Sabr”, 326.

³⁴¹ Çağrı, “Sabır”, 35/338.

³⁴² Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 3/188.

olmak, nimet ve belâyı gönül hoşluğu ile karşılamak gibi sabır kavramının tanımları rızâ makâmını da tanımlamaktadır.³⁴³ Fudayl b. İyâz bu hususta sabır kavramını, “Allah’ın kazasına rızâdır” diyerek tanımlamıştır.³⁴⁴ Ebû Ali ed-Dekkâk sabrın tarifini, “Takdire itiraz etmemektir” diyerek ifade etmiştir.³⁴⁵ Dolayısıyla kişinin rabbinden gelen kazaya râzı olması için önce sabır ehli olması gerekmektedir. Bu nedenle sabır ve rızâ kavramları kaynaklarda sıklıkla birlikte zikredilmektedir. Sahabeden Ebû Derdâ, “İmanın en kemal noktası, İlâhi hükme sabır ve kadere rızâ göstermektir” demiştir.³⁴⁶ Bazı mutasavvıflara sabrın anahtarı sorulduğu zaman, “Onun anahtarı rızâdır” diyerek bu ilişkiyi net bir biçimde göstermektedirler.³⁴⁷

Sabır sahiplerinin dereceleri farklıdır. Allah Teâlâ’nın kendisi için hazırlamış olduğu imtihana sessizce sabredenler olduğu gibi şikâyet ve yardım isteğinde bulunan kimseler de mevcuttur. Bu hususta önemli olan iki nokta bulunmaktadır. Birincisi, şikâyetin ve yardımın yalnızca Allah Teâlâ’ya yönelmesi, kullarından talep edilmemesi, ikincisi ise, şikâyetin feryat edilmeden yapılmasıdır. Sabrın alâmetini soranlar için bu davranışlar birer işarettir. Hz. Muhammed (s.a.v) kendisinden yardım isteyenlere yardım etmiştir. Ancak sürekli yapmaları hâlinde sabırlı olmak için gayret etmeleri gerektiğini ifade etmiştir.³⁴⁸ Eğer sabrederlerse Allah Teâlâ’nın kendilerinden râzı olacağını ve ihtiyaçlarını gidereceğini bildirerek birinci kısma dikkat çekmektedir.

Şikâyetin edep üzere yapılması noktasında ise en güzel örnek Yusuf Sûresi’nde Yakub (a.s.) ile aktarılmaktadır. Oğlu Yusuf (a.s.)’ın kaybolmasına çok üzülen Yakub (a.s.), hüznünü ve yardımını yalnızca Allah Teâlâ’ya aktarmıştır. Bu nedenle “Yakınmadan ve sızlanmadan gösterilen”³⁴⁹ sabra, “Sabr-ı cemîl”, en güzel sabır denilmektedir. Allah Teâlâ’dan ziyâde kuldân yardım istemek, kullarına Rabbini şikâyet etmek ve tabiri caizse onları Rab edinmek anlamına gelmektedir.³⁵⁰ İbrâhim el-Havvâs, “Hâlkın birçoğu sabır yüküne katlanmaktan kaçarak talep ve sebeplere

³⁴³ Erginli, “Sabr”, 853.

³⁴⁴ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/138.

³⁴⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 271.

³⁴⁶ Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, 2/243.

³⁴⁷ Erginli, “Sabr”, 856.

³⁴⁸ Çağrıncı, “Sabr”, 35/338.

³⁴⁹ Uludağ, “Sabr”, 303.

³⁵⁰ Cebecioğlu, “Sabr”, 530.

sığındı. Böylelikle de onlar sanki Rableriymiş gibi onlara güvenip dayandılar” diyerek bu duruma dikkat çekmiştir.³⁵¹

Allah Teâlâ’ya üzüntünün anlatılması rızâ kavramına zıt bir davranış olarak yorumlanabilmektedir. Ancak kul, acziyetini kabul ederek O’ndan geleni yine O’na anlatmaktadır. Bundan dolayı sabır ehlinin Allah Teâlâ’dan yardım istemesi rızâyâ engel teşkil etmemektedir. Bu konuda en güzel örnek olarak Cüneyd-i Bağdâdî Hz. Eyyüb (a.s.)’ı göstermektedir. Ona göre tasavvuf sekiz temelden oluşmakta, her temel bir peygamber ile anılmaktadır. Sabır ise Hz. Eyyüb (a.s.)’ın şahsında ile aktarılır.³⁵² Hastalığının vermiş olduğu sıkıntıyı Rabbine, “*Bana bir yorgunluk dokundu*”³⁵³ diyerek edep üzere aktarmıştır.³⁵⁴ Bu nedenle rızâ makâmını tamamlamış sebat ehli için Rabbine imtihanının ağırlığını ifade etmek râzı olmaya engel değildir. Peygamberlerin davranışları bu durumu teyit etmektedir. Bir kimsenin acısına tahammül ederken dökmüş olduğu gözyaşları için de durum aynıdır. Gazâlî bu kimseyi kan aldirmaya hazırlanan kişiye benzeterek anlatmaktadır. Kan aldirmek için hazırlanan kişi buna râzıdır. Ancak kanının alınacağı sırada hissettiği acı sebebi ile gözünden yaş gelerek dayanmaya devam eder. Bu hâl onun rızâsını engellemediği gibi gözyaşları merhamet sahibi olduğunun da işaretidir.³⁵⁵

Sabır kişiyi rızâ makâmına götürmektedir. Allah Teâlâ’nın hükümlerine uymakta tasabbur ehli olmaya çalışan kişilere, Allah (c.c.) rızâ ihsân eder ve o kimseler de Hakk’ın rızâsını isteyerek sıkıntılara katlanırlar.³⁵⁶ Güçlü kimsenin zayıf kimseye galip gelmesi kolaydır. Ancak güçlü kimsenin kendi seviyesinde bir kimseye karşı zafer kazanması kolay değildir. Onu yenebilmek için tüm gücüyle savaşıyor, yorulur, nefes nefese kalır. Gazâlî de sabrı bu kimselerin mücadelesine benzetmektedir. Kişi

³⁵¹ Erginli, “Sabr”, 852.

³⁵² Cüneyd-i Bağdâdî diyor ki: “*Tasavvuf şu sekiz haslet üzerine kurulmuştur. Sehâ, rızâ, sabır, işaret, gurbet, süf giyme, seyahat ve fakr. Sehâ İbrahim, rızâ İshak, sabr Eyyüb, işaret Zekeriya, gurbet Yahya, süf giyme Musa, seyahat İsa ve fakr Muhammed (a.s.)’a aittir.*” Konu hakkında bk. Hücûrî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 120.

³⁵³ Sâd 38/41.

³⁵⁴ Şimşek, “Sabr”, 294.

³⁵⁵ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/140.

³⁵⁶ Erginli, “Sabr”, 857.

dinin emirleri ile nefsin arzuları arasında yapmış olduğu zorlu mücadeleyi kazandığı zaman artık o kişiye sabır kolaylaşır ve rızâ kendisinde meydana gelmiştir.³⁵⁷

“Sabır acı, meyvesi tatlıdır” ya da “Sabrın sonu selamettir” gibi atasözlerimiz de sabrın meşakkatli bir haslet olduğunu, ancak kişiyi selamete ulaştıracağını ifade etmektedir. Ayette ise şöyle buyrulmaktadır: “*Şüphesiz güçlkle beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten güçlkle beraber bir kolaylık vardır.*”³⁵⁸ Mevlânâ (öl. 672/1273) bu ayeti *Mesnevî*’sinde peygambere dair bir hikâye ile anlatmaktadır. Hz. Muhammed (s.a.v.) bir gün namaz kılmak için abdest almaya başlamıştır. İki ayağını yıkadıktan sonra ayakkabıları giymek istemiş, tamda o esnada bir kartal ayakkabısını alıp uçuvermiştir. Kartal, havada peygamberin ayakkabısını ters çevirince içinden bir yılan yere düşmüştür. Yılanın düşmesiyle beraber ayakkabıyı peygambere geri getirmiştir.³⁵⁹ Bunun üzerine Allah Resulü;

“Cefa olarak gördüğümüz, aslında vefaydı.

Ayakkabımı kapıp kaçtığından rahatsız oldum. Sen üzüntümü giderirken ben üzülüm”³⁶⁰ demiştir. Mevlânâ bu hikâye hakkında şöyle söylemektedir;

“Ey can, bu hikâye, Allah’ın hükmüne râzı olman için ibrettir sana.

Ey iyi niyetli insan, kötü bir olay gördüğünde uyanık olursun böylece.

Başkalarının korkudan benzi solarken, kar ve zarar anında gül gibi gülersin sen.

Çünkü gülün yapraklarını birer birer yolsan da gülmeyi bırakmaz, suratını asmaz.

Der ki, diken olmaktan neden hüznü düşeyim? Gülmeyi zaten dikenden aldım.

Takdir olarak yitirdiğin her şey, kesin olarak seni belâdan kurtarmıştır.

‘Tasavvuf nedir?’ diye bir büyüğe sorulunca dedi ki, ‘hüznü geldiğinde kalpte duyulan huzurdur.’

Allah’ın verdiği cezayı, o güzel huylunun ayakkabısını kapıp kaçan kartal olarak gör.

Böylece Peygamberin ayağını yılan sokmasından kurtaracaktı. Ne mutlu tozlanmamış akla!

Allah der ki, ‘Yitirdiklerine üzülmeysin.’ Kurt gelip koyunlarınız telef etse bile.

³⁵⁷ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’ d-Dîn*, 4/129.

³⁵⁸ el-İnşirâh 94/5-6.

³⁵⁹ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, trc. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç (Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2010), 3/406, by. 3236-3245.

³⁶⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/406, by. 3246-3247.

*Çünkü o belâ, daha büyük belâları defeder, o zarar, daha büyük zararları önler.*³⁶¹

Nefse ağır gelen her hâl sabra ihtiyaç duymaktadır. Sabır sahibi bu hâli üzerine devam ederken sonunda meyvesini alır. Acı ne kadar ağırsa mükâfatı o kadar fazladır. Bu nedenle sabır, acı bir ilaca benzetilmektedir. Nefis acı olanı tercih etmek istemez. Lakin ilaç sana şifadır. Şifa bulmak için acıya katlanmak gerekmektedir. Sabrın acılığına katlanan kimse, belâ ve musibetlere katlanmaya, nefisini terbiye etmeye devam eder ve sonunda sevabına ulaşır.³⁶² Ebû Ali ed-Dekkâk'ın, "*Sabır ismi gibidir*" ifadesinin nedeni ilaç olarak kullanılan tadı acı bir ağacın isminden gelmesinden dolayıdır.³⁶³ İsa (a.s.) konu hakkında ise şöyle buyurmuştur: "*Siz Sevdiğiniz şeylere ancak sevmediğiniz şeylere sabretmekle ulaşabilirsiniz.*"³⁶⁴

Peygamberimize "*İman nedir?*" diye sorulduğunda, "*O sabırdır*"³⁶⁵ demiştir. Ayrıca İbn Mesûd (r.a.) peygamberimizin, "*Sabır imanın yarısıdır*"³⁶⁶ dediğinin aktarmaktadır. İnanan kulun sabır ehli olması, bunun için çabalaması gerekmektedir. Davud (a.s.), "*Yâ Rab, senin rızân uğrunda musibetlere sabreden kederli adamın mükâfatı nedir?*" diyerek Allah (c.c)'ne sormuştur. Allah Teâlâ, "*Ondan asla soymayacağım, iman kisvesini ona giydirmemdir*" demiştir.³⁶⁷ Hz. Ali (r.a.) ise "*İman için sabır, cesetteki baş durumundadır. Baş olmayanın cesedi bir işe yaramayacağı gibi sabrı olmayanın da imanı yok hükmündedir*"³⁶⁸ diyerek iman ve sabrı bir bedenin iki parçası olarak aktarmıştır. Bu ifadeler göstermektedir ki mümin bir kulun sabır ehli olmak için çabalaması, azmetmesi, bir dereceye ulaşması gerekmektedir.

Sabır bireyin nefisini telaştan, dilini şikâyet etmekten, azalarını da olumsuz davranışlardan muhafaza etmektedir. Lokman (a.s) oğluna şöyle nasihat etmiştir: "*Namazı özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar kararlılık gerektiren işlerdir.*" Son olarak İmam Gazâlî'ye (öl. 505/1111) göre

³⁶¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/406, by. 3254-3265.

³⁶² Erginli, "Sabır", 855.

³⁶³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 267.

³⁶⁴ Mekkî, *Kûtü'l-Kulüb*, 2/239.

³⁶⁵ Mekkî, *Kûtü'l-Kulüb*, 2/240.

³⁶⁶ Ali b. Hüsâmiddîn el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-aqvâl ve'l-ef'âl*, thk. Bekrî Hayyânî - Saffet es-Sekkâ (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 3/271.

³⁶⁷ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/138.

³⁶⁸ Mekkî, *Kûtü'l-Kulüb*, 2/240; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 266.

zorluklara katlanmanın farklı mertebeleri vardır. İlk meretebe ve en zor olanı tasabburdur. Katlanmanın kolaylaştığı orta meretebe sabır, hevâ ve heveslerin tam anlamıyla baskı altına aldığı en yüksek meretebe ise rızâdır. Sabrın fazilet bakımından en alt derecesi ise hâlimden memnun olmasa dahi şikâyet etmemesi, bundan daha faziletlisi ise hâlimden râzı olmasıdır.³⁶⁹ Böylece her amelin başı sabır sonu rızâ dan geçmektedir.

3. Rızâ-Şükür İlişkisi

Şükür kavramı şükr (شكر) kökünden türeyen Arapça bir kelimedir. Ayrıca kavramın, keşf kelimesinden dönüştüğü de ifade edilmektedir. Keşf, nimetin ortaya çıkarılması anlamında küfr, örtmek kelimesinin zıttı olarak kullanılmaktadır.³⁷⁰ Sözlükte; yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik edeni iyiliğiyle övmek,³⁷¹ minnettarlık, “Teşekkür, nimeti dile getirme”,³⁷² övgü,³⁷³ hoşnutluğu dile getirme³⁷⁴ anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı ise “Allah’tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah’a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma” olarak tanımlanmaktadır.³⁷⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de şükür kelimesi 75 yerde türevleriyle beraber geçmektedir.³⁷⁶ Ayetlerde, Musa (a.s)’ın kavmini şükretmeleri için bağışlandıklarını ve ölüp tekrar diriltildiklerinden,³⁷⁷ Allah Teâlâ’nın nimetlerinden dolayı şükredilmesinden,³⁷⁸ Allah Teâlâ’nın sağlamış olduğu kolaylıklara karşı şükredilmesinden,³⁷⁹ insanların şükretmediğinden³⁸⁰ ya da az şükrettiğinden³⁸¹ Allah

³⁶⁹ Çağrııcı, “Sabır”, 35/337-338.

³⁷⁰ Râgıb el-İsfahânî, “ş-k-r”, 560; Mütercim Âsım Efendi, “şkr”, 2/2071.

³⁷¹ Cürcânî, “Şükür”, 130.

³⁷² Uludağ, “Şükür/Şükür”, 338.

³⁷³ Kâşânî, “eş-Şükür”, 315.

³⁷⁴ Şimşek, “Şükür”, 335.

³⁷⁵ Mustafa Çağrııcı, “Şükür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/259.

³⁷⁶ Çağrııcı, “Şükür”, 39/260.

³⁷⁷ Bk. el-Bakara 2/52, 56.

³⁷⁸ Bk. el-Bakara 2/172; el-Enfâl 8/26; en-Nahl 16/114.

³⁷⁹ Bk. el-Bakara 2/185; el-Mâide 5/6.

³⁸⁰ Bk. el-Bakara 2/243; Yûnus 10/60; Yûsuf 12/38; Yâsîn 36/35, 73; el-Mü’min 40/61.

³⁸¹ Bk. el-A’raf 7/10; el-Mü’minûn 23/78.

Teâlâ'ya karşı gelmekten sakınmanın şükür olduğundan,³⁸² şükredenlerin mükâfatlandırılacağından,³⁸³ Rabbini görmek isteyen Musa (a.s.)'ın buna dayanamaması üzerine Allah Teâlâ'nın kendisine verdiklerine şükretmesinden,³⁸⁴ şükreden kimseler için ibretlerden,³⁸⁵ şükredenlerin nimetlerinin arttırılacağından,³⁸⁶ şükretmeleri için kullarına göz, kulak ve kalp verdiğiinden,³⁸⁷ Davud (a.s.)'a zırh yapımını bizim için öğrettiğinden,³⁸⁸ göklerden indirilen suyun tatlı olmasına şükürden³⁸⁹ ve diğer konulardan bahsedilmektedir. Bazı ayetlerde ise şükür, karşıt kavramı olan küfür/nankörlük kavramı ile beraber kullanılmaktadır.³⁹⁰ Allah Teâlâ ayetlerinde genellikle kulların şükretmeleri için onlara nimet verdiğini, kolaylık sağladığını, bazı ibadetleri açıkladığını,³⁹¹ dünya üzerinde yarattıklarına bakarak³⁹² Allah Teâlâ'ya şükretmelerini istemiştir. Özellikle gemilerin su üzerinde akıp gitmesi şükür sebebi olarak sıkça ifade edilmektedir.³⁹³ Bu nedenle ayetlerde “Şükredesininiz diye” ifadesi kullanılarak Allah Teâlâ kullarına şükretmesi için ihsânda bulunmaktadır.

İlk devir sûfi ve muhaddislerinde olan İbn Atâ tarafından aktarılan bir hadiste peygamberimizin şükürü şöyle anlatılır: “...Allah resulü yataktan kalktı, su kırbasının yanına gitti. Abdest aldı, abdest organlarını bolca yıkadı, sonra kalktı namaz kılmaya başladı. Biraz sonra ağlamaya başladı. O kadar ki gözünden düşen damlalar göğsünü ıslatmıştı. Sonra rükûa vardı, rükûa hâlinde de ağlamaya devam etti. Sonra başını kaldırdı, fakat yine ağladı. Sonra ağlaya ağlaya secde etti. Secdeden başını kaldırdı ve ağlamaya devam etti. Bilal sabah ezanını okumaya gelene kadar ağladı durdu. Dedim ki: Ya Resûlullah! Seni bu kadar ağlatan şey nedir? Allah senin geçmiş ve gelecek tüm günahlarını affetmedi mi? Şöyle buyurdu: Allah'a çok şükreden bir kul olmayayım mı? Allah bana: ‘Şüphesiz ki yerlerin ve göklerin yaratılışında,

³⁸² Bk. Âl-i İmrân 3/123.

³⁸³ Bk. Âl-i İmrân 3/144, 145; en-Nisâ 4/147; el-Kamer 54/35.

³⁸⁴ Bk. el-A'râf 7/144.

³⁸⁵ Bk. İbrâhîm 14/5; Lokmân 31/31; eş-Şûrâ 42/33.

³⁸⁶ Bk. İbrâhîm 14/7.

³⁸⁷ Bk. en-Nahl 16/78; el-Mülk 67/23.

³⁸⁸ Bk. en-Enbiyâ 21/80.

³⁸⁹ Bk. Vâkıa 56/70.

³⁹⁰ Bk. el-Bakara 2/152; İbrâhîm 14/7; en-Neml 27/40; Lokmân 31/12.

³⁹¹ Bk. el-Mâide 5/89.

³⁹² Bk. en-Nahl 16/14.

³⁹³ Bk. el-Câsiye 45/12.

gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyrede gemilerde, Allah'ın gökten yağdırıp kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzüne her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgarları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır (Bakara 2/1647)' ayetini indirmişken nasıl olur da ben böyle yapmam.”³⁹⁴

İdris (a.s.)'a affedildiği müjdelendiği zaman ömrünün uzun olması için dua etmeye başlamıştır. Ona bunun sebebini sorduklarında ise “O'na şükredebeyim diye” cevabını vermiştir.³⁹⁵ Bir ayet hürmetine Allah Resûlü'nün şükürü ve şükretmek için uzun ömür isteyen İdris (a.s.) bizler için şükür hususunda örnek olmalıdır.

Ömer b. Abdülazîz'in (öl. 101/720) huzuruna gelen bir heyet, kendisinden ne bir şey istemek için ne de bir şikâyetle bulunmak için geldiklerini, sadece teşekkür etmek için burada olduklarını söyleyip şu şiiri okumuşlardır: “*Senin ihsân duygun konuşsun da benim teşekkür hissini sussun öyle mi? Bu felaket olur. İhsanına nail olduğumu göre göre bunu gizlersem kerem sahibinin nimetini çalmış olurum.*”³⁹⁶ Kuşeyrî der ki: “*Eğer elin nimetin karşılığını vermekte kısa kalıyorsa dilin teşekkür ile uzun olsun.*”³⁹⁷ Kul Allah Teâlâ'nın kendisi için ihsân ettiklerine karşı şükür ehli olmalıdır. Peygamberler, sahâbeler, mutasavvıfların sözleri bizlere bu makâmının önemini aktarmaktadır. Rahat içinde geçen ömrün karşılığında kulun Rabbine şükürünü belli edecek ibadetlerde bulunması, bunu yapamıyorsa bile dil ile şükranlarını sunması gerekmektedir.

Kuşeyrî mutasavvıfların şükürü, “*derin bir saygıyla nimet sahibinin iyiliğini anmak*” olarak tanımladığını aktarmaktadır.³⁹⁸ Kendisi ise “*İhsanda bulunanın nimetini ona boyun eğerek itiraf etmektir*” diyerek ifade etmiştir. Ayrıca Kuşeyrî, kötülüğe karşılık olarak alınan ceza olduğunu, şükürün karşılığında alınan mükâfatın ise yine şükür olarak adlandırıldığını ifade etmektedir.³⁹⁹ Ruveym b. Ahmed ise şükürü, “*Şükretmek için bütün gücünün harcanmasıdır*”⁴⁰⁰ diyerek târif etmektedir.

³⁹⁴ Buhârî, “Teheccüd”, 6.

³⁹⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 261.

³⁹⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 261.

³⁹⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 261.

³⁹⁸ Çağrı, “Şükür”, 39/259.

³⁹⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 258.

⁴⁰⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 259.

Şükreden kişiye şâkir, şükretmekten aciz olduğunu bilen kişiye şekûr denilmektedir.⁴⁰¹ “Şâkir” verilene, kişiye faydasının dokunduğu şeye şükrederken, “şekûr” ise verilmeyene, belâya, nimetin gecikmesi durumunda da şükretmektedir.⁴⁰² Bu şükür hâli rızâda bir makâmıdır.⁴⁰³ Sadece verilenleri nimet olarak değerlendirip şükretmek değil, kuldun alınanlar da şükür sebebidir. Allah (c.c.)’nün kulundan uzaklaştırdığı şeyleri de onun için hayırlı kılmıştır.⁴⁰⁴ Her istediğinin verilmemesi durumunda kul bunun bir hikmet üzere gerçekleştiğini bilir ve Allah Teâlâ’yı müşahede eder. Kendisinin bir kul olduğunu, Allah Teâlâ’ya karşı bir hakkı olmadığını, her şeyin sahibinin O olduğunu görür. Bunun sonucunda Allah Teâlâ’dan gelen her şeye râzı olmuş olur. Böylece şükür, kulu rızâyâ götürür. Kulunun râzı olduğunu gören Allah Teâlâ ise kulundan râzı olmuştur.

Şükürde üç temel esas vardır. Bunlar; ilim, hâl ve ameldir. Nimeti bilmek ilim kısmına, nimetten ötürü sevinmek hâl kısmına ve nimete karşı olarak yapılması gerekeni ifa etmek de amel kısmına girmektedir.⁴⁰⁵ Gazâlî bu esasları daha anlaşılır kılmak için hükümdarın at verdiği kimse üzerinden konuyu anlatmaktadır. Hükümdarın at verdiği kişi bunu verenin hükümdarın kendisi olduğunu bilirse ilim kısmına, vermiş olduğu atın değerli olmasından dolayı ve hükümdarın kendisine ikramda bulunduğunu bilerek sevinmesi hâl kısmına, bu at ile ona hayırlı hizmette bulunması ise amel kısma girmektedir.⁴⁰⁶ Kul bu sayede şükürünü üç şekilde eda etmiş olmaktadır. Ayrıca kişilerin şükürü de üçe ayrılmaktadır: Alimlerin, âbidlerin ve âriflerin şükürü. Alimler şükürünü dille, Âbid olanlar fiille, ârif olanlar ise hâl ile şükürlerini ifade etmektedirler. Abdülkâdir Geylânî (öl. 561/1165-66) dil ile yapılan şükürde nimetin Allah Teâlâ’dan geldiği kabul edilip kuldun olmadığını idrak edildiğini söyler.⁴⁰⁷ Râgıb el-İsfahânî (öl. V./XI. yy. ilk çeyreği) de şükürü; kalple, dille ve organlarla olmak üzere üçe ayırmıştır. Kulun nimeti hatırında tutmasını kalple şükür, nimeti verenden övgüyle bahsetmeyi dille şükür ve nimet sahibine ona uygun

⁴⁰¹ Cebecioğlu, “Şükür”, 615

⁴⁰² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 259.

⁴⁰³ Mekki, *Kûtü'l-Kulüb*, 2/287.

⁴⁰⁴ Kâşânî, “eş-Şükür”, 315.

⁴⁰⁵ Uludağ, “Şükür/Şükür”, 338.

⁴⁰⁶ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/159-160.

⁴⁰⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 259; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/157; Cebecioğlu, “Şükür”, 615.

şekilde karşılık vermeyi organlarla şükür olarak aktarmaktadır.⁴⁰⁸ Bir organın şükürü onunla sevap işlemeye çalışmakla gerçekleşmektedir. Örneğin gözün şükürü Müslüman kardeşinde gördüğünü gizlemek, kulağın şükürü duyduklarını unutmaktır.⁴⁰⁹

Cüneyd-i Bağdâdî insanların Allah Teâlâ'ya şükrederken nefsindeki haz ile nimetin artmasını talep ederek şükrettiklerini, bu nedenle genellikle şükürlerinin illetli olduğunu açıklamaktadır. Kendisine verilen miktardan râzı olup daha fazlasını talep etmeden yapılan şükürün daha efdal olduğunu ifade etmektedir. Çünkü kulun şükrederken kendisini nimete layık görmeden bunu yapması gerekmektedir.⁴¹⁰ Acziyetinin farkında olmayı bir rivayete göre Davud (a.s) şöyle diyerek aktarmaktadır: *“Rabbim! Sana nasıl şükredebilirim ki? Şükür de senden gelen başka bir nimettir, ondan dolayı da sana şükretmem gerekir.”* Karşılığında Allah Teâlâ Davud (a.s)'a, *“Ey Davud! Sana ulaşan her nimetin benden olduğunu bildiğinde, dilinle söylemesen bile bana şükretmişsin demektir”* demiştir.⁴¹¹ Musa (a.s)'ın duasında ise şöyle ifade ettiği rivayet edilir: *“İlâhi! Âdem'i elinle yarattın ona şunu ihsân ettin, sana nasıl şükretti? Allah, bu nimetleri benden bildi, bana şükredişi bunu böyle bilmesi olmuştur.”*⁴¹² Allah Teâlâ kullarının şükretmeleri için onlara her türlü kolaylığı sağlamaktadır. Nimetlerin Rabbinden geldiğini bilen kimse bunu dil ya da organlarıyla dahi ifade etmese de şükretmiş olmaktadır. Rızânın durumu da böyledir. Kul rızânın nasıl olması gerektiğini aramaktadır. Şükreden bir kul gibi rızâ sahibi de kendisine verilen kadarına şükreder. Nimeti ve belâyı Rabbinden bilir, kendisinin râzı olan bir kul olabilmesini sağladığı için tıpkı şükür gibi bu durum için de Rabbinden râzıdır.

Şükürün özünü, nimetin kendisinden ziyâde onu vereni görmek oluşturmaktadır. Ebû Bekir eş-Şiblî bu hususta şükürü, *“Nimeti değil, nimeti vereni görmek”* olarak tanımlamıştır.⁴¹³ Böyle bir düşünce ile beraber nimetin sahibi övülerek, elinde olanın ona ait olduğu bilinmektedir. Neticede kul Rabbine yine onun nimeti ile ulaşmaktadır. Hâce Abdullah Herevî (öl. 481/1089) konuyu şöyle izah etmektedir: *“Şükür nimetleri*

⁴⁰⁸ Çağrı, “Şükür”, 39/260.

⁴⁰⁹ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/160.

⁴¹⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 259.

⁴¹¹ Kâşânî, “eş-Şükür”, 316.

⁴¹² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 260; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/159.

⁴¹³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 260; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/160.

bilmenin adıdır. Çünkü bu bilgi nimet verenin adıdır."⁴¹⁴ Gazâlî *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde yine padişah ve padişahın lütufta bulunduğu kişi üzerinden şükürü anlatmaktadır. Padişahın kendisine lütufta bulunduğu dair bir mektup vezir tarafından sahibine ulaştırılmıştır. Mektubu alan kişi bunun yalnızca padişahın geldiğini idrak etmelidir. Mektubu getiren vasıtayı padişaha ortak koşarsa bir süre sonra vasıtaları ilahlaştırmaya başlar. Padişahın kendisine yazmış olduğu mektubun kendisine cansız bir varlık olmasından dolayı teşekkür edemiyorsa aynı vaziyette olan veziri de padişaha ortak koşmamalıdır. Vezirin durumunun mektubun kendisinden farklı olmadığını bilmesi gerekmektedir. Buna göre kul; güneş, ay, yıldızları ve dünyadaki tüm nimetlerin padişahın yazdığı mektup gibi ve yine padişahın emrinde olan vezir gibi olduğunu bilmelidir. Padişahın emri olmadan ne vezir hareket edebilir ne de mektup kendi kendine yazılabilir. Bunu idrak eden kimse şükürünü vasıtaya değil padişahın kendisine yapması gerektiğini bilir.⁴¹⁵

Tasavvufta şükür, nimetin sahibine teşekkür etmek anlamına gelmektedir. Kul kendisi için en iyi ve hayırlı olanı isteyen Rabbi için diliyle, azalarıyla, ibadetleriyle ve kalbi ile şükretmesi gerekmektedir. Ayrıca şükür verilenlerden ziyâde kuldan alınan şeyler için de yapılmaktadır. Kulun kayıp olarak gördükleri onun için hayırlıdır. Bu durum şükürle beraber rızâ ile ilgilidir. Rızâ ve şükür kavramları arasındaki ilişkiye geldiğimiz zaman ise en önemli benzerlikleri verileni de alınanı da kabullenmektir. Her iki durumda da bunun Allah Teâlâ'dan geldiğinin idrakinde olmaktır. Kul, nimetin kendisi için şükür sebebi olduğunu bildiği kadar belânın da kendisi için hayırlı olduğunu bilmelidir. Bu idrake sahip olan kulundan Allah Teâlâ râzı olacağını ifade etmektedir.⁴¹⁶ Böylece şükür nimetin artmasına vesile olmaktadır. Ayrıca kulun belâlara karşı sızlanmasını da önlemektedir.⁴¹⁷ Şükürsüzlük ise bu durumun tam tersidir. Nimet değil belâyı arttırmaktan başka bir şey değildir. Cüneyd-i Bağdâdî, yedi yaşındayken kendisine şükürün ne demek olduğunu soran Serî es-Sakatî'ye, "*Nimeti ile Allah'a asi olmamaktır*" diyerek ne yapılmaması gerektiğini ifade ederek şükürü

⁴¹⁴ Kâşânî, "eş-Şükür", 315.

⁴¹⁵ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/158.

⁴¹⁶ Bk. ez-Zümer 39/7.

⁴¹⁷ Uludağ, "Şükür/Şükür", 338.

tanımlamıştır.⁴¹⁸ Hangi hâl içinde olursa olsun daha fazlasını istemeden Rabbinden gelene râzı olan kuldân Allah Teâlâ da râzı olacaktır.

Ebû Tâlib el-Mekkî *Kûtü'l-Kulûb* adlı eserinde büyüklerden birisinin kendisine bulunduğu hâlden râzı olmasını ve Hakk'tan daha fazlasını istemeyip şükretmesi gerektiğini anlatan bir kıssa paylaşmaktadır. Kıssaya göre zamanında zengin olan bir hafıza bir gün fakirlik uğramıştır. Fakirliğinden dolayı çok üzülen hafız, bir gece rüyasında kendisine birisinin, “*Bin dinar altın karşılığında sana En'am Sûresi'ni unutturmamızı ister misin?*” diye sorduğunu görmüştür. Hafız, “*Hayır*” diyerek yanıtlamıştır. Aynı soru Hûd ve Yûsuf Sûreleri için de tekrarlanmış ve hafız her seferinde kabul etmemiştir. Bunun üzerine sesin sahibi, “*Senin yanında yüz bin altından daha kıymetli ayetler var, sen ise fakirlikten şikâyet ediyorsun!*” demiştir.⁴¹⁹ Kul elinde olanın kıymetini bilmeli ve onu elinde tutmak için çaba harcamalıdır. Fudayl b. İyaz, “*Nimetlere karşı devamlı şükretmeniz gerekir. Bir topluluktan gittikten sora geri dönen nimet çok azdır*”⁴²⁰ diyerek şükürü olmayan nimetin elden çıktığını ifade etmektedir.

Allah (c.c.) kuluna fakirliği kendisine yakınlığını arttırmak için sebep kılarken nimete şükredilmesini de nimetin artması⁴²¹ için sebep kılmıştır.⁴²² Hatta alimler birbiri ile karşılaştıkları zaman hâllerini sorar ve bunu sadece karşısındaki kişilerin Allah Teâlâ'ya olan şükürlerini gün yüzüne çıkarmak için yaparlar ve onların sevabına ortak olurlarmış.⁴²³ Resûlullah bir kimseye, “*Nasıl sabahladın?*” diye sormuştur. Adam, “*Hayır üzere*” demiştir. Allah Resûlü aynı soruyu üç kere daha tekrarlamıştır. Adam üçüncüsünde, “*Allah'a şükürler olsun iyilik üzere*” deyince Peygamber, “*İşte senden bu cevabı bekliyordum*” demiştir.⁴²⁴ Bunun tam tersi de gerçekleşmektedir. Hâlini sormuş olduğunuz kişinin kazasına rızâsı yoksa o zaman onun şikâyetine de şahitlik etmiş olursunuz.

⁴¹⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 261.

⁴¹⁹ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 2/300.

⁴²⁰ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 2/295.

⁴²¹ Bk. İbrâhîm 14/7.

⁴²² Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 103.

⁴²³ Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 2/281.

⁴²⁴ Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî (a), *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî (Kahire: Daru'l Haramîn, 1995), 4/340.

Şükür makâmında en önemli husus şükürün nimetin sahibine yapılması meselesidir. Allah Teâlâ'nın kuluna gönderdiği nimetler arasında iyi ya da kötü tasnifi yapmaksızın her birinin hayır üzere olduğunun idrakindedir. Sonuç olarak hoşlanılan ve hoşlanılmayan her durumun nimet olduğu bilinci ile Allah Teâlâ'dan râzı olunur. Şükür, rızâ makâmının hâllerinden olduğu gibi rızâ da şükür makâmındaki kimsenin hâlidir. Dolayısıyla her tasavvufi kavram için ifade ettiğimiz durum şükür ve rızâ kavramı için de geçerlidir. Rızâ olmadan şükür olamayacağı gibi şükür olmadan da rızâ mümkün değildir.

Peygamberimiz Hz. Ömer'in de bulunduğu bir meclisteki topluluğa, “Siz mümin misiniz?” diye sormuştur. Hz. Ömer, “Evet müminiz Ya Resûlullah” demiştir. Peygamberimiz, “İmanınızın belirtisi nedir?” deyince onlar, “Genişlikte şükreder, darlıkta sabreder ve kazaya rızâ gösteririz” demişlerdir.⁴²⁵ Mümin kulun imanının belirtisi olarak şükür, sabır ve rızâ ifade edilmiştir.

4. Rızâ-Muhabbet İlişkisi

Muhabbet (محبة) kavramı hubb (حب) kökünden türeyen Arapça bir kelimedir. Sözlükte; dostluk,⁴²⁶ sevgisi aşırı olan,⁴²⁷ sevgi,⁴²⁸ eğilim, meyil anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise kişinin iyi olduğunu bildiği veya zannettiği şeyi istemesi olarak ifade edilmektedir.⁴²⁹ Ayrıca aşk, vüd, meveddet,⁴³⁰ hullet ve sevda kavramları da muhabbet kavramı yerine kullanılabilir. Aşk, sevginin daha coşkulu hâlini, ifade ederken vüd kavramı da aynı şekilde “Seveni kendinden geçirecek şekilde coşkulu sevgi” olarak tanımlanmıştır.⁴³¹ Tasavvufi literatürde pek çok tanımlanan muhabbet kavramı kısaca, “Her şeyini sevdiğine bağışlayan, kendine de senden olan hiçbir şeyi bırakmamandır” şeklinde ifade edilmektedir.⁴³²

⁴²⁵ Taberânî (a), *el-Mu'cemü'l-ıvsa*t, 11/153.

⁴²⁶ Cürçânî, “Mahabbet”, 229; Mütercim Âsım Efendi, “hbb”, 332.

⁴²⁷ Râgıb el-İsfahânî, “h-b-b”, 257.

⁴²⁸ Kâşânî, “el-Mahabbe”, 488; Cebecioğlu, “Mahabbet”, 405; Uludağ, “Mahabbet”, 232; Şimşek, “Muhabbet”, 242.

⁴²⁹ Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/386.

⁴³⁰ Uludağ, “Muhabbet”, 30/386.

⁴³¹ Uludağ, “Mahabbe”, 232.

⁴³² Cebecioğlu, “Mahabbe”, 405.

Kur'ân-ı Kerîm'de muhabbet kavramı kök ve türevleri ile beraber 80'den fazla ayette geçmektedir. Ayetlerde; Musa (a.s.)'ın kavminin buzağı sevgisinden,⁴³³ Allah Teâlâ'yı sever gibi başkalarını sevenlerden ve müminlerin sevgisinden,⁴³⁴ nefsin sevdiklerinden,⁴³⁵ Hakk'ı sevenlerin Peygamberi de sevmelerinden,⁴³⁶ münafıkların sevgilerinden,⁴³⁷ Allah Teâlâ'nın kullarını sevdiğini kullarının da onu sevdiğinden,⁴³⁸ Sevgi bakımından Hristiyanların yakınlıklarından,⁴³⁹ nasihat edenlerin sevilmediğinden,⁴⁴⁰ dünyevi olanların Allah Teâlâ, Resûlullah ve cihattan daha çok sevilmesinden,⁴⁴¹ Yakup (a.s.)'ın Yusuf (a.s.) ve Bünyamin (a.s.)'a olan sevgisinden,⁴⁴² iman edip salih ameller işleyen kimseler için Hakk'ın gönüllerine sevgi vereceğinden,⁴⁴³ Musa (a.s.)'a Hakk tarafından verilen sevgiden,⁴⁴⁴ eşler arasında muhabbetin yaratıldığından,⁴⁴⁵ Süleyman (a.s.)'ın ve diğerlerinin mal sevgisinden,⁴⁴⁶ iman sevgisinden,⁴⁴⁷ müminin Hakk'a ve peygambere düşman kimselere sevgi beslemeyeceğinden⁴⁴⁸ ve diğer konulardan bahsedilmektedir.

Hadislerde ise muhabbet kavramından, Allah Teâlâ'nın rızâsı umularak kişinin sevilmesi gerektiği şeklinde bahsedilmektedir. Bir hadiste Allah (c.c.)'ü şöyle buyurmuştur: *“Benim için birbirini sevenlere, benim için bir araya gelenlere muhabbetim vacip olmuştur.”*⁴⁴⁹ Başka bir hadiste Allah için kulların birbirini sevmesi amellerin en üstünü olarak görülmüştür.⁴⁵⁰

⁴³³ Bk. el-Bakara 2/93.

⁴³⁴ Bk. el-Bakara 2/165.

⁴³⁵ Bk. Âl-i İmrân 3/14.

⁴³⁶ Bk. Âl-i İmrân 3/31.

⁴³⁷ Bk. Âl-i İmrân 3/119.

⁴³⁸ Bk. el-Mâide 5/54.

⁴³⁹ Bk. el-Mâide 5/82.

⁴⁴⁰ Bk. el-A'râf 7/79.

⁴⁴¹ Bk. et-Tevbe 9/24; el-Ankebût 29/25.

⁴⁴² Bk. Yûsuf 12/8.

⁴⁴³ Bk. Meryem 19/96.

⁴⁴⁴ Bk. Tâhâ 20/39.

⁴⁴⁵ Bk. er-Rûm 30/21.

⁴⁴⁶ Bk. el-Bakara 2/177; Sâd 38/32; el-Âdiyât 100/8.

⁴⁴⁷ Bk. el-Hucurât 49/7.

⁴⁴⁸ Bk. el-Mücâdele 58/22; el-Mümtehine 60/1.

⁴⁴⁹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Yemenî, *el-Muvaṭṭa'*, thk. Muhammed Fevaid Abdülbâki (Beirut: Darü'l-İhyâü'l-Türâsi'l-Arabiyyi, 1985), “Şi'r”, 16.

⁴⁵⁰ Ebu Dâvud, “Sünnet”, 3.

Tasavvufta muhabbet kavramı neredeyse her mutasavvıf tarafından tanımı yapılarak ele alınmıştır. Çünkü sûfilere göre muhabbet, tasavvufun özünü oluşturan kavramlardan biridir. Ebû Bekir eş-Şiblî, “*Muhabbet sevgiliyi kıskanmandır*” şeklinde açıklarken ayrıca “*Kalbinden sevgiliden başkasını yok etmendir*”⁴⁵¹ demiştir. Ebû Yakûb Sûsî ise “*Hakkın huzurunda, kendi menfaatini ve ihtiyaçlarını unutmandır*” şeklinde muhabbeti târif etmiştir. Hâllâc-ı Mansûr (öl. 309/922) muhabbeti, “*Kendi vasıflarını terk edip hakkın huzurunda öylece bulunmandır*” sözüyle açıklamıştır.⁴⁵² Mutasavvıflar arasında muhabbet kavramı ile beraber ismi anılan sîma Râbiatü'l-Adeviyye'dir. İbadetlerin ödül ya da ceza beklentisi ile yapılmasına şiddetle karşı çıkan Adeviyye, cenneti umarak ya da cehennem korkusundan dolayı amellerin yapılmamasını, sadece Allah Teâlâ'nın rızâsı ve sevgisi umularak ibadet edilmesi gerektiğini anlatmıştır. Onun meşhur sözü şöyledir: “*İlâhî! Eğer sana cehennem korkusuyla ibadet ediyorsam beni cehennem ateşinde yak! Eğer sana cennet ümidiyle ibadet ediyorsam beni cennetinden mahrum et. Fakat eğer sana yalnızca zâtın için, zâtının sevgisinden dolayı kulluk ediyorsam beni ebedî cemâlden mahrum bırakma.*”⁴⁵³ Ebû Hâzım, “*Ben sevap ümidi veya ikab (ceza) korkusu ile ibadet etmekten utanç duyarım. Zira o zaman korkmasa çalışmayan ya da para vermese çalışmayan kötü bir köle durumuna düşerim*”⁴⁵⁴ diyerek Râbiatü'l-Adeviyye ile aynı düşünmektedir. İbadetleri bir karşılık umarak yapan kimselerin durumu, karşılık ortadan kalkarsa ifa etmemek üzere olacaktır. Muhabbet ehli için bu mümkün değildir.

Rızâ kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de, “*Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da Allah'tan râzı olmuştur*”⁴⁵⁵ ayeti ile geçmektedir. Aynı kalıp muhabbet için de “*Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler*”⁴⁵⁶ ayeti ile kullanılmaktadır. Rızâ kavramını anlatırken bahsi geçen durum burada da mevcuttur. Ayet bizlere öncelik ifade etmekle birlikte muhabbetin karşılıklı olması gerektiğini de belirtmektedir. Allah Teâlâ sevmeden kulun sevmesi mümkün değildir. Ayrıca Allah (c.c.)'nün sevmesi ile beraber kuluna muhabbet vasfı verilmektedir. Dolayısıyla muhabbet, Ma'rûf-i

⁴⁵¹ Musa Tektaş, “Muhabbet ve Rızâ Makâmında”, *Somuncu Baba* 196 (Şubat 2017), 25.

⁴⁵² Uludağ, “Mahabbe”, 232.

⁴⁵³ Dilaver Güner, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 77.

⁴⁵⁴ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/552.

⁴⁵⁵ el-Beyyine 98/8.

⁴⁵⁶ el-Mâide 5/54.

Kerhî'nin [öl. 200/815-16 (?)] ifadesinde olduğu gibi öğrenilerek değil Allah Teâlâ'nın ikram etmesiyle mümkün olmaktadır.⁴⁵⁷ Dolayısıyla muhabbeti kesbî değil vehbî gören mutasavvıflar hâller içerisinde değerlendirmektedir. Allah Teâlâ kulunu severse ona nimetlerinden bol bol ihsân eder, cehennemden ve dünyaya yönelmekten emin kılar, sadece rızasını isteyinceye kadar kuluna inayette bulunur. Kulun Allah Teâlâ'yı sevmesine gelince nefsin isteklerinden kaçınır, rahatı kendine haram kılar, O'nu görmek için sabırsızlanır, rızasına erişebilmek için elinden geleni yapar, sadece rabbine güvenir ve dayanır, O'nu sevmeyi ihsân etmesini diler.⁴⁵⁸ Allah Teâlâ'nın sevgisini ihsân ettiği kimselerin de dereceleri birbirinin aynısı olmamaktadır. Mümin Hakk'ı aynı derecede müşahade etmediği gibi aynı derecede de ilâhi sevgiye mazhar değildir. Ancak Allah Teâlâ'nın lütfetmiş olduğu sevginin derecelerinde azlık mümkün değildir.⁴⁵⁹

Muhyiddin İbnü'l-Arabî sevgiyi; tabii, ruhani ve ilâhi olmak üzere üçe ayırmaktadır. Tabii sevgi, insanlar ve hayvanlarda görülen sevgidir. Annelerin evlatlarına olan sevgisi böyledir. Ruhani sevgi insanlara verilmiş sevgidir. Allah Teâlâ ile kulu arasındaki sevgi ise ilâhi sevgidir. İnsanların birbirine olan beşerî sevgisi, ilâhi sevgiye ulaşmak için vasıtaadır.⁴⁶⁰ Allah Teâlâ ile hakîki dostluğa ve O'na yaklaşmayı arzulamaya muhabbet denilmektedir.⁴⁶¹ Bu dostluğa erişmek isteyenler için muhabbet ehli üçe ayrılmaktadır. Birinci grup Allah Teâlâ'nın ihsânına bakarak O'nu seven Hâlkıtır. Allah Resûlü bu kimseler hakkında şöyle buyurmaktadır: *“Kalplerin kendilerine ihsân edeni sevme özelliği vardır.”*⁴⁶² İkinci grup Hakk'ın yüce isim ve sıfatlarına bakarak O'nu seven hakîkat ehli dürüst müminlerdir. Üçüncü grup ise hiçbir neden olmaksızın Hakk'ın kendilerini sevmelerinden dolayı seven sıddık ve âriflerdir.⁴⁶³ Ancak Hakk'ın kulunu sevmesi ile kulunun O'nu sevmesi farklıdır. Çünkü muhabbete cinsi lazımdır. Hücvîrî muhabbetin iki çeşit olduğunu ifade etmektedir. Biri cinslerin kendi aralarındaki muhabbetidir. Bu insanlar arasındadır.

⁴⁵⁷ Uludağ, “Muhabbet”, 30/386.

⁴⁵⁸ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 446.

⁴⁵⁹ Mekki, *Kütü'l-Kulüb*, 3/300.

⁴⁶⁰ Uludağ, “Muhabbet”, 30/387.

⁴⁶¹ Şimşek, “Muhabbet”, 244.

⁴⁶² Cebecioğlu, “Mahabbet”, 405.

⁴⁶³ Uludağ, “Mahabbet”, 232.

İkincisi ise cinsin kendi cinsinden olmayana duyduğu muhabbetir.⁴⁶⁴ Bu da Allah ile kul arasındaki muhabbetir. Allah (c.c.)'ünün muhabbeti ezeli iken kulun muhabbeti yaratılmıştır. Bu nedenle Hakk'ın kuluna muhabbeti zatından dolayı iken kulun Allah Teâlâ'yı layığı ile sevebilmesi mümkün değildir.⁴⁶⁵

Tasavvufta Allah sevgisini temel alan ilk sûfilerden olan Semnûn b. Hamza [öl. 298/911 (?)] hâller ve makâmı Allah Teâlâ'ya giden yollar olarak değerlendirmektedir. Muhabbet makâmını ise bu makâmlardan ayırır. Ona göre kişi hangi hâl veya makâm içinde olursa olsun muhabbet onun dışında olamaz. Ancak bu hakîkatin gizli kalmasını tercih ettikleri için fakr, rızâ, safvet gibi isimleri değiştirerek aktarılmaktadır.⁴⁶⁶ Bu ifadeye göre muhabbetin isim değiştirilmiş hâlidir rızâ. Allah (c.c.) alemi Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hürmetine verirken, bütün makâmı da muhabbet makâmı hürmetine yaratmıştır.⁴⁶⁷ Genel olarak yapılan makâm tasniflerinde rızâ son makâm olarak ifade edilmektedir. Ancak muhabbet onun üstündedir. Çünkü muhabbet makâmına erişen bir kuldân rızâ makâmı hasıl olmaktadır. Tüm makâmın sonunda ulaşacakları nokta muhabbet makâmı olmaktadır. Muhabbet olmadan râzı olmak mümkün değildir. Çünkü kişi sevdiğinden gelen her hükmü kabul edebilmelidir. Mevlânâ *Mesnevî*'sinde Lokman (a.s.)'ın efendisi ile ilgili hikayesini anlatarak muhabbete değinmektedir. Efendisi kendisine bir yemek getirdiği zaman Lokman (a.s.)'ı çağırarak onun yemeğe başlamasını bekler, onun yediğinden yer ve yemediğinden yememektedir. Bir gün hediye olarak kendisine gelen kavunu yemesi için Lokman (a.s.)'ı çağırmıştır. Keserek bir dilim uzatmış ve Lokman (a.s.) dilimi iştahlıca yemiştir. Daha sonra bir dilim daha uzatmış derken dilim sayıları onu bulmuş ve son bir dilim kalmıştır. İştahla yediği kavunu merak eden efendi son dilimden ısırılmış, ancak kavunun acılığından dili kabarmış, boğazı yanmıştır. Lokman (a.s.)'a, *“Zehir olan bu kavunu nasıl yedin?”* diye sorunca Lokman (a.s.),

“Senin cömert elinden çok nimetler yedim; minnetinden iki büklüm oldum.

Ey mârifet sahibi, elinden bir kez de acı bir şey yememiş olmaktan haya ettim.

Çünkü bütün vücudum senin nimetinle büyüyüp geliştii.

⁴⁶⁴ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 447.

⁴⁶⁵ Şimşek, “Muhabbet”, 244-245.

⁴⁶⁶ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 448.

⁴⁶⁷ Şimşek, “Muhabbet”, 244.

*Tek acı lokmandan feryat edersem, yüzerlerce yazıklar olsun bana” demiştir.
Sevgiden acılar tatlı olur. Sevgiden bakırlar altın olur.
Sevgiden tortular berrak olur. Sevgiden dertler şifa bulur.
Sevgiden ölümler dirilir. Sevgiden padişahlar köle olur.⁴⁶⁸*

Bu nedenle sevenin râzı olmadığı bir hâl bulunmamaktadır. Nihâyetinde hepsinin güzelliğe döneceğini bildiği gibi kötü olarak nitelendirdiğinin dahi içinde bir güzelliğin saklı olduğunu bilmektedir. Hakîki muhabbet ehli, sevdiğine öyle bağlıdır ki imtihanı ona tatlı gelir. Allah Resûlü kutsi bir hadisi aktararak şöyle buyurmaktadır: *“Mümin bir kulumun ruhunu alma zamanında gösterdiğim tereddüt kadar hiçbir hususta tereddüt göstermiş değilim. Çünkü kulum ölümden, ben ise onu üzmekten hoşlanmamaktayım.”⁴⁶⁹*

Muhabbet ehli için her şeyden daha önemli olan Hakk’ın rızâsıdır. Bu nedenle sevgiliden gelen lütfu da kahrı da bir görmektedir. Yahya b. Muâz, *“Hakikî muhabbet ezâ ve cefâ ile eksilmez, iyilik ve ihsân ile artmaz”* diyerek Allah Teâlâ’dan gelen hükümlere riayet etmeyen kimsenin O’nu sevdiğini söylemesinin samimi olmadığı ifade etmektedir.⁴⁷⁰ Ayrıca Hakk’a olan muhabbetin varlıkta ve yoklukta değişmeyerek her türlü kazaya râzı olan kulun sevgisinin de aynı kalacağını ifade etmektedir. Kuşeyrî muhabbet ehlinin rızâsını şöyle açıklamaktadır: *“Kalbin Rabb’in murâdı olan şeylere muvafakat etmesidir.”* Ebû Ali Ruzbârî (öl. 322/934) de aynı şekilde *“Muhabbet muvafakattır”* diyerek ifade etmiştir.⁴⁷¹ Kuşeyrî’ye göre bu ifade muhabbetin târihi konusunda çoğu mutasavvıfın kabul ettiği bir ifadedir.⁴⁷² Muvafakat, râzı olma anlamına gelmektedir. Dolayısıyla muhabbetin muhtevası içindeki ifadelerinde biri râzı olmaktır.

Kalpte sevgi ne kadar kuvvetli ise Allah Teâlâ’nın hükmü kulun sevgisine oranla ona kolay gelmektedir.⁴⁷³ Muhabbetin olmadığı bir kalp yıkık bir binanın enkazından daha harap bir hâldedir. Dolayısıyla böyle bir kalp için hükümlerin hiçbir anlamı olmayacaktır. Her bir emir ağır bir yük durumuna gelecektir. Allah Resûlü

⁴⁶⁸ Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/228, by. 1502-1524.

⁴⁶⁹ Buhârî, “Rikak”, 38.

⁴⁷⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 408.

⁴⁷¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 407.

⁴⁷² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 413.

⁴⁷³ Hücvîrî, *Kesfu'l-Mahcub*, 452.

yanına gelerek onu sevdiğini söyleyen adama, “*yoksulluğa hazır ol*” buyurmuştur. Bunun üzerine adam, “*Allah’ı da seviyorum*” deyince Allah Resûlü, “*O hâlde belâyâ da hazır ol*” demiştir.⁴⁷⁴ Bu imtihanların hakîki sevginin ölçüsüdür. Dostun iyiliğini herkes sever, hakîkat ondan gelen belâyı sevebilmektir. Allah dostlarından bir kimse sevdiği her şeyin Allah Teâlâ’nın sevmesiyle meydana geldiğini, eğer ki Hakk, ateşi sevmiş olsaydı cehenneme girmeyi isteyeceğini ifade etmektedir.⁴⁷⁵

Rızâ ve muhabbet kavramları arasındaki ilişki Ebû Bekir eş-Şiblî’ye dair anlatılan şu hikâyeye ile daha anlaşılır olacaktır. Şiblî tımarhaneye kapatıldığı zaman cemaatinden onu seven kimseler ziyaretine gelmek istemiştir. Şiblî onları görünce “*Siz kimsiniz?*” diye sormuştur. Cemaati, “*Seni seven dostlarınız*” diye cevap vermiştir. Cevabı aldıktan sonra Şiblî, yerden topladığı taşları birden cemaatin üstüne atamaya başlamış ve cemaat bir anda ne olduğunu anlayamadan kaçmıştır. Onların kaçıklarını görünce Şiblî, “*Beni sevdiğinizi iddia ediyorsunuz, ancak belâma râzı olamıyorsunuz*” demiştir.⁴⁷⁶ Yine Kuşeyrî’nin *Risâlesi*’nde aktarılan bir hikâyede, seven kişinin sevdiğine eziyetinin ona olan sevgisinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Şathiyeleri ile tanınan Hafız Ebû Hasan’a bir kimse, Feyruz adındaki cariyesinin kendisini üzdüğünü ifade etmiştir. Ebû Hasan, cariyeye bunun nedenini sorduğunda ise, ona olan sevgisinden dolayı bu şekilde davrandığını ifade etmiştir.⁴⁷⁷ Cüneydi Bağdâdî de Serî es-Sakâtî’ye, seven kimsenin sevgiliden gelen belânın acısını hissedip hissetmediğini sorduğunda, “*Hayır*” cevabını almıştır. Bunun üzerine “*Kendisine gelen bir kılıç darbesini dahi hissedemez mi?*” deyince es-Sakâtî, “*Yetmiş kılıç yarası olsa dahi acısını duyamaz*” demiştir.⁴⁷⁸ Kişinin o anda düşündüğü, meydana gelenden ziyâde meydana getirendir. Bu nedenle müşahade ettiği yaratıcının güzelliğinden acıyı hissedememektedir.

Kâinat ve içindeki mahlukatın yaratılma sebebi Allah Teâlâ’nın muhabbetinden dolayıdır. Aclûnî’nin (öl. 1162/1749) *Keşfu’l Hafâ*’sından aktarılan

⁴⁷⁴ Hadîsin yalnızca ilk kısım geçmektedir. Konu hakkında bk. Tirmizî, “Zühd”, 36.

⁴⁷⁵ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/626.

⁴⁷⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 410; Hücvîrî, *Keşfu’l-Mahcub*, 453; Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/629; Durak Pusmaz, “En Büyük Değer: Allah’ın Rızâsını Kazanmak”, *Diyanet Dergi* 201 (Eylül 2007), 17.

⁴⁷⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 411-412.

⁴⁷⁸ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/626.

“Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, sevdim, mahlukatı yarattım”⁴⁷⁹ hadisi bizlere bunu işaret etmektedir. Mahlukatın yaratılması muhabbet sebebiyle olmuştur. Dolayısıyla her bir yaratılmışta muhabbet bulunmaktadır. Böylece insan sevgi ile kendisini yoktan var edene ulaşabilir.⁴⁸⁰ Çünkü muhabbet kulun kalbinden ikiliği kaldırmak anlamına gelmektedir. Seven kişi sevgilinin güzelliklerini düşünürken kendi vasıflarını unuttur. Böylece ikilik ortadan kalkar ve sadece bir olan kalır, birliğe dönüşür.⁴⁸¹ Mutasavvıfların muhabbet tanımları da teklik hususuna dikkat edilerek ifade edilmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî muhabbeti, “Sevenin kendi sıfatlarını sevgilisinin sıfatlarıyla değiştirmesidir” diyerek tanımlarken, Ebû Abdullah Kureşî’ye göre muhabbet, “Kendini tümüyle sevgiliye vermektir” şeklindedir. Serî es-Sakatî ise “Yekdiğerini seven iki kişiden her biri öbürüne ‘Ey Ben! Demedikçe aralarındaki muhabbet sağlıklı olmaz” demiştir.⁴⁸² Kuşeyrî bu durumu, içinde su bulunan kaba benzeterek açıklamaktadır. Kap içine ne aldıysa onu korur ve almış olduğundan başka bir şey daha alamaz. Dolayısıyla muhabbet dolu olan bir kalbe sevgiliden başkası sığamamaktadır.⁴⁸³ Bu sevgide kişiyi tevhide ulaştırmaktadır.

Gazâlî’ye göre insan, iyi ve güzel olanı sevdiği gibi kendisine güzellikte bulunanı da sevmektedir. Bu açıdan bakıldığında zaman bu sevgiye en layık kişi Cenâb-ı Hak olmaktadır. Allah Teâlâ kulu için en güzelini ve en hayırlısını yaratmaktadır. Zatından bir parça bulunan insan ile arasındaki bağ sebebiyle kul, Allah Teâlâ’yı sevmektedir.⁴⁸⁴ Ancak sadece sevgiliden gelen hükmün niteliğinin iyi olarak vasıflandırılması ile muhabbet beslediğini ifade eden kişi bu sevgisinde samimi değildir. Cüneyd-i Bağdâdî, “Maksada ve menfaate dayanan her sevgi, o maksadın ortadan kalkması ile ortadan kalkar” diyerek niteliğin değişmesi ile beraber sevginin de yok olacağını ifade etmektedir.⁴⁸⁵

Muhabbeti zıt olanın bir araya gelmesi olarak ifade eden Muhyiddin İbnü’l-Arabî’ye göre sevgide iki özellik bulunmalıdır: Sevilenle kavuşmayı arzulamak ve

⁴⁷⁹ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü’l-ḥafâ’ ve müzîlû’l-ilbâs ‘amme’ştehere mine’l-eḥâdîş ‘alâ elsineti’ n-nâs*, (Kâhire: Mektebetü’l-Kudsî, 1932), 2/132.

⁴⁸⁰ Uludağ, “Muhabbet”, 30/387.

⁴⁸¹ Kâşânî, “el-Mahabbe”, 488.

⁴⁸² Uludağ, “Mahabbe”, 232.

⁴⁸³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 407.

⁴⁸⁴ Uludağ, “Muhabbet”, 30/387.

⁴⁸⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 411.

sevgilinin sevdiğini sevmektir. Eğer ki sevgili ayrılığı seviyor ise seven kavuşmayı sevse dahi sevgilinin ayrılığı sevmesinden dolayı o da ayrılığı sevecektir. Rızâ hususundaki durumda aynıdır. Kul Rabbini sevmektedir. Allah Teâlâ'nın hükmüne O'na olan sevgisiyle râzı olmaktadır. Hükmün kendisine yönelik hissiyatı sebebiyle değildir. Bu nedenle kendisi için zor olsa dahi sevgili için râzı olmakta ve râzı olacağı amelleri yapmaya gayret etmektedir.⁴⁸⁶

Muhabbet Allah Teâlâ'ya duyulan şiddetli sevgi sebebiyle O'ndan gelene râzı olmayı gerektirmektedir. Bu sevgi iyi veya kötü ayrımı yapmaksızın seven ne seviyor ise onu kabul etmektedir. Râzı olmak kolay bir makâm değildir. Ancak kulun yaratıcısına sevgisi ile kolaylaşmaktadır. Çünkü bu sevgi nefsin kemâle ulaşmayı engellemesini ortadan kaldırmaktadır. Ebû Bekîr Kettânî'nin (öl. 322/933) aktardığına göre hac mevsimi sırasında bir mecliste muhabbet konusunun konuşulduğunu ve sûfilerin bu konu hakkındaki fikirlerini beyan ettiklerini ifade etmektedir. Meclisin en genci olan Cüneyd-i Bağdâdî'ye fikri sorulunca gözyaşlarını durduramayıp ağlayarak başını öne eğmiş ve şöyle demiştir: *“Bir kul ki, nefsinden geçer, Rabb'ine vâsıl olur. Onun hukukunu eda etmekle meşgul olur, kalbi ona bakar, onun zatının nurları kalbini yakar, aşkını kadehinden saf bir şekilde içer, Cebbâr olan Allah gayb perdelerinin arkasından ona tecelli eder. Böyle bir kulun konuşması Allah ile, söz söylemesi Allah'tan, harekete geçmesi Allah'ın emri ile, sükûnu Allah'la beraberdir. Şu hâlde bu durumda bulunan kul Allah ile, Allah için ve Allah'la beraber olur.”* Bu açıklamasından sonra orada bulunan sûfiler de gözyaşlarını tutamamışlar ve bu kelimelerden sonra başka bir şeyin ifade edilmeyeceğini dile getirmişlerdir.⁴⁸⁷ Böyle bir muhabbet sahibinin rızâsı da ona göredir. Biz de muhabbet bahsini Cüneyd-i Bağdâdî'nin bu tanımıyla beraber tamamlamayı uygun görüyoruz.

⁴⁸⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 8/184-185.

⁴⁸⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 412.

5. Rızâ-Mârifet İlişkisi

Mârifet (معرفة) kelimesi arafe (عرف) fiilinin mastarı olan Arapça bir kelimedir. Sözlükte; bilmek,⁴⁸⁸ bir şeyin izini derin düşünce ile algılamak⁴⁸⁹ ve olduğu gibi idrak etmek,⁴⁹⁰ tanımak, ikrar etmek anlamlarına gelmektedir.⁴⁹¹ Ayrıca isim olarak bilgi, aşinalık, irfan⁴⁹² anlamları da mevcuttur. Tasavvufî bir terim olarak mârifet, “Sûfîlerin ruhani hâlleri yaşayarak, manevi ve ilâhi hakîkatleri tadarak elde ettikleri bilgi” olarak ifade edilmektedir. Böyle bir yol ile Allah Teâlâ’ya dair elde edilen bilgiye ise Mârifetullah denilmektedir.⁴⁹³

Kur’ân-ı Kerîm’de mârifet kavramı geçmemektedir. Mârifet, mârifetullah, ma’rifetu’n-nefs gibi kelimelerin anlamlarına dair bazı ayetler yorumlanarak bu kavramla ilişkilendirilmiştir. Bu ayetlerde ise, Hakk’ı Hakk’tan başkasının tanıyamayacağından,⁴⁹⁴ her şey önlerinde olsa dahi Allah Teâlâ’nın dilemesi ile kişilerin görebileceğinden,⁴⁹⁵ takva sahibi kullara hak ve batılı ayırma vasfı verildiğinden,⁴⁹⁶ Allah Teâlâ’nın kulunun kalbini İslâm’a açtığından,⁴⁹⁷ kulların nefislerinde ayetlerin gösterildiğinden⁴⁹⁸ ve diğer ifadelerden bahsedilmektedir.

Kuşeyri’ye göre kişi mârifet bilgisine ulaşırken öncelikle Allah Teâlâ’nın sıfatlarını bilmesi gerekmektedir. Daha sonra ibadetlerle beraber nefisini terbiye etme yolunda ilerlemelidir. Sonrasında ise Hakk kapısında beklemeye başlamalıdır. Bu ilerleme sonucunda Rabbine yaklaşmaktadır. Allah Teâlâ böyle kulunun her adımını doğruluk üzere atmasına yardımcı olmaktadır. Neticesinde Hakk’tan başkası ile huzur bulamaz hâle gelen kuluna Allah Teâlâ kendisini bildirir. İşte bu bilgi mârifettir.⁴⁹⁹ Kısacası mârifet, Allah Teâlâ’nın kendisi hakkında vermiş olduğu bilgidir. Zünnûn el-

⁴⁸⁸ Mütercim Âsım Efendi, “arf”, 4/3792.

⁴⁸⁹ Râğıb el-İsfahânî, “a-r-f”, 692.

⁴⁹⁰ Cürcânî, “Ma’rife”, 216.

⁴⁹¹ Süleyman Uludağ, “Mârifet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/54.

⁴⁹² Şimşek, “Mârifet”, 222.

⁴⁹³ Uludağ, “Mârifet”, 236.

⁴⁹⁴ Bk. el-En’âm 6/91.

⁴⁹⁵ Bk. el-En’âm 6/111.

⁴⁹⁶ Bk. el-Enfâl 8/29.

⁴⁹⁷ Bk. ez-Zümer 38/22.

⁴⁹⁸ Bk. Fussilet 41/53; ez-Zâriyât 51/21.

⁴⁹⁹ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, 398.

Mısri bu konuda mârifeti şöyle tanımlamaktadır: “Allah’ı O’nun kendisini bana tanıtmaması yoluyla tanıdım; yani o mârifet verdiği için mârifete sahip oldum.”⁵⁰⁰ Hz. Ali (r.a.) ise Hakk’ı Hakk ile beraber, Hakk’ın dışındakileri ise O’nun ışığı ile tanıdığını ifade etmektedir.⁵⁰¹ Burada şu hususa da dikkat edilmelidir. Mârifet, Allah Teâlâ tarafından kula verildiği için vebîdir. Dolayısıyla çalışılarak elde edilen ilimden farklıdır. İlim ve mârifet kavramlarının eş anlamlı kelimeler olarak nitelendirilmesi bu nedenle doğru değildir. İlimin zıttı cahillikken, mârifetin zıttı inkardır. İlim daha genel bir ifadeyi anlatırken mârifet daha özel olan bilgiyi aktarmaktadır.⁵⁰²

Cüneyd-i Bağdâdî mârifeti, kulun hem kendisini hem de Allah Teâlâ’ya dair bilgileri bilmesi olarak tanımlamıştır.⁵⁰³ Bu nedenle sâlikin, Hakk’ın zâtı, sıfatları, fiilleri ve isimleri hakkında elde etmiş olduğu mârifetullah bilgisi için öncelikle kendini tanıması gerekmektedir. Kişinin kendisine dair bilgisi ise mârifet-i nefis kavramı ile aktarılmaktadır. Çünkü “*Nefsini bilen rabbinin bilir*”⁵⁰⁴ düsturu ile Hakkın bilgisine ulaşılmaktadır.⁵⁰⁵ İfade edilene göre bu söz Ebû Saîd Harrâz tarafından söylenen “*Nefsinde olanı bilmeyen rabbini nasıl bilebilir*” sözünün zamanla değişerek tasavvufi bir kalıba dönüşmüş şeklidir. Mutasavvıflara göre insanın özünü anlamaya çalışması onu Rabbine daha hızlı ulaştıracaktır. Çünkü Allah Teâlâ’nın insanın iç alemine daha net bir şekilde tecelli ettiğine inanılmaktadır. Kulun sahip olduğu adalet, ilim, merhamet ve cömertlik gibi olumlu vasıfların Allah Teâlâ’da da bulunduğunu bilir. Ancak insanda bulunan bu vasıflar eksik iken Hakk için tam ve mükemmeldir.⁵⁰⁶ Tam ve mükemmel olan bu vasıflar ile Allah Teâlâ kuluna ihsân etmektedir. Kul adaleti savunur ve yapmış olduğu işlerde adalet üzere davranmaktadır. Böylece kendisindeki adalet duygusundan yaratıcısına ulaşır. İnsanda noksan olan bu vasfın Allah Teâlâ’da kusursuz olarak bulunduğunu bilir. Hakk’ın el-Adl ismi ile dünya ve ahirette hükmettiği bilgisine ulaşırsa, hayatta iken başına gelen olayları haksızlık olarak değerlendirmeden her türlü duruma râzı olma bilincini idrak edebilir.

⁵⁰⁰ Uludağ, “Mârifet”, 236.

⁵⁰¹ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 399.

⁵⁰² Cebecioğlu, “Ma’rifet”, 412.

⁵⁰³ Kâşânî, “el-Ma’rifet”, 526.

⁵⁰⁴ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/262.

⁵⁰⁵ Uludağ, “Mârifet”, 237.

⁵⁰⁶ Süleyman Uludağ, “Ma’rifet-i Nefs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/57.

Mârifet yolundaki kişi, Rabbine yakınlaşırken hâltkân ve dünyadan uzaklaşır. Bayezid-i Bistâmî bu yüzden mârifeti, “*Aç karın ve çıplak bedenle çile çekerek bulunduğunu*” söylemiştir. Allah Teâlâ’nın bilgisine nail olan kul, bir süre sonra O’nu tanımanın mümkün olmadığını ve en mükemmel mârifetin bunu idrak etmek olduğunu görmektedir. Hz. Ebû Bekir (a.s.) konu hakkında şöyle buyurur: “*Mârifet, sâlikin O’nun hakkında mârifet sahibi olmaktan aciz olduğunu idrak etmesidir.*” Bu acizliğin ilerisi ise hayret ve dehşettir. Tanımaktan aciz olduğumuz Hakk’ın kısmî bilgisine erişen kişi en çok şaşkınlığa uğrayan kişidir.⁵⁰⁷ Çünkü Allah Teâlâ’nın “*idrak edilemez ve nitelenemez tecellisi ile*” karşılaşan büyük bir sarsıntı yaşamaktadır. Hakk’ın kısmî bilgisine dahi ancak bu denli târifsiz bir durumla ulaşılabilir.⁵⁰⁸ Bâyezîd-i Bistâmî ise Allah Teâlâ’nın zatı hakkında mârifet iddiasında bulunmanın cehâlet olduğunu ifade etmektedir. Mârifeti cahillik olarak tanımlayan pek çok mutasavvıf bulunmaktadır. Sehl et-Tüsterî de mârifeti, “*İnsanın Hakk konusunda cahil olduğunu bilmesidir*” şeklinde tanımlamıştır. Ebû Saîd İbnü’l-Arâbî (öl. 341/952) ise, “*Allah hakkında mârifetin insanın bu konuda bilgisizliğini itiraf etmesinden ibarettir*” demiştir. Sonuç olarak Cüneyd-i Bağdâdî’nin de dediği gibi, “*Allah’tan başka Allah’ı tanıyan yoktur.*”⁵⁰⁹ Acziyetinin farkına varamayıp mârifete sahip olduğunu düşünen kimse ise helak olmuştur. Bu nedenle Zünnûn el-Mısrî, “*Mârifet konusunda iddia sahibi olmaktan sakının*” diyerek uyarmıştır. Kulun Allah Teâlâ’nın vermesi ile elde ettiği mârifeti kısmî bir bilgi olarak nitelendirmiştik. Allah Resûlü bu hususta şöyle buyurmaktadır: “*Şayet siz Allah’ı hakkıyla tanımuş olsaydınız, denizlerde su üzerinde gezerdiniz, duanız sayesinde dağlar yerinden oynardı.*”⁵¹⁰ Hadis bizlere bu dünya için tam anlamıyla bir mârifete sahip olmamızın mümkün olmadığını aktarıırken, mârifeti cahillik olarak tanımlayan sûfileri de desteklemektedir.

Tasavvufta şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet olmak üzere dört kapı bulunmaktadır. Mârifetin konumunu öğrenmek için bu dört kapı ya da dört mertebeye kısaca değinmek uygun olacaktır. Şeriat tasavvufun ilk kapısıdır. Dini bilgi olmadan ve onu yaşamadan ne tarikat ne hakikat ne de mârifet mümkündür. Herkes İslâmî, bir

⁵⁰⁷ Uludağ, “Mârifet”, 236.

⁵⁰⁸ Kâşânî, “el-Ma’rifetü’l-iyâniyye”, 526.

⁵⁰⁹ Uludağ, “Mârifet”, 38/55.

⁵¹⁰ Hindî, *Kenzü’l-’ummâl*, 3/142-144.

ölçüde yaşamaktadır. Ancak bazı kimseler bu ölçüyü daha da derinleştirerek tarikat mertebesine ulaşmıştır. Takva üzere belirlenen yaşantının sonucunda ise hakîkati kazanmıştır. Bu yolda elde ettiği manevi bilgiler ise onu mârifet mertebesine çıkarmıştır. Hacı Şa'ban Veli'ye (öl. 976/1569) göre dört kapının her biri insan içinde bir yer kaplar: “Şeriat beden için, tarikat kalp için, hakikat ruh için ve mârifet Hakk içindir.” Bu nedenle şeriat ve tarikatı avâm, hakikat ve mârifeti ise ondan daha derin olması nedeni ile havâss için denilmektedir.⁵¹¹

Mutasavvıflara göre mârifet iki türdür. Biri ilmi mârifet iken diğeri hâl mârifetidir. Kulun “Allah’a karşı duruşunda sağlıklı olması” ikinci tür mârifettir. Hatta bazı sûfilere göre bu tür mârifet ilmi mârifetten daha efdaldir. Bunun nedeni sağlıklı bir tavrın ilmi de sağlıklı iken, her ilim sağlıklı bir duruşa sahip olmamaktadır. Şeytan da Allah Teâlâ’ya dair pek çok şeye vakıf olmasına rağmen duruşu inkâr üzeredir.⁵¹²

Mârifet ve rızâ kavramları arasında aşamalı bir ilişki mevcuttur. Mârifet bilgisine sahip olan kul, Allah Teâlâ’yı tanır. O’nu tanıyan tanıdıkça sever, sevdikçe de itaat eder. Bildiği ve sevdiği kişiden kendine göre iyi ya da kötü olarak vasıflandırdığı hangi hüküm gelirse gelsin onu kabul eder ve râzı olur. Mârifet bilgisine sahip olan kişi bu yolda üst derecelere ulaştıkça, ilâhi hükümler içindeki hakîkati kalp gözüyle görmeye başlamaktadır. Gazâlî’nin yapmış olduğu mârifet tanımını bizlere bunun imkanını ifade etmektedir. Gazâlî, “Mârifet, Allah’ın kulunun kalbine attığı bir nurla kulun daha önce isimlerini bildiği şeyleri açık seçik görmesidir.”⁵¹³ Bu nedenle mârifet sahibi için her bir delil kulu Allah Teâlâ’ya götürürken, aynı delil başkası için bir anlam ifade etmeyebilir. Yıldız ve güneş Hz. İbrahim (a.s.)’ı Hakk’a götüren deliller iken, başka bir toplumun Hakk’tan geri kalmalarına neden olmuştur. Bu durum yıldız ve güneşin mahiyetinden ziyâde kişinin mârifetinden kaynaklanmaktadır.

Mârifetin Hakk vergisi olması ile bu ilme sahip olmak için gayret eden kulun seyr-i sülûk eğitimi sonucunda rabbinden râzı olmaması mümkün değildir. Çünkü temel mârifet ile başlamaktadır. Kul bilmediği rabbine ibadet ederken samimi olamaz.

⁵¹¹ Cebecioğlu, “Ma’rifet”, 412.

⁵¹² Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 397-399.

⁵¹³ Uludağ, “Mârifet”, 28/55.

Bu nedenle Allah Resûlü “*Bir evin temeli o evin esasıdır. Dinin esası ise, Allah Teâlâ hakkında mârifet, yakîn ve kötülükten menedici bir akıl sahibi olmaktır*” buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Aişe, “*Menedici akıl ne demektir*” diye sorunca Allah Resûlü, “*Kişinin Allah’a asi olmasını engelleyen ve Rabbine hırsla itaat etmesini sağlayan akıldır*” demiştir.⁵¹⁴ Böylece kulunun Allah Teâlâ hakkındaki mârifeti, asi olmamaya tam tersi râzı olmaya ve hükümlere itaate hazırlamaktadır.

Horasan mutasavvıfları mârifeti kalplere gelen inayet nurları olarak tanımlamaktadır. Onlara göre mârifet Allah Teâlâ’ya hürmetin kalpte yer etmesiyle beraber Allah korkusunun azalarda görülmesidir.⁵¹⁵ Ebû Ali ed-Dekkâk bu hususta, “*Allah hakkında mârifet sahibi olmanın emarelerinden biri Allah’tan gelen bir heybetin kalpte husule gelmesidir. Şu hâlde mârifeti ziyâdeleşen kimsenin heybeti de fazlalaşır, mârifeti arttıkça Allah korkusu da artar*” demiştir. Ahmed b. Âsım Antakî (öl. 405/1015) de, Allah Teâlâ hakkında en fazla mârifete sahip olan kişinin O’ndan en çok korkan kimse olduğunu ifade etmektedir.⁵¹⁶ Bu nedenle kulun Allah korkusu kalbindeki mahlûk korkusunu silmiştir. Başına gelen imtihan ona korku ve üzüntü vermemekte, Hakk’ın cemal ve celali râzı olmaktadır. Ebû Yâkub Sûsî’ye mârifet sahibi olan âriflerin Rablerinden başka bir şey için üzülp üzülmelikleri sorulunca, mârifet sahibinin O’ndan başkasını görmediği için üzülmemesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁵¹⁷ Kulun Rabbini tanımaması ise O’ndan ümidini kesmesi, Rahman ve Rahim isimleri gibi bağışlayıcı isim ve sıfatlarından bihaber olması anlamına gelmektedir. Böyle bir kul dokuz tane günahı olduğu hâlde onuncu günahından Allah rızâsı için vazgeçerse ne olacağını bilemez ve onuncu günahı da işlemeye devam eder. Oysaki Allah rızâsı için vazgeçilen günahlardan dolayı Allah, kuluna rahmet eder ve onun dokuz günahını da affeder. Bu nedenle mârifetten nasibi olmayan kula hiçbir şey ihsân edilmemiş demektir.⁵¹⁸

Cüneyd-i Bağdâdî mârifet ehlini, “*Yer gibi olacak, insanların iyisi de kötüsü de onu çiğneyecek; bulut gibi olacak her şeyi gölgelendirecek; yağmur gibi olacak,*

⁵¹⁴ Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, thk. Abdülhâlim Mahmûd - Mahmûd b. Şerif, Dâru’l Meâruf, (Kahire: y.y., 1966), 2/477.

⁵¹⁵ Şimşek, “Mârifet”, 222.

⁵¹⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 399-400.

⁵¹⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 399-401.

⁵¹⁸ Mekkî, *Kütü’l-Kulûb*, 3/340-341.

sevdiğini de sevmediğini de sulayacak” şeklinde târif ederek her türlü durumun kendi nazarında bir olduğunu ifade etmektedir.⁵¹⁹ Sonuç olarak güzel ve çirkin, iyi ve kötü, nimet ve belâ mârifet sahibi kul için farklı ifadeler değildir. Yaratılmış olanın içindeki hakîkatin güzelliğini gören kul, Allah Teâlâ’ya ulaşmaktadır. Hakk’ın bilgisine ulaşan kul, belâ ve musibetin kendisini bilen ve kulu için en hayırlısını isteyen yaratıcısı tarafından gönderildiğini bilerek, O’nun her hükmünden râzı olmaktadır.

6. Rızâ-Kanâat İlişkisi

Kanâat (قناعة) kavramı yetindi (قنع) anlamdaki fiilin mastarı olan Arapça bir kelimedir. Sözlükte; kısmete râzı olmak,⁵²⁰ hoşnut olmak,⁵²¹ tutumlu, gönlü zengin ve tok olma, hırslı ve açgözlü olmama, “ikna olmak, yetinmek”,⁵²² gibi anlamlara gelmektedir.⁵²³ İstilah anlamı ise “Yaşamak için zaruri olan ihtiyaçlar dışında kalan, bütün nefsi arzu ve hayvanî isteklerden uzak durmak, yemek, içme ve çeşitli konularda aşırıya kaçmamaktır.”⁵²⁴ Ayrıca alışılmış şeylerin yokluğunda şakin kalabilmek de kanâat olarak ifade edilmektedir.⁵²⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de kanâat kavramı geçmemektedir.⁵²⁶ Dünya hayatına dair ifade edilen bazı kavramlar kanâat ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin, “*Erkek veya kadın kim mümin olarak iyi iş işlerse, elbette ona hoş bir hayat yaşatacağız ve onların mükâfatlarını yapmakta olduklarının en güzeli ile vereceğiz*”⁵²⁷ ayetinde geçen “hoş bir hayat” ifadesinden alimler kanâatkâr sahibi olmanın kastedildiğini ifade etmişlerdir. Yine “*Allah onlara güzel bir rızık vermiştir*”⁵²⁸ ayetindeki “güzel rızık”, kanâat olarak değerlendirmişlerdir.⁵²⁹ Zühd kavramında bahsettiğimiz ayetler kanâat kavramını da içine almaktadır. Dünya malına olan düşkünlüğün ahiret için bir kazanç

⁵¹⁹ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, 401.

⁵²⁰ Cürcânî, “Kanâat”, 182; Mütercim Âsım Efendi, “kna”, 4/3487; Mustafa Çağrıçı, “Kanâat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/289.

⁵²¹ Râgıb el-İsfahânî, “k-n-a”, 869.

⁵²² Cebecioğlu, “Kanâat”, 347

⁵²³ Uludağ, “Kanâat”, 206.

⁵²⁴ Cebecioğlu, “Kanâat”, 347

⁵²⁵ Cürcânî, “Kanâat”, 182.

⁵²⁶ Çağrıçı, “Kanâat”, 24/289.

⁵²⁷ en-Nahl 16/97.

⁵²⁸ el-Hac 22/58.

⁵²⁹ Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, 246.

sağlamadığı ve bu hazzın kalpten silinerek elde olanın azıyla yetinilmesi hususu, kanâat kavramı için de geçerlidir. Bu nedenle ayetleri tekrar ifade etme gereği duymuyoruz.

Allah Resûlü kanâati; iffetli, tok gözlü ve gönül zenginliğine sahip olan kişinin hâli olarak tanımlamaktadır. Aza yetinen kimselerden övgü ile bahsedildiği belirtilmektedir. Asıl zenginliğin malın çokluğu ile değil gönül zenginliği ile elde edileceğini ifade etmiştir.⁵³⁰ Ayrıca bir hadisinde, “Az rızıkla Allah’tan râzı olan kimseden, az amel ile Allah da râzı olmuştur” buyurarak kanâatkâr kuldan Allah Teâlâ’nın râzı olduğunu haber vermektedir.⁵³¹

Kanâatkarlık şükrün ileri derecesi olduğu gibi rızâ ehlinin alametlerindedir. Rızâ kavramının tanımı ile kanâat kavramının niteliği aynıdır. Allah Teâlâ’nın kulları için taksim ettiği miktara râzı olmak, kanâat sahibi olmak anlamına gelmektedir. Bir kul kazasına râzı olduktan sonra açgözlü olması mümkün değildir. Aynı şekilde bir kimse kanâat sahibi ise aynı zamanda Rabbinin kendisi için seçmiş olduğu hükme de râzı olmaktadır. Bu nedenle iki kavram arasındaki ilişki biri olmadan diğeri olamayacak şekilde yakındır. İlk zahidlerden olan Ebu Süleyman ed-Darânî kanâati rızânın ilk aşaması olarak ifade etmiş ve şöyle demiştir: “Zühde göre verâ ne ise, rızâya göre kanâat de odur. Verâ zühdün ilk merhâlesi olduğu gibi, kanâat de rızânın ilk merhâlesidir.”⁵³²

Mutasavvıfların yapmış olduğu kanâat tanımlarına bakıldığı zaman rızâ tanımlarına da uyduğu görülmektedir. Hakîm et-Tirmizî’nin (öl. 320/932) kanâati, “İnsanın kısmetine düşen rızka râzı olması” şeklinde tanımlamıştır.⁵³³ Râgıp el-İsfahânî ise “Yeterli miktarın altında bulunana da râzı olma” olarak ifade etmektedir.⁵³⁴ Ayrıca kanâat, alışılmış olanın yokluğunda sükûnetin daim olmasıdır.⁵³⁵ Elinde olana râzı iken elden çıkınca da bu hâlin devam etmesidir.

⁵³⁰ Buhârî, “Rikâk”, 15.

⁵³¹ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’ d-Dîn*, 4/620.

⁵³² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 246.

⁵³³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 246.

⁵³⁴ Çağrı, “Kanâat”, 24/290.

⁵³⁵ Şimşek, “Kanâat”, 192.

Kanâat sahibi kişinin kazancı Allah Teâlâ'nın rızâsı ve cennet mükâfatlarıdır. Dünya hayatında nefesine ne kadar çok söz geçirir ve onu kanâatkâr olma yolunda terbiye ederse Allah (c.c.) o kişiye cenneti verir. Kolay bir yol değildir. Ancak zor olanın mükâfatı daha fazladır. Rivayet edildiğine göre bir kimse nehre düşen sebzeleri toplayıp yiyerek karnını doyurmaktadır. Bunu görenler kendisine, hükümdara hizmet ederse bu şekilde yemek zorunda kalmayacağını söylemiştir. Sebzeleri toplayan adam cevaben, “*Sen buna kanâat etseydin padişaha hizmetçilik yapmak zorunda kalmazdın*” demiştir. Dünya hayatında yapılan ameller nefse hoş gelmiyorsa Allah Teâlâ bu amellerden râzıdır. Çünkü kişi nefesine değil, Rabbine hizmet etmektedir.⁵³⁶

Kuşeyrî'nin aktardığı bir rivayete göre hac mevsiminde Cüneyd'in yanına elinde beş yüz dinar olan bir adam gelmiştir. Adam elindeki paraları Cüneyd'e uzatarak paraları fakirlere dağıtmasını istemiştir. Cüneyd adama, “*Bundan başka paran var mı?*” diye sorunca adam, “*Daha birçok param var*” demiştir. Cüneyd, “*Malik olduğun paradan fazlasına sahip olmayı arzu ediyor musun?*” diye sormuş, adam, “*Evet istiyorum*” demiştir. Bunun üzerine Cüneyd adama paralarını geri vermiş ve “*Bu paraya bizden çok senin ihtiyacın var*” diyerek paraları kabul etmemiştir.⁵³⁷ Elinde ne var ne yoksa infak eden kişi için ölçü elinden değil gönlünden çıkarmaktır. Malından daha fazlasını istiyor ise bulunduğu hâl üzere râzı değil ve dünya hayatına karşı tamahkardır. Mevlânâ hırsın insana etkisini Hz. İbrahim (a.s.)'ın dört kuşundan hırsı temsil eden kazı târif ederek aktarmaktadır:

...

Bu kaz, tavus, karga ve horuzdur; insan nefsindeki dört huyun timsalidir.

Kaz hırstır, horoz şehvet; mevki makâm tavusa benzer, karga da isteğe.

Karganın arzusu sonsuz olmayı istemek, ya da uzun mu uzun ömre sahip olmayı ummaktır.

Kaz, kuru yaşı her yerde define arar gibi gagası hep yerde olduğundan hırsa benzer.

O boğazı bir an olsun boş durmaz, “Yiyiniz, içiniz”⁵³⁸ emrinden başka bir şey duymaz.

Yağmacı gibi evini kazar; acele acele dağarcığını doldurmaya bakar.

⁵³⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 247.

⁵³⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 248.

⁵³⁸ el-A'râf 7/31.

İyi kötü ne varsa dağarcığına tikiştirir; inci taneleriyle nohut tanelerini (aynı yere doldurur.)

Bir başka düşman gelir de (rahatsız eder diye) çuvalına kuru yaş ne varsa tikiştirir.

Vakit dar, fırsat azdır; bu korkuyla ayırt etmeden ne bulursa çabucak koynuna sokar.

Başka bir düşman gelip karşısına çıkmaya cesaret edemesin diye kendi gücüne de güveni yoktur.⁵³⁹

Mevlânâ buraya kadarki kısımda müminlerin dışındaki kimselerin hırsını aktarmıştır. Kanâatimizce bu hırsın hayvan figürü ile aktarılması zahiren bakıldığında insan için iğneleyici bir anlatım özelliği taşımaktadır. Buradan sonra ise mümin kimsede olması gereken hırs anlatılmaktadır.

Ama mümin, öteki hayata güvendiğinden, ağırdan alarak, ağırbaşlılıkla kanâati yağma eder.

Padişahın düşmanı nasıl kahrettiğini bildiğinden, (fırsatı) kaçırmaktan ve düşmandan yana güvendedir.

Öteki kapı yoldaşlarının gelip kendini rahatsız etmeyeceklerinden, biriktirdiklerini almayacaklarından emindir.

Padişahın kullarını korumadaki adaletini, kimsenin kimseye zulmetmeye yeltenemeyeceğini görmüştür.

Hâsılı, acele etmez, sakindir; nasibini kaçırmayacağından emindir.

Çok ağırdan alır, sabırlı ve dayanıklıdır; tok gözlüdür, çokça vericidir, iffetlidir.

Çünkü bu ağırdan alma Rahman'ın ışığıdır; o aceleyse şeytanın kıskırtmasındandır.⁵⁴⁰

Böylece Allah Teâlâ'ya güvenen ve O'ndan râzı olan kimseler elindeki ile yetinmeyi bildikleri gibi mümin kardeşinin elinde olana meyletmezler. Bu nedenle h,ç kimse dünyevi bir yarışa girmeden ihtiyaçları kadarı ile yaşamaya devam eder, birbirlerine güvenir ve kanâat sahibi olurlar. Bunun tam tersi hırs ise şeytanın sevdiği iştir. Kişiye elem ve kederden başka bir şey getirmeyecektir.

İbnü'l-Arabî Allah Teâlâ'nın kuluna verdiği her nimetin kendi katındaki nimetlerden daha az olduğunu ifade etmektedir. Çünkü Hakk'a ait olan sonsuzdur. İbnü'l-Arabî bunu ifade etmek için Hızır (a.s.) ve Musa (a.s.) arasında geçen rivayeti anlatmaktadır. Hızır (a.s.) denize su içebilmek için gagasını daldıran kuşu görünce

⁵³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/166, by. 43-52.

⁵⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/166-167, by. 53-59.

Musa (a.s.)’a, kuşun gagasına aldığı kadarki su ile deniz arasındaki ölçünün, Allah Teâlâ’nın sahip oldukları ile insanın elindekiler arasındaki miktara benzetme yaparak aktarmıştır. Bu nedenle Allah Teâlâ az olana râzı olan kimseden râzı olmuştur. İbnü’l-Arabî bu sebeple rızânın az olanla ilgili olduğunu, yani mevcut olandan râzı olmak anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁵⁴¹

7. Rızâ-Melâmet İlişkisi

Melâmet (ملامة) kelimesi levm (لوم) kökünden gelen Arapça bir kavramdır. Sözlükte; kınamak, kesilmek ve korku anlamlarına gelmektedir.⁵⁴² İstilah anlamı olarak kınanmayı gerektirecek bir hareketten dolayı kişinin değerinin düşmesiyle onu azarlamaktır.⁵⁴³

Kur’ân-ı Kerîm’de melâmet, kökü olan levm kelimesi ile iki ayette geçmektedir.⁵⁴⁴ Ayetler; Allah yolunda cihad eden kulların kınayan kimselerin kınamalarından korkmadıklarını⁵⁴⁵ ve nefsin kendini kınadığını⁵⁴⁶ aktarmaktadır. Ayrıca, şeytanın yoldan çıkardığı kimselere ahirette, “*Ben sizi çağırdım siz de geliverdiniz. Beni değil kendinizi kınayın*” dediğinden,⁵⁴⁷ cimri ya da müsrif olmanın sonucunda kişinin kınanacağından,⁵⁴⁸ Allah Teâlâ’ya şirk koşan kimselerin azarlanacağından,⁵⁴⁹ Yûnus peygamberin kendini kınamasından,⁵⁵⁰ Firavun’un pişmanlık içinde kendisine yönelik eleştirisinden,⁵⁵¹ bahçe sahiplerinin zenginliğe olan hırslarının kınanmasından⁵⁵² ve diğer konulardan bahsedilmektedir.

Melâmet kavramı tasavvufta hem makâm hem de yol olarak tanımlanmaktadır. Tasavvufî bir yol olarak mutasavvıflar, Hamdûn el-Kassâr’ın (öl. 271/884) kuruculuğu

⁵⁴¹ İbnü’l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 7/303.

⁵⁴² Mütercim Âsım Efendi, “lvm”, 6/5208.

⁵⁴³ Rağîb el-İsfahanî, “l-v-m”, 975.

⁵⁴⁴ Nihat Azamat, “Melâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/24.

⁵⁴⁵ Bk. el-Mâide 5/54.

⁵⁴⁶ Bk. el-Kıyâmet 75/2.

⁵⁴⁷ Bk. İbrâhîm 14/22.

⁵⁴⁸ Bk. el-İsrâ 17/29.

⁵⁴⁹ Bk. el-İsrâ 17/39.

⁵⁵⁰ Bk. es-Sâffât 37/142.

⁵⁵¹ Bk. ez-Zâriyât 51/40.

⁵⁵² Bk. el-Kalem 68/30.

ile Horasan bölgesinde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu yolun taraftarları ise melâmeti ya da melâmetîyye şeklinde isimlendirilmektedir. Melâmetîyye tarikâtı, “*Onlar kınayanın kınamasından korkmazlar*”⁵⁵³ ayetini amaç edinmektedir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’deki diğer ayetlerle beraber melâmetîliği, nefisle mücadele ve Hak yolunda cihad ederek Allah Teâlâ’ya duyulan muhabbet olarak belirlemektedirler.⁵⁵⁴ Amaçları, muhabbetlerindeki samimiyeti kemâle ulaştırmaktır. Bu nedenle nefislerine ağır gelen durumlarda sabrederek râzı olurlar. Kendi eksiklikleri ile Allah Teâlâ’nın irâde ve bilgisine karşı çıkmazlar.⁵⁵⁵

Kavram olarak ele alan sûfilerden ilki Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî (öl. 412/1021)’dir. Ancak kavramın muhtevasına dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Melâmetîliğin çıkmış olduğu bölgeden ve melâmetîlik yolundan tamamen soyutlayarak muhtevası ile birlikte tasavvufî bir makam olarak açıklayan kişi ise İbnü’l-Arabî olmaktadır. İbnü’l-Arabî tasavvuf ehlini; âbidler, sûfiler ve melâmetîler olmak üzere üç gruba ayırarak melâmetîliği tasavvufî bir sınıf olarak değerlendirmektedir. Âbid kimseler nefsi arındırmak ve takva olarak yaşama gayreti içindedirler. Hâl ve makâmlardan uzak kaldıkları gibi onlara dair maâlûmatla da ilgilenmezler. Sûfiler ise hâl ve makâm hakkında konuşmaktan çekinmeyen kimselerdir. Son olarak melâmetîler ise grubun en üst derecesidir. Allah Teâlâ tarafından dost olarak seçilmiş kimselerdir. Böyle kimselerin Hakk’ın rızâsını kazandıkları aşikârdır. Öyle bir noktada yürürler ki, burası rızâ sahibinin ulaşmak istediği nihâyettir. Sadece Hak ile hem hal olur, ibadetlerinden bir an bile ayrılmazlar. Eriştikleri makâm sonucunda kendilerinin ilâh sanılabileceği endişesi ile hâllerini gizledikleri ifade edilmektedir. Ayrıca İbnü’l-Arabî, Ebû Saîd el-Harrâz, Bâyezid-i Bistâmî ve Abdülkâdir-i Geylânî’yi melâmet makamına ulaşan kimseler olarak saymaktadır.⁵⁵⁶

Rızâ ve melâmet kavramları arasındaki ilişki, Allah Teâlâ’nın rızâsını kazanmak için yola çıkan sâlikin nefsi ile mücadelesini melâmet kavramı bizlere anlatmaktadır. Kul, melâmet yolunu tutması ile insanlar tarafından azarlanma ve

⁵⁵³ Bk. el-Mâide 5/54.

⁵⁵⁴ Azamat, “Melâmet”, 29/24.

⁵⁵⁵ Cürcânî, “Melâmiyye”, 222.

⁵⁵⁶ Azamat, “Melâmet”, 29/24-25.

kınanmaya maruz kalmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ'nın râzı olduğu kullarının halk tarafından râzı olunan kimselerden olmadıkları ifade edilmektedir. Bu konuya örnek olarak, Allah Resûlu'nun hayatını gösterilmektedir. Risâlet gelmeden önce peygamber, toplum tarafından Muhammedü'l-Emîn unvanı ile güvenilir kimse olarak övülmektedir. Ancak risâletin gelmesi ve kendisine dostluk tacının giydirilmesi ile insanlar tarafından büyücü, sihirbaz, soyu kesik ithamları ile kınanmaya başlanmıştır.⁵⁵⁷

Dünyanın tüm nimetlerinden yüz çevirerek sadece Hakk'a yönelmekte olan kulların zatında güzellikler meydana gelmektedir. Bu nedenle Cenâb-ı Hâk bu yola niyet eden kulunu halk tarafından buğzettirmektedir. Böylece kendisinde meydana gelen güzelliklerin başkaları tarafından fark edilmesini ve kulda meydana gelebilecek kibir, kendini beğenme gibi hâlleri engellemektedir.⁵⁵⁸

İnsanlar, Allah dostu olan kimselerin hâllerinde meydana gelen hakîkati göremezler. Bu nedenle Hakk'ın râzı olduğu kimselerden insanlar râzı değildir. Bununla beraber kendini beğenen bir nefisten de Allah Teâlâ râzı olmamaktadır. Kuşeyrî bu hususa şeytanın durumunu örnek vererek, iblisin kendisini beğenmesi ile Allah Teâlâ tarafından cezalandırıldığını ifade etmektedir. Böylece iblis, Hak tarafından beğenilmeyen kimselerin düştüğü hâl gibi halk tarafından beğenilmiştir. Şeytanın bu durumu onun laneti olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla insanlar tarafından övülmekten ve beğenilmekten hoşlanan kimseler iblisin vaziyeti ile aynıdır. Bir diğer örnek ise Melekler ve Hz. Âdem (a.s.)'in arasında gerçekleşmektedir. Melekler, Hz. Âdem (a.s.)'in yaratılması ile onu beğenmeyerek Rablerine, “*Yâ Rab, yeryüzüne fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?*”⁵⁵⁹ demişlerdir. Ayrıca Âdem (a.s.) da kendini beğenmeyerek, “*Rabbim, kendime zulmettim*”⁵⁶⁰ demiştir. Böylece meleklerin hoşlanmadığı ve kendini beğenmeyen Âdem (a.s.)'dan Hak râzı olmuştur. Kuşeyrî'nin ifadesi ile “*Halkın kınaması Hak dostlarının gıdası olmuştur.*”⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 312.

⁵⁵⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 312.

⁵⁵⁹ el-Bakara 2/30.

⁵⁶⁰ el-A'râf 7/23.

⁵⁶¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 313.

Melâmetin üç çeşidi bulunmaktadır. Birincisi istikamet üzere olmaktır. Kul Rabbini hoşnut etmek için ibadetlerinde devam etmektedir. Haramlardan sakınarak, amellerinde dürüstlükten ayrılmamaktadır. Buna rağmen halk tarafından kınanmaktadır. Ancak onlar yolarından ayrılmadan devam ederler. İkincisi kasd şeklindeki melâmettir. Böyle kimseler halk tarafından itibar gören ve belirli bir makam erişmiş kimselerdir. İnsanların kendilerini övmelerinden hoşnut olmalarına rağmen kalplerini bu durumdan korumaya gayret ederler. Kendilerini zorlayarak melâmet makamından ayrılmamaya çabalarlar. Hatta dinin sakıncalı bulmadığı bazı davranışlarda bulunarak halkı kendilerinden uzaklaştırmaya çalışırlar. Böylece halk tarafından râzı olmayan kimse hâlini alınca Hakk'ın rızâsını kazanırlar. Üçüncüsü ise terk etmektir. Böyle kimseler dini hükümleri terk etmek için melâmeti kullanırlar. Bu yol ise sapkınların yoludur.⁵⁶²

Hamdûn el-Kassâr, “*Melâmet, selâmeti terk etmektir*” buyurmaktadır. Rahatlığın terk edilmesi ile kula, belâ ve musibet kalmaktadır. İnsanlar kendileri hakkında övgülerde bulunan kimselerden râzı olmaktadır. Onlara muhabbetleri artar ve râzı etmek için gayret ederler. Böylece Allah Teâlâ'dan uzaklaşmaya başlarlar. Ancak kul, rahatlığı terk ederek melâmeti tercih ederse insanlardan uzaklaşmaya ve Rabbine yakınlaşmaya başlayacaktır. Rahatlığın terki ile beraber belâ ve musibetler kulun etrafını sarmaktadır. Bu durumda kendisine Rabbinden başkası yardım edememektedir. Böylece kul, Rabbi ile daha çok yakınlaşmaya başlamaktadır. Rabbine yakınlaştıkça insanlardan uzaklaşmaya ve nefsi ile mücadelesi artmaya başlamaktadır.

Melâmet, bir nevi kulun rızâsını engelleyecek durumlardan kurtulmaya yardımcı olmaktadır. İnsanın nefesine hoş gelen mevki, makam, övgü, takdir gibi durumlardan kişiyi korumaktadır. Dünyada atfedilen her kelimenin sadece bir lafızdan ibaret olduğu anlayan kul için yergi ve övgü bir olur. Böylece sadece Rabbini memnun etmek amacıyla hayatına devam eder. Menkıbeye göre dervişlerden bir kimse müridi ile beraber çarşıya gitmektedir. Eşeğine binen şeyhin yularını müridi tutarak merkebi çekmektedir. Şeyhin bu davranışından hoşnut olmayan bir kimse, “Şeyh zındıktır”

⁵⁶² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 314.

diye bağırmağa başlar. Adamın şeyhine hitabından rahatsız olan mürid, yerden bir taş alarak bağırın kişiye atmak için meyleder. Ancak şeyhi eğer sabrederse kendisine bir şey anlatacağı ifade eder. Böylece taşı geri yere koyan mürid ve derviş tekkeye geri dönerler. Derviş odasından bir sandık getirerek kapağını açar. İçerisinde pek çok mektup bulunan sandığı müridine göstererek der ki, “*Her şahıs bana bir mektup göndermiş. Hepsi de farklı hitaplar ile bana seslenmişler. Kimisi şeyh kimisi imam kimisi de Haremeyn’in şeyhi demiş. Dikkat et bütün bunlar unvandır. Ben bunlardan hiçbiri değilim. Eğer o biçare de kendi inancına göre bir söz söylemiş ve bana bir lakap takmışsa, kavga çıkarmayı gerektirecek ne var?*” Hz. Osman (a.s.)’ın davranışı da bu durumu örnektir. Hizmetinde çalışan pek çok görevli olmasına rağmen bir gün odunları kendi taşımak istemiştir. Böylece nefisini deneyerek, halk nezdindeki itibarının herhangi bir iş yapmasına engel olmamasını amaçlamaktadır.⁵⁶³

Nefs, övgü ve takdir ile memnun olmaktadır. Yergi ve azarlanmaktan hoşnut değildir. Bu nedenle melâmet, nefsi terbiye etmenin yollarından biridir. Kulun rızâsını engelleyen nefis, melâmet makamının terbiyesi ile eğitilmektedir. Bu sayede râzı olma hâli nefis engelinin ağırlığından kurtulabilmektedir. Melâmet derecesinde ulaşılan en üst makam ise rızânın nihâyeti olarak yorumlanabilmektedir. Çünkü bu derecede kul, dünya ve onun nimetlerinden ayrılarak fenâ fillâh derecesine ulaşmıştır. Her türlü yergi onu Allah rızâsını kazanmaktan alıkoyamamaktadır. Kalbi samimi iman ile Allah Teâlâ’ya yönelmiş olan kul, övgüden daha ziyâde rızâyı arzulamaktadır. Dolayısı ile kınayanın kınanmasından etkilenmeden Hakk’ın rızasını kazanmak için ilerlemektedir.

B. RIZÂ İLE İLİŞKİLİ DİĞER KAVRAMLAR

Tasavvuf ilminde her bir makâm onu oluşturan diğer makâmlardan ve hâllerden meydana gelmektedir. Belirli bir sıra üzerine ilerleyen makâm ve hâl tasniflerinde her kavramın bir yakın bir de uzak ilişki içerisinde olduğu mertebeler bulunmaktadır. Aynı zamanda tasavvufî derecelerin kul üzerinde biri olmadan diğerinin olamayacağı şeklindeki ilişkisi, her kavramının muhakkak bir yönüyle diğer

⁵⁶³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 314-315

kavramı ilgilendirmesine neden olmaktadır. Bu nedenle çalışmamızın bu başlığında rızâ kavramının daha ziyâde ilişkili olduğu kavramlar ele alınacaktır. Ayrıca rızâ ile ilişkisine değinmiş olduğumuz dua ve niyet gibi kavramlar, rızâ kavramı hususunda “Rızâ ehlinin dua etmesi rızâsına engel midir?” ya da “Niyet etmek rızâ için yeterli midir?” gibi soruların izahı çerçevesinde ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

1. Rızâ-Tevbe İlişkisi

Tevbe (توبة), günahı terk etmek,⁵⁶⁴ rücû etmek,⁵⁶⁵ dönüş yapmak anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir.⁵⁶⁶ Ayrıca sözlükte; dönme, pişmanlık, nedamet⁵⁶⁷ anlamlarıyla da kullanılmaktadır. Şeriata göre tevbe, günahı terk etmek, yaptığına pişman olmak ve bir daha dönmeyeceğine kesin karar vermek şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁶⁸ Tasavvufta tevbe ise “Kalpteki kötülükte ısrar düğümünü çözüp Hakk’a dönme ve Rabb’in hukukunu gözetme” şeklinde kulun Rabbine tekrar dönüşü olarak tanımlanmaktadır.⁵⁶⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de seksenden fazla ayette türevleri ile beraber tevbe kavramı geçmektedir.⁵⁷⁰ Bu ayetlerin çoğunda Allah Teâlâ’nın tevbeleri kabul eden ve çok bağışlayıcı olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷¹ Birçok ayette de tevbe kavramı karşıtı olarak Allah Teâlâ’dan yüz çevirme ifadesiyle birlikte kullanılmıştır.⁵⁷² Diğer ayetlerde ise Peygamberlerin tevbelerinden,⁵⁷³ tevbenin kurtuluşa erdireceğinden,⁵⁷⁴ tevbe edenlerin mükâfatlarından,⁵⁷⁵ tevbe edenlerin niteliklerinden,⁵⁷⁶ tevbenin kabul

⁵⁶⁴ Râgıb el-İsfahânî, “t-v-b”, 200.

⁵⁶⁵ Mütercim Âsım Efendi, “tvb”, 1/292.

⁵⁶⁶ Bekir Topaloğlu, “Tövbe (Genel)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/279.

⁵⁶⁷ Uludağ, “Tevbe”, 356.

⁵⁶⁸ Râgıb el-İsfahânî, “t-v-b”, 200.

⁵⁶⁹ Cürcânî, “Tevbe”, 7.

⁵⁷⁰ Topaloğlu, “Tövbe”, 41/279.

⁵⁷¹ Bk. el-Bakara 2/54, 187; el-Mâide 5/34; et-Tevbe 9/27; Hüd 11/90; Tâhâ 20/82; ez-Zümer 39/53; eş-Şûrâ 42/25.

⁵⁷² Bk. et-Tevbe 9/3, 74.

⁵⁷³ Bk. el-A’râf 7/143; Sâd 38/24.

⁵⁷⁴ Bk. Nûr 24/31; el-Kasas 28/67.

⁵⁷⁵ Bk. et-Tahrîm 66/8.

⁵⁷⁶ Bk. el-Bakara 2/160.

şartlarından,⁵⁷⁷ tevbesi kabul edilmeyenlerden⁵⁷⁸ ve diğer konulardan bahsedilmektedir.

Tevbenin dönmek anlamına gelmesindeki hakikat; zahirden batına dönmek, hâlttan Hakk’a dönmek, tabiattan şeriata dönmek şeklinde olduğu için kul Allah Teâlâ dışındaki her şeyden O’na dönmüş olur. Kalbinde Hakk’tan başkasına meyil kalmaz. Allah Teâlâ’ya ödül umudu ya da ceza korkusuyla ibadet etmez.⁵⁷⁹ Rabbin kulunu günah işlerken görmesi, kulu ile arasının açılmasına neden olmaktadır. Kulunun tevbe edip hatasından dönmesini beklemektedir. Kul tevbe ile rabbine dönerse Rabbi de kuluna döner. Bu nedenle tevbe, “Allah’tan Allah’adır” denilir.⁵⁸⁰ Ayrıca dönmekten maksat ayrılıp birleşmek anlamında değildir. Çünkü kulun rabbinden ayrılması mümkün değildir. Allah her yerde kulu ile beraberdir. Buradaki anlam Rabbinin bir isminden diğerine dönmek olabilmektedir. Kulun rabbinden ayrı bir şekilde ayakta kalabilmesi mümkün değildir.⁵⁸¹

Tasavvuf literatüründe tevbe kavramının pek çok şekilde tanımlaması yapılarak kavramın farklı nitelikleri yansıtılmıştır. Hatta mutasavvıflar birbirine zıt iki tanımla bile tevbeyi açıklamışlardır. Sehl et-Tüsterî, “*Kulun günahını unutmamasıdır*” şeklinde tanımlarken, Cüneyd-i Bağdâdî ise “*Kulun günahını unutmasıdır*” diyerek tevbe kavramını tanımlamıştır. Bu farklılığın sebebi, tasavvufî yolun başında olan kimsenin aynı günahı tekrar etmemesi için günahlarını hatırında tutması gerekirken, bu yolda ilerlemiş ve Allah Teâlâ’nın lütfuna erişmiş olan kimse ise geçmiş günahlarını unutup sadece Rabbi ile hemhâl olması gerekmektedir. Bu nedenle iki zıt tanımla tevbe tanımlanabilmektedir.⁵⁸² Süfyân-ı Sevrî ise Allah Teâlâ dışındaki her şeyden yüz çevirmeyi tevbe olarak tanımlamıştır. Zünnûn el-Mısırî tevbeyi, “Avamın tevbesi günahattan, havassınki gafletten, enbiyanınki de başkalarının nail olduğuna ulaşmaktan aciz bulduklarını görmek” şeklinde sınıflara göre târif etmektedir.⁵⁸³

⁵⁷⁷ Bk. et-Tevbe 9/82.

⁵⁷⁸ Bk. Âl-i İmrân 3/90.

⁵⁷⁹ Kâşânî, “et-Tevbe”, 157.

⁵⁸⁰ Uludağ, “Tevbe”, 356.

⁵⁸¹ Kâşânî, “et-Tevbe”, 160-61.

⁵⁸² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 190.

⁵⁸³ Cebecioğlu, “Tevbe”, 657.

Tevbenin birçok çeşidi bulunmaktadır. Cehennem korkusu ile yapılan tevbeye tevbe, cennete girme ümidi ile yapılan tevbeye inabe ve Allah rızâsı için yapılan tevbeye ise evbe denilmektedir.⁵⁸⁴ Türleri içerisinde en samimi ve ciddi olanı ise Nasuh tevbesidir. Bu tevbeden sonra kul işlediği günahı tekrar etmemektedir. Filibeli Bezmi bu hususu şiiirinde şöyle ifade eder:

“Tevbe ettim ki etmeyen Tevbe

Tevbeye Tevbe-i Nasuh olsun.”⁵⁸⁵

Tevbenin geçerli olması için belirli şartları taşıması zorunludur. Öncelikle tevbe edecek kişinin işlemiş olduğu günahı dolaylı pişmanlık duyması gerekmektedir. Sonrasında hatasını derhâl terk etmeli ve bir daha aynı hataya düşmemek için gayret etmelidir.⁵⁸⁶ Bu nedenle tevbe, nefsin işlemiş olduğu günahlardan dolayı üzüntü duyması olarak aktarılmaktadır.⁵⁸⁷ Ancak İbnü'l-Arabî, şart olanın terk etmekten ziyâde bir daha dönmek olduğunu ifade etmektedir. Bir kimse günahına tevbe ettikten sonra aynı günahı tekrar ederse iki günah sahibi olmaktadır. Birincisi günahı işlediği için, ikincisi ise terke niyetini bozduğu içindir. Bu nedenle kişi terk etmeye niyet etmekten ziyâde dönmek için çabalamalıdır. Ruveym b. Ahmed'e tevbenin özünün ne olduğu sorulduğunda, *“Tevbeye tevbedir”* demiştir. Kulun tevbe ettikten sonra aynı günahı tekrar işlemesi ve yine tevbe etmesinin durumu budur. Ancak Tevbe etmek, şimdiki ve gelecek zaman öğeleri barındırmaktadır. Dolayısıyla gelecek zamana dair bir karar almak Allah Teâlâ'ya karşı edepsizlik olarak düşünülmüştür. Çünkü kul günah işleyeceği belirlenmiş kişilerden olabilir. Buna rağmen işlemeyeceğine dair ifadeleri Rabbine karşı hükümdarlıktır. İkinci ise kul günah işlemesi takdir edilmiş kimse ise bu seferde *“Tevbeye tevbe”* ile anlaşmayı bozmuş olur. Günah işler ve tevbe etmesi gerekirse anlaşma bozulmuş demektir. Bu nedenle tevbe *“Günah işlememeye karar vermek değil, dönmeye niyetlenmeyi terk etmektir.”* Burada anlaşılması gereken kul, gelecekte günah işlemeyeceğine dair güce sahip olduğunu sanır ancak niyeti terk

⁵⁸⁴ Uludağ, “Tevbe”, 356.

⁵⁸⁵ Cebecioğlu, “Tevbe”, 657.

⁵⁸⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 187.

⁵⁸⁷ Kâşânî, “et-Tevbe”, 156.

edenin ise kendi adına herhangi bir iddiası yoktur.⁵⁸⁸ Onun hakkında kararı verecek olan yine Allah Teâlâ'dır.

Tasavvufta makâmlar genel olarak tevbe ile başlayıp rızâ ile son bulmaktadır. Bunun anlamı yola başlayan kişinin öncelikle tevbe etmesi ve temizlenmesi gerektiğidir.⁵⁸⁹ Bu nedenle tevbeye, “bâbü'l-ebvâb” anlamında ana kapı denilmektedir. Tevbe kapısıyla beraber kul; sabır, şükür, tevekkül, rızâ gibi diğer kapılara ulaşır. Tevbe kapısının tam ve eksiksiz açılması gerekir ki diğer makâmlara eksiklik sirayet etmesin.⁵⁹⁰

Rızâ ve muhabbet kavramlarında geçen kalıp tevbe kavramında da bulunmaktadır. “*Onlar dönsünler diye Allah da onlara dönmüştür*”⁵⁹¹ ayeti rızâ kavramında olduğu gibi tevbenin kabul edilebilmesi için önce Rabbinin kuluna dönmesi gerektiğini anlatmaktadır. Bu nedenle Allah Teâlâ kulunun tevbe etmesini, günahlardan af dilemesini ve kendisinin çok bağışlayıcı olduğunu ifade etmektedir. Allah Teâlâ'nın kuluna dönmesi demek, ona tevbeyi nasip etmesi demektir. Kulunun Rabbine dönmesi ise işlediği günahtan dolayı bağışlanma talep etmesidir.⁵⁹² Ayrıca bu ayet ile beraber kulun kendi başına tevbe edemeyeceği de ifade edilmektedir. Muhakkak Allah Teâlâ'nın kendine yönelmesi gerekmektedir. Râbiatü'l-Adeviyye'ye günahı ve hatasının çok olduğunu ifade eden bir kimse gelerek tevbe ederse Rabbinin kabul edip etmeyeceğini sormuştur. Râbiatü'l-Adeviyye ise soruyu, “*Allah sana tevbeyi nasip ederse ancak o zaman tevbe edebilirsin*” diyerek cevaplamıştır.⁵⁹³ Rızâ makâmında olduğu gibi Allah Teâlâ senden râzı olmadan sen O'ndan râzı olamazsın. Buradaki başka bir konu ise fiillerin sahibi meselesidir. Kul, Rabbinin kendinde icra ettiği fiilleri, fiillerin sahibine dönerek bağışlanmasını istemektedir.⁵⁹⁴ Bu nedenle tevbenin ne için ve kime yapılması gerektiği hakkında kul bilgi sahibi olmalıdır. Üzerinde icra edilen her türlü fiilin sahibinin Allah Teâlâ olduğu bilinci ile

⁵⁸⁸ Kâşânî, “et-Tevbe mine't-tevbe”, 157-158.

⁵⁸⁹ Cebecioğlu, “Tevbe”, 657.

⁵⁹⁰ Süleyman Uludağ, “Tövbe”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/285.

⁵⁹¹ et-Tevbe 9/118

⁵⁹² Uludağ, “Tövbe”, 41/285.

⁵⁹³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 192.

⁵⁹⁴ Kâşânî, “et-Tevbe mine't-tevbe”, 158.

günahlarından yana yalnızca O'na yönelip tevbe ederek Rabbini hoşnut etmelidir. Ayrıca bilmelidir ki Allah Teâlâ'nın mağfireti azabından fazladır.

Hücvîrî tevbe; yanlıştan doğru olana, doğru olandan daha doğru olana ve kişinin nefsinden Rabbine olan dönüşü şeklinde üçe ayırmaktadır. Yanlıştan doğru olana doğru yapılan tevbe günahların terki ile gerçekleşmektedir. İkinci tür tevbe ise Hz. Musa (a.s.)'ın tevbesidir. Hakkın cemalini görmek isteyen Hz. Musa (a.s.)'a Allah Teâlâ, kendisinin buna dayanamayacağını söylemiş ve suretinden yalnızca bir kısmını dağa göstermiştir. Dağın paramparça olduğunu gören Musa (a.s.) oracıkta bayılmıştır. Ayıldığı zaman ise *“Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah'ım! Sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim”*⁵⁹⁵ demiştir. Böylece Musa (a.s.), doğru olandan daha doğru olana tevbe etmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *“Bazen kalbimi bir perde bürür de günde 100 defa tevbe ettiğim olur.”*⁵⁹⁶ Günahsız olmalarına rağmen peygamberin tevbe etmesi ise üçüncü tür tevbe olan kişinin nefsinden rabbine dönmesidir. Bu tür tevbe muhabbet derecesindeki tevbedir.⁵⁹⁷ Ebû Saîd el-Harrâz peygamberlerin tevbelerinin bizlerin tevbelerinden farklı olduğunu, Allah Teâlâ'nın kullarına mübah kıldığı bazı amellerin onlar için günah olmasından dolayı tevbe ettiklerini belirtmiştir.⁵⁹⁸ Günahattan korunan peygamberler dahi tevbe ederken kulların tevbe etmeleri zaruridir.

Tevbe, Allah Teâlâ'nın râzı olduğu bir amel olması nedeniyle rızâ ehli olan kimsenin de tevbe etmesi gerekmektedir. Ancak tevbesi günahlarından dolayı değil, Rabbine yakınlaşmaya çalışarak makâmının derecesini arttırmak içindir. Rızâ makâmına ulaşmış bir kimsenin, tevbenin ilk derecesi olan günahlardan tevbe etmesi, rızâ ehli olması ile çelişmektedir. Bu makâmdaki kimse eğer ki günah işliyorsa makâmını kaybedecektir. Tevbe kapısının var olması Hakk'ın kulunun günah işleyeceğini ve bundan pişmanlık duyarak tekrar Rabbine döneceğini bildiğindedir. Çünkü kulunu onu yaratandan daha iyi bilen kimse yoktur. Bu nedenle kul günah işlediği zaman çıkış kapısı aramalı, zaten günahkâr oldum diyerek devam etmemelidir. Bu hususa Ebu Amr b. Nüceyd'in (öl. 366/976) durumu örnek verilebilir. Nüceyd, Ebu

⁵⁹⁵ el-A'râf 7/143.

⁵⁹⁶ Müslim, “Zikr”, 41.

⁵⁹⁷ Uludağ, “Tövbe”, 41/285.

⁵⁹⁸ Topaloğlu, “Tövbe”, 41/280.

Osman'ın sohbet meclislerine devam eden bir kimseydi. Dinlediği sohbetlerin tesirinde kaldıktan sonra tevbe ederek kendisine yeni bir sayfa açtı. Ancak bir süre sonra bu sohbetlere ara verdi ve rehavete düştü. Yolda giderken Ebû Osman'ı gördükçe ondan kaçıyor, karşılaşmamaya çalışıyordu. Bir gün yine Nüceyd kaçarken Ebû Osman onu yakalamış ve “*Evladım, sadece günahsız olduğun zaman seni sevenle arkadaşlık etme. Ebû Osman bu nevi gevşeklik hâllerinde sana faydalı olur*” demiştir. Böylece Ebû Amr tekrar tevbe ederek müritlik hâline dönmüş ve istikrarlı olarak devam etmiştir.⁵⁹⁹

Pişmanlığın ilk adımı tevbedir. Allah Teâlâ'nın azabından korkan kimselerin tevbesidir. Sonraki adım ise inabe, azabından korkarak sevabını umanların tevbesidir. Son adımı ise evbe, Hakk'ın hükümlerini gözeten kulun hâlidir. Rızâ makâmındaki kulun hâli böyledir. Her hükmü kabul ederek Allah Teâlâya tevbe etmeye devam eder. Ebu Tâlib el-Mekkî, kulun sürekli olarak kendini geliştirmesini, her fırsatta Allah Teâlâ'ya biraz daha yakınlaşması gerektiğini ifade ederek bunu sağlayacak olan ibadetin ise tevbe olduğunu belirtmektedir.⁶⁰⁰

Kul Rabbinden gelen hükümlere karşı tavrına dikkat etmelidir. Yaptığı davranışın uygunsuz olduğuna dair kalbine bir his düşer ve işlediği kötülükleri görürse hemen tevbe etmeye niyetlenmelidir. Tevbeye niyetlenerek Rabbinden bağışlanmayı talep eden kuluna karşı Allah (c.c.) affedicidir. Tevbe etmeyi seçmiş bir kul Rabbinin rızasına taliptir. O'nu hoşnut etmek ve O'na dönmek istemektedir. O'nun râzı olmayacağı amellerden yine O'na sığınarak mağfiret dilemektedir.

2. Rızâ-Zühd İlişkisi

Zühd (الزهد) kavramı zehede (زهد) fiilinden türemiş Arapça bir kelimedir. Sözlükte; az olan,⁶⁰¹ bir şeye meylettirmeyi terk etmek,⁶⁰² rağbet etmemek,⁶⁰³ ilgisiz

⁵⁹⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 189.

⁶⁰⁰ Uludağ, “Tövbe”, 41/285.

⁶⁰¹ Râgıb el-İsfahânî, “z-h-d”, 463.

⁶⁰² Cürcânî, “Zühd”, 118.

⁶⁰³ Mütercim Âsım Efendi, “zhd”, 2/1446.

davranmak, yüz çevirmek, soğuk davranmak,⁶⁰⁴ küçümsemek⁶⁰⁵ anlamlarına gelmektedir.⁶⁰⁶ İstılahı olarak dünyayı sevmemek ve ondan yüz çevirmektir.⁶⁰⁷ Tasavvufta zühd, ahirete yönelmek için dünyadan, Hakk’a yönelmek için dünya ve ahiretten el etek çekmek, gönülde mal ve mülk sevgisine yer vermemek olarak ifade edilmektedir.⁶⁰⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de zühd kelimesi kullanılmamaktadır. Sadece Hz. Yusuf (a.s.)’ı kuyudan kurtaran bedevilerin ona rağbet etmemelerini ifade etmek için zühd sahibi kişiler anlamında zâhid kelimesinin çoğulu zâhidîn⁶⁰⁹ kelimesi kullanılmıştır.⁶¹⁰ Bunun dışındaki ayetler ise zühd kavramının anlamı dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Ayetlerde, dünya hayatının süslerinin kulları sınamak için verildiğinden,⁶¹¹ Allah katındakinin daha hayırlı olduğundan,⁶¹² dünya hayatını ahirete tercih edenlerden,⁶¹³ rağbet ettiği dünya hayatının bir sonraki gün yok olacağından⁶¹⁴ ve diğer konulardan bahsedilmektedir. Genellikle zühd kavramının zıttı olan rağbet kavramı üzerinden aktarılmaktadır.⁶¹⁵

Zühd kavramının en güzel örneklerini peygamberimizin hayatında görmekteyiz. Peygamberimiz, kendisinin kul ya da Davud (a.s.) veya Süleyman (a.s.) gibi melik peygamber olma hususunda serbest bırakıldığını ve Cebrail (a.s.)’ın kendisine tevazu göstermesini işaret etmesi üzerine, “*Kul peygamber olayım, bir gün aç bir gün tok kalırım*”⁶¹⁶ dediğini ifade etmektedir.⁶¹⁷ Bu nedenle Allah Resûlü tüm hayatını kul peygamber olarak geçirmiş, elinde ihtiyacından fazlasını bulundurmamıştır. Ayrıca peygamberimiz, “*İslâm’a hidayet edilen, kendilerine yeterli*

⁶⁰⁴ Uludağ, “Züht”, 397.

⁶⁰⁵ Kâşânî, “ez-Zühd”, 282.

⁶⁰⁶ Semih Ceyhan, “Zühd (Genel)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/530.

⁶⁰⁷ Cürcânî, “Zühd”, 118.

⁶⁰⁸ Uludağ, “Züht”, 397.

⁶⁰⁹ Bk. Yûsuf 12/20.

⁶¹⁰ Ceyhan, “Zühd”, 44/530.

⁶¹¹ Bk. Tâhâ 20/131; el-Hadîd 57/20; el-Mülk 67/2.

⁶¹² Bk. el-Kasas 28/60.

⁶¹³ Bk. el-A’lâ 87/16.

⁶¹⁴ Bk. Yûnus 10/24; el-Mü’min 40/39.

⁶¹⁵ Ceyhan, “Zühd”, 44/530.

⁶¹⁶ Heysemî, 9/18-19.

⁶¹⁷ Ceyhan, “Zühd”, 44/530.

miktar rızık verilen ve buna rızâ gösteren kula müjdeler olsun” buyurarak kanâatkâr ve râzî olan kulun mükâfatını kendisine haber vermiştir.

Dünya hayatı mutasavvıflar için aldatma yeri olarak ifade edilir. Zühdün mecrası dünya olunca ona dair pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımların her biri zühdün bir niteliğini belirtmektedir. Fudayl b. İyâz’a göre, “*Zühd kanâattır.*” Bişr el-Hâfî zühdü, “*insanlardan zühd*” olarak tanımlamıştır.⁶¹⁸ Süfyân-ı Sevrî’ye göre zühd, dünyaya olan isteğin azaltılmasıdır. Cüneyd-i Bağdâdî ise dünyanın elden çıkarıldığı gibi kalpten de çıkarılması, elde ne kaldı ise kalbin de ona râzî olması gerektiğini ifade etmektedir.⁶¹⁹ Bazı mutasavvıflar da zühdü, kişinin elinde avucunda hiçbir şey buldurmamasından ziyâde kalpte buldurmaması şeklinde tanımlamaktadır. Onlara göre elde bulunanın kalpte bulunmamasıyla beraber, sahip olunan Allah yolunda harcanır ise kişinin mal sahibi olmasında herhangi bir sakınca görülmemektedir.⁶²⁰ Gazâlî zühdü, “*Bir şeye olan rağbeti, ondan daha iyisine çevirmek*” olarak ifade ettikten sonra şartlarını belirtmiştir. Gazâlî’ye göre, bir şeyden yüz çevrilebilmesi için o şeyde heves edilecek bir yön bulunması ve rağbet edilenin yüz çevrilenden daha hayırlı olması gerekmektedir. Çünkü böyle bir yönü bulunmayanın zahidlik edilecek bir tarafı da yoktur. Altına olan rağbet ile taşın olan rağbet birbirinden farklıdır. İbn Mübârek (öl. 181/797) kendisine “zahid” olarak hitap eden kimselere zahid olanın Ömer b. Abdülaziz olduğunu söylemektedir. Der ki: “*Dünya ona teveccüh ettiği hâlde onu terk etmiştir. Dünya bana teveccüh etmiş değildir ki ben onu terk edeyim*” demiştir.⁶²¹ Çünkü dünya hayatının yönelmediği kimsenin zahidlik edeceği bir şey yoktur demektir. Bu durum Gazâlî’nin ifadesini desteklemektedir. Bununla beraber malının bir kısmından zahidlik edebilen, bir kısmını ise terk edememiş olan kimse için de yüz çevirdiği kadar ve Allah Teâlâ’nın rızâsını gözetdiği kadar zahidlik vardır. Yoksa dünyadan müminler dışında da yüz çeviren kimseler mevcuttur.

Tasavvufi kavramlar kulların yapabilme derecelerine bağlı olarak mertebelere ayrılmaktadır. İbrahim b. Ethem [öl. 161/778 (?)] zühd kavramının bu derecesini şöyle

⁶¹⁸ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/398.

⁶¹⁹ Cebecioğlu, “Zühd”, 734.

⁶²⁰ Ceyhan, “Zühd”, 44/530.

⁶²¹ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, 4/398-399.

ifade etmektedir: “*Harama karşı farz olan zühd haramdan kaçınmak, nafile olan zühd helalden kaçınmak, selamet olan zühd ise şüpheli şeylerden kaçınmaktır.*”⁶²² Bu ayırım ile zühdün derecelerinin hangi hükme karşılık geldiği de ifade edilmiştir. Zühd kavramı hem haramlardan hem de helallerden uzaklaşmaktır. Helalden zühd ise az yemek, az uyumak, az konuşmak gibi mübah olan fiillerin azıyla yetinerek gerçekleşmektedir.⁶²³ Kul haramlardan uzaklaşarak helallerin de azıyla yetinmeye başladıktan sonra Hakk’ın rızâsı için amellerde bulunmalı, kalbini ve organlarını itaat ile meşgul etmelidir. Yoksa sadece elden çıkarılan malın durumu, Gazâlî’ye göre malını satıp ücretini alamayan esnafa benzemektedir.⁶²⁴ Bir başka tasnife göre Zühd kavramının ilk derecesi, dinen yasaklananları terk etmektir. İkinci derecesi şüpheli olanlardan sakınmaktır. Üçüncü derecesi ise terk ya da terk etmeme hususunda ruhsat verilenlerden dahi yüz çevirmektir.⁶²⁵ Üçüncü derece en faziletli olanıdır. Bu derecedeki zahid ne acı ve üzüntü veren şeylerden kurtulmak ister ne de kendisi için iyi ve güzel olan şeylere ulaşmak ister. Sadece Allah Teâlâ’ya ulaşmak için çabalamaktadır.⁶²⁶ Bu derece aynı zamanda rızâ ehlinin de derecesidir.

Rızâ ve zühd kavramları arasındaki ilişki ise kişinin zühdü tercih etmesi Allah Teâlâ’nın rızâsını ummasından kaynaklanmaktadır. Dünya hayatından vazgeçerek ahiret hayatını tercih etmek zahidliktir. Ancak dünya hayatını Hakk’ın zatını umarak terk etmek daha faziletlidir. Kul Allah rızâsını tercih ettiği için dünyalıktan vazgeçebilmektedir. Allah’ın rızâsının her türlü mal ve mülkten daha kıymetli olduğunu bilen bir kimse için bu iş daha sevimidir. Kişi bu rızâsında samimi ise Allah Teâlâ bu işi ona kolay eylemektedir. Tamah ettiği mala olan düşkünlüğünü kalbinden azmi neticesinde atabilmektedir. Çünkü Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: “*Kim ahiret kazancı isterse, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kazancı isterse ona da istediğini veririz. Ancak onun ahirette hiçbir payı yoktur.*”⁶²⁷ Allah Resûlü ise “*Allah Teâlâ’nın seni sevmesini istersen, dünyadan yüz çevir*”⁶²⁸ buyurmuştur. Ayrıca rızâ ve

⁶²² Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’ d-Dîn*, 4/421.

⁶²³ Cebecioğlu, “Zühd”, 734.

⁶²⁴ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’ d-Dîn*, 4/401.

⁶²⁵ Ceyhan, “Zühd”, 44/530.

⁶²⁶ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’ d-Dîn*, 4/417.

⁶²⁷ eş-Şûrâ 42/20.

⁶²⁸ İbn Mâce, “Zühd”, 1.

zühhd kavramları arasında alt üst ilişkisi de söz konusudur. Genellikle makâmların ilki olarak zühhd makâmı ifade edilirken son makâm olarak rızâ makâmı gösterilmektedir. Bu nedenle zühhd makâmına ulaşan kimse daha üst makâmlara ulaşmayı istemektedir. Ancak rızâ makâmı istemeyi ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle Fudayl b. İyâz rızânın zühdden üstün olduğunu dile getirmektedir. Ona göre rızâ sahibi kimsenin Allah Teâlâ'dan istediği bir şey yokken zahid kimse üst makâmları temenni etmektedir. Hüvciri de bu ilişkiyi, “*Huzurda bulunmak eşikte bulunmaktan daha üstündür*” şeklinde ifade ederek dile getirmektedir.⁶²⁹ Ayrıca daha sert bir üslup ile bu durum Aldülâziz b. Ebî Revad (öl 159/776) tarafından da aktarılmaktadır: “*Hüner, sirke ile arpa ekmeği yiyip aba giymekte değil, asıl hüner, kazaya rızâdadır.*”⁶³⁰

Zühhd ehli için dünyada kendisine verilen bolluk ya da darlık birbirinden farklı değildir. Hatta ona darlık daha sevimli gelmektedir. Çünkü onun arzusu sadece Rabbinin rızâsını kazanmaktır. Süfyân-ı Sevrî, “*Dünya doğruluk yeri değil, eğrilik yeridir. Ferahlık yeri değil sıkıntı yeridir. Onu bilen bolluğu ile sevinmez, yokluğu ile de üzülmeyiz*”⁶³¹ diyerek dünyanın zühhd ehli nazarındaki kıymetini tanımlamıştır. Aynı durum rızâ ehli içinde geçerlidir. Râzî olan kul Rabbinin kazasını ayırt etmeden her hükmünü bir görerek amel etmektedir. Olana ya da olmayana karşı üzüntü duymamaktadır. Bu nedenle zühhd ve rızâ birbirini tamamlayan tasavvufi makâmlardan ikisidir.

3. Rızâ-İrade İlişkisi

İrade (إرادة) kelimesi bir şeyin arkasından koşturmak (راد) fiilinden türeyen Arapça bir kelimedir.⁶³² Sözlükte; istek, arzu, talep, dileme⁶³³, gönül isteği⁶³⁴ anlamlarına gelmektedir. Tasavvufi kavram olarak irade, “Nefsi, onun arzularından çevirip Hakk’ın rızâsına yöneltmektir” şeklinde târif edilmektedir.⁶³⁵

⁶²⁹ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 287.

⁶³⁰ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/623.

⁶³¹ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/415.

⁶³² Râgıb el-İsfahânî, “r-v-d”, 448.

⁶³³ Cürcânî, “İrade”, 16.

⁶³⁴ Şimşek, “İradet”, 179.

⁶³⁵ Uludağ, “İrade”, 189.

Kur’ân-ı Kerîm’de irade kavramı yüzden fazla ayette geçmektedir. Bunun sebebi hem Allah Teâlâ’ya hem de kula ait bir vasıf olmasından dolayıdır.⁶³⁶ Kul iradesinin varlığı sayesinde hesaba çekilebilmektedir. İrade ile ilgili ayetlerin çoğunluğunda ise Allah Teâlâ’nın dilemesinden bahsedilmektedir.⁶³⁷ Bunun dışındaki ayetlerde, kulların iradeleri ile yapmış oldukları seçimlerden,⁶³⁸ bu seçimlerde Allah Teâlâ’nın rızâsını istemelerinden⁶³⁹ ve diğer konulardan bahsedilmektedir.

Allah Resûlü, kulun hayrı istemesi üzerine Allah Teâlâ tarafından hayırla muvaffak kılınacağını ifade etmektedir. Ayet ve hadislerde görülüyor ki kul ne ister neyi irade ederse onunla hemhâl olmaktadır. Allah Teâlâ dünyayı isteyen kuluna onu nasip ettiği gibi ahireti isteyen kuluna da ahireti nasip etmektedir. İbnü’l-Arabî mürid kelimesini, “*Allah Teâlâ’ya yönelen, O’nun sevdiği ve râzı olduğu işlerde çalışan, kendi iradesinden soyutlanan kimse*” olarak tanımlamaktadır. Bu ifade aynı zamanda bir aşamayı da ifade etmektedir. Allah Teâlâ’ya yönelen mürid O’nun rızâsının olduğu ameller ile uğraşırken sonunda kendi iradesinden soyutlanarak Hakk’ın kendisine lütfettiği iradeyi kullanır. Böylece kendisi için hazırlanan hakîkati görerek onu sabır, şükür ve rızâ üzere karşılar. Ulaşmış olduğu merteye ile bazı şeyleri idrak eden mürid şöyle söyler: “*Niçin kendimi zorluyorum ve gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini bilmediğim bir işi istiyorum? Benim istediğim iş gerçekleşirse Allah onu irade ettiği için gerçekleşmiştir. Öyleyse ben niçin seviniyorum? En iyisi, bütün hususlarda Hak her neyi irade etmişse onu irade etmektir. Bu iş ne zaman gerçekleşirse onu kabul ve rızâ ile karşılarım*” Allah Teâlâ bazı kimseleri bu iradeye ulaştırmaktadır.⁶⁴⁰ Bu ifade irade ve rızâ arasındaki ilişkiyi de tam anlamıyla aktarmaktadır.

Tasavvuf yoluna başlayan kimse için irade başlangıç hâlidir. Bu yolda Allah Teâlâ’nın rızâsına nail olabilmek için atacağı her adımı aklı ile muhakeme ettikten sonra iradesi ile gerçekleştirmektedir. Ancak bu yolda ilerleme kaydeden kul asıl iradenin, iradesizlik olduğunun farkına vararak iradesinden sıyrılmaktadır. Kulun Allah Teâlâ’nın iradesine ulaşması için önce kendi iradesi ile başlaması

⁶³⁶ Mustafa Çağrı – Hayati Hökelekli, “İrade (Genel)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/380.

⁶³⁷ Bk. el-Bakara 2/253; Âl-i İmrân 3/26, 40; Hüd 11/107; İbrâhîm 14/27; el-Hac 22/14, 18; Nûr 24/45.

⁶³⁸ Bk. Âl-i İmrân 3/145; el-İsrâ 17/18, 19; en-Nahl 16/36.

⁶³⁹ Bk. er-Rûm 30/38; el-Ahzâb 33/29.

⁶⁴⁰ İbnü’l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 9/319-321.

gerekmektedir. Rızâ ehli de iradesini Hakk'ın iradesine teslim etmiş kişidir. Bu kişi Allah (c.c.)'un, hakkındaki her türlü kazası karşısında isyan etme seçimini bırakmakta ve tam bir teslimiyet ile kabullenmektedir. Yolun en azılı düşmanı ise nefistir. İrade ile nefis sürekli olarak çatışma hâlinindedir. Nefsin isteklerini, heveslerini ve arzularını kontrol altına almak kişinin iradesinin kuvveti neticesindedir. Nefsin istekleri yerine Hakk'ın isteklerini koyabilmek iradenin görevidir. Hatta bu sebepten dolayı “İrade, iradesizliktir” olarak tanımlanmaktadır. Kişi kendi iradesini bırakıp Allah Teâlâ'nın irade ettiğini istemektedir.⁶⁴¹ Bu hususta Ebû Süleyman ed-Dârânî ile Ahmed b. Ebu'l Havârî (öl. 246/ 860) arasında geçen diyalog örnek verilmektedir. Darânî ile Ebu'l Havârî aralarında bir anlaşma yapmışlardı. Anlaşmaya göre Ebu'l Havârî, Ebû Süleyman ne emrederse itiraz etmeden yerine getirecekti. Bir gün Ebû Süleyman sohbet meclisinde iken Ebu'l Havârî yanına gelerek “*Fırın kızdı. Ne pişirmemi emredersiniz?*” diye sordu. Ebû Süleyman'dan cevap alamayınca sorusunu üç kere tekrarladı. Buna canı sıkılan Ebû Süleyman, “*Git, içine otur*” dedi. Sonrasında sohbetine devam etti. Bir süre sonra aklına dediği gelince yanındakilere hemen, “Ahmed'e yetişin aramızdaki anlaşma sebebi ile nefsi istemese de dediğimi yapacaktır”, diyerek seslendi. Yanındakiler Ahmed'in yanına koşarak geldiler. Gerçekten de fırının içine oturduğu, ancak bir tütünün dahi yanmadığını gördüler.⁶⁴² Bu hikâye Allah Teâlâ'nın iradesine teslim olan kulun durumu hakkında bizlere sunulmuştur. Her kavram açıklamasında ifade ettiğimiz gibi kavramlar derece derecedir. Bu durum ise en üst derece iradesinden sıyrılanlar içindir. Bu makâma ulaşan kimse ise yolun zorluğu sebebiyle çok azdır.

İslâm kaynaklarında irade ve ihtiyar birbiri yerine kullanılabilen iki kavramdır. İrade kavramına dair bilgiler içerisinde ifade edilmesi üzerine kısaca iki kavramdan bahsetmek istiyoruz. İhtiyar kelimesi pek çok davranış içinden kulun en hayırlı ve kendisi için en faydalı olanı ayırt ederek seçmesi anlamına gelmektedir. Bu seçim kişinin iradesi ile meydana gelir. İhtiyar kavramında bir seçim mevcuttur. Bu durum iradenin ilk derecelerinde de bulunmaktadır. Ancak asıl iradeyi iradesizlik olarak tanımlayanlar için seçim ortadan kalkmaktadır. Bu anlamda iki kavram birbirine

⁶⁴¹ Uludağ, “İrade”, 189.

⁶⁴² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 284.

yakındır.⁶⁴³ İrade ve ihtiyarı ile seçmiş olduğu bu yolda irade makâmına ulaşan sâlik, Hakk'tan gayri tüm isteklerinden ve rahatından vazgeçmektedir.⁶⁴⁴

Sûfilerin irade hakkındaki tanımları manevi derecelerine göredir. Çünkü iradede iradesizlik herkesin ulaşabileceği bir nokta değildir. Bundan dolayı yapılan tanımlarda faziletli olan dereceye ulaşmış kimseler, her türlü seçimden kendilerini alıkoymaktadır. Bu durumun, nefsin arzularının da Allah Teâlâ'nın dilemesi ile meydana geliyor şeklindeki bir yoruma ulaştırmayacağına dikkat edilmelidir. Böyle bir düşünce sapkın kimseler içindir.

Ebü Ali ed-Dekkâk iradeyi, “*Gönülde bir yanış, kalpte bir alevleniş, vicdanda bir sızlanış, içte bir ıstırap çekiş, yüreklerde tutuşan ateştir*” şeklinde tanımlayarak iradesizlik hâlinin kulda meydana getirdiği durumları açıklamıştır.⁶⁴⁵ Bu nedenle irade, kalpteki lev'a olarak da tanımlanmaktadır. Lev'a, “Sevgi ateşi ve hüznü” anlamında gelmektedir.⁶⁴⁶ Şair bu hususu şöyle aktarır: “*Gece sahrayı baştan başa kat ettim ne aslandan ne de kurttan korkuyorum. Aşk ve şevk hâli bana galebe edince gece uzun mesafeler almaktayım. Zira şevk ve özlem sahibi daima iradeye mağlup olur.*”⁶⁴⁷ Her iki sevgi türü de bu açıklamaya uygundur. Hakîkati gözleyenler için lev'a iradeyi hayra tutuştururken beşerî olana lev'a ise nefsi tatmin etme peşindedir.

İbnü'l-Arabî irade sahibi kimselerin irade ettiklerini iki kısma ayırmaktadır. Birinci kısımdaki irade edilenler sonucunda kişi, başına gelen belâların acısını hissetmektedir. Ancak belânın hakîkatini görerek Allah Teâlâ'nın bu belâ karşısında kendisi için hazırladığı mükâfatı bilmektedir. Bu durum iyileşmek için acı bir ilacı içmek gibidir. Sonunda Rabbinin kendisi için iyilik ve güzellik hazırladığını bilerek iradesine sahip çıkanlar yaşadıklarından râzı olmayı bilirler. Hz. Ömer (a.s.) şöyle ifade etmektedir: “*Allah'ın bana verdiği her musibette üç nimetin bulunduğunu gördüm. Birinci nimet bu belânın dinimle ilgili olmayıştıydı. İkinci nimet, belânın daha büyük olmayıştıydı. Çünkü daha büyük de olabilirdi. Üçüncü nimet ise bu belânın Allah katında benim günahlarımı silmesi ve derecelerimi yükseltmesidir. Bu nedenle her*

⁶⁴³ Çağrı - Hökeleli, “İrade”, 22/381.

⁶⁴⁴ Akbulut, *Bir Osmanlı Yüzbaşısının Kaleminden Tasavvuf*, 237.

⁶⁴⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 284.

⁶⁴⁶ Kâşânî, “el-İrade”, 50.

⁶⁴⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 284.

gelişinde belâlara karşı Allah'a şükrederim." Buradaki durum hakikatlerin bilgisine sahip olan kimseler için geçerlidir. Böyle kimseler nefislerine söz geçirebildikleri gibi iradelerini de doğru yöne yönlendirebilirler. İnsanların belâ olarak nitelendirdikleri durumlar içinde Allah Teâlâ'nın ihsânı ile nimeti görebilmektedirler. İkinci kısımdaki kimselerin irade ettikleri ise acıları hissetmemektir. Allah Teâlâ tarafından bu kimselerde bir güç yaratılmıştır. Bu güç sayesinde acılar onlara haz vermektedir. Çocuk için ağır olan yükün zorlukla taşınmasına karşı güçlü kimse için bunun taşınmasında bir sıkıntı yoktur. Bu durumda aynı bu örnekteki gibidir. Bir başka örnekte ise suçundan dolayı yüz sopa ile cezalandırılan aşık, doksan dokuz sopanın acısını hissetmeyerek yardım talebinde bulunmamıştır. Yüzüncü sopaya gelindiğinde ise yardım istemiştir. Cezasına neden olan acıyı doksan dokuz sopaya kadar tahayyül ederek haz alırken yüzüncü sopada sebebin kaybolması ile acıyı hisseder hâle gelmiştir. İrade etmiş olduğu güç bununla sınırlı kalmıştır. Böyle kimselerin bu hâline şaşılmaktadır. Hatta bir kimse şöyle söyler: *"Bir bahçeye girene şaşılmaz. Şaşılacak olan, ateşin dibine girmektir."* İnsanların acı duyduğu şeylerden bazı kimselerin haz alması hayret vericidir. Allah Teâlâ'ya niyaz ettiği şey irade ettiği acıdan haz almak olan kimseye bu güç verilmiştir.⁶⁴⁸ Allah Teâlâ'dan böyle bir iradede bulunmak kolay değildir. Bu kimseler rızâ ehli olmalarından dolayı bu acıyı taşıyabilmektedirler. Allah Teâlâ'nın kendisinden râzı olduğu kimseler için bu durum mümkündür.

Ebu Osman el-Hîrî'ye göre kişinin iradesinde sıhhat bulunmaz ise zaman ilerledikçe kişiye sadece keder kalmaktadır.⁶⁴⁹ Böyle kimseler Allah Teâlâ'nın irade ettikleri içinden iyi olana sevinir, kötü olana ise kederlenmektedirler. Kötü olarak nitelenmesi ise kendi menfaatlerine uymamasından dolayıdır. Allah Teâlâ kulu için en hayırlı olanı irade etmektedir. İradesi zayıf olan kul kötülüğün içindeki hayrı göremediği gibi durumdan râzı olmayarak isyan etmekte ve karamsarlık, üzüntü, mutsuzluk ile hayatına devam etmektedir.

⁶⁴⁸ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 9/315-318.

⁶⁴⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 285.

4. Rızâ-Fakr İlişkisi

Fakr (فقر) kavramı fakîr (فقير) sözcüğünün mastarı olan Arapça bir kelimedir. Sözlükte; ihtiyaç duyulan şeyi kaybetmek,⁶⁵⁰ geçinecek bir şeyin olmaması,⁶⁵¹ yoksulluk,⁶⁵² “yoksunluk, bir şeye sahip olmamak, çorak arazi”⁶⁵³ fakirlik ve ihtiyaçlılık anlamlarına gelmektedir.⁶⁵⁴ Tasavvuf terimi olarak, “Sâlikin hiçbir şeye malik ve sahip olmadığı, her şeyin gerçek malik ve sahibinin Allah olduğunun şuurunda olması” şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁵⁵

Fakr kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de bir ayette, çoğulu olan fukarâ kavramı ise on iki ayette geçmektedir. Bununla beraber miskin gibi yakın anlamlı kelimeler de pek çok ayette geçmektedir. Fakr kelimesinin geçmiş olduğu ayette şeytanın insanları fakirlikle korkuttuğundan bahsedilmektedir.⁶⁵⁶ Diğer ayetlerde ise kulların fakirlik ile imtihan edildiğinden,⁶⁵⁷ Allah Teâlâ’ya fakirlik yakıştıranların azabından,⁶⁵⁸ zengin kimselerin mallarında fakirlerin hakkı bulunduğu⁶⁵⁹ ve diğer konulardan bahsedilmektedir.⁶⁶⁰

Fakr makâmı kulu Hakk’a yakınlaştıran, ancak imtihan olarak zor bir makâmdır. Bu nedenle Allah Resûlü fakirlik fitnesinden Allah Teâlâ’ya sığınmamızı buyurmuştur.⁶⁶¹ Fakirlik ile imtihan edilen kulun imtihanından râzı olmasıyla cennette zenginlerden önce gireceğini ve cennetin çoğunluğunun dünyada fakirlik çeken kimselerden oluşacağını ifade etmektedir.⁶⁶² Bu husus şöyle anlatılmaktadır: Sûfilerden biri, rüyasında iki kişiden birinin daha önce cennete girdiğini görmüştür.

⁶⁵⁰ Cürcânî, “Fakr”, 173.

⁶⁵¹ Râgıb el-İsfahânî, “f-k-r”, 802.

⁶⁵² Mütercim Âsım Efendi, “fkr”, 3/2258.

⁶⁵³ Kâşânî, “el-Fakr”, 437.

⁶⁵⁴ Cebecioğlu, “Fakr”, 204.

⁶⁵⁵ Uludağ, “Fakr”, 131.

⁶⁵⁶ Bk. el-Bakara 2/268.

⁶⁵⁷ Bk. el-Bakara 2/155.

⁶⁵⁸ Bk. Âl-i İmrân 3/181.

⁶⁵⁹ Bk. el-Meâric 70/24-25.

⁶⁶⁰ Süleyman Uludağ, “Fakr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1995), 12/132.

⁶⁶¹ Nesâî, “İsti’âze”, 16.

⁶⁶² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavud (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), 11/182.

Bunun sebebi kendisine ilk girenin bir, ikinci girenin ise iki gömleği olmasından kaynaklandığı ifade edilerek açıklanmıştır.⁶⁶³

Mutasavvıflardan Ebû Bekîr eş-Şiblî fakrı, “*Kulun Allah’tan başka hiçbir şeyle müstağni olmamasıdır*” şeklinde tanımlamıştır. Allah Teâlâ ile zengin olan kulun dünyada başka bir şeye ihtiyacı kalmaz. Her türlü zenginlik hâli kendisinde vuku bulmaktadır. Ebû Hüseyin en-Nûri fakr makâmını rızâ makâmı ile ilişkilendirerek, maddi herhangi bir şey bulunamadığı zaman kulun râzı olduğunu, bulunca ise onu infak ettiğini ifade etmektedir. Dervişler fakrı, Allah Teâlâ’nın kullarına vermiş olduğu bir sır olarak görmektedirler. Bu nedenle böyle kimselerin dilencilik yaparak bu sırrı Hakk’ın diğer kullarına açmamaları gerektiği ifade etmişlerdir. Bu kimseler Allah Teâlâ’nın hoşnut olmadığı dilencilik yerine İbrahim b. Ethem⁶⁶⁴ gibi alın teri ile geçinmelidir.⁶⁶⁵

Fakr makâmının manevi ve şekli olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır. Şekli fakir kişinin başına gelen maddi iflas anlamına gelmektedir. Manevi fakir ise hakiki olandır ve kulun ihtiyarı ile gerçekleşmektedir. Şekli gören şekle meyleder ve bu meyil hakikat olmadığından bir süre sonra şekilden ayrılır ya da şekil ortadan kalkınca fakra gerek duyulmaz. Ancak hakikati idrak eden Allah Teâlâ dışındakilerden yüz çevirerek manevi fakra ulaşmaktadır. Böyle kimseler için servetin varlığı ve yokluğu eşittir. Hücvîrî’ye göre, “*Dervişin eli ne kadar darda olursa hâli o kadar açık olur.*” Bu nedenle kulun malı ve mülkü genellikle fakr ve rızâ makâmına mâni olarak görülmektedir.⁶⁶⁶

Fakr makâmı içlerinde dünya sevgisi kalmamış fukaranın makâmıdır. Bu makâmın hakikati kulun Allah Teâlâ’dan başkasına ihtiyaç hissetmemesidir. Fakrın şekli ise tüm sebeplerden kurtulmaktır. En belirgin özelliği ise rızâ ehli olmalarıdır. Yoklukta feryat etmez, sızlanmaz ve sessizliklerini korurlar. Ellere bir miktar mal

⁶⁶³ Uludağ, “Fakr”, 12/132-133.

⁶⁶⁴ İbrâhîm b. Ethem hakkında, zühd hayatını tercih etmeden önce zengin ve itibarlı bir ailenin evladı hatta Belh hükümdarın oğlu ya da torunu olduğu yönünde rivayetler mevcuttur. Pek çok hizmetçisi olan İbrâhîm b. Ethem’in zühd hayatıyla birlikte tüm malını ve mülkünü geride bırakmıştır. Kazancını ise bostan bekçiliği, ırgatlık, değirmencilik vb. işlerde çalışarak elde etmeye gayret etmiştir. Konu hakkında bk. Reşat Öngören, “İbrâhîm b. Edhem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/293.

⁶⁶⁵ Uludağ, “Fakr”, 12/133.

⁶⁶⁶ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 100-101.

geçtiği zaman ise bir başkasına ikram ederler.⁶⁶⁷ Bu makâmın üst derecelerinde olan kişi ise fakirlik hâlinde mutluluk duymaktadır. Yoksulluğuna râzı olarak şükretmektedir. Zengin nasıl malını mülkünü nimet bilip muhafaza ediyorsa, fakirde fakirliğinin kıymetini görüp muhafaza etmelidir. Bu nedenle fakr, “Fakr hâlinin sona ermesinden korkmak”⁶⁶⁸ olarak tanımlanmıştır. İmtihanına sahip çıkan kulda bir süre sonra iyi hasletler ortaya çıkmaya başlamaktadır. Bu hususta ise İbn Hafif (öl. 371/982) fakrın kötü hasletler yerine iyi huylar edinmeyi sağladığını ifade etmektedir.⁶⁶⁹ Neticede tam bir yoksunluk makâmına ulaşan kul, yalnızca Allah Teâlâ’yı görmekte ve yalnızca O’na muhtaç olduğunu idrak etmektedir. Bu anlayışla beraber dünya üzerinde yaratılmış her mahlûkun kendine ait kimliğinin olmadığını görür. Her şey boş ve anlamsızlaşır.⁶⁷⁰

Kâinatın ve içindekilerin yegâne sahibi Allah Teâlâdır. Kul dünya hayatında maddi olan hiçbir şeyin hükümdarı olamaz. Çünkü kendisi de bir padişahın kuldur. Bu nedenle mâsivâyâ ait olanı terk etmeli, O’nun olanda hükümdarlık iddia etmemeli, O’nda fânî olmalıdır. Fakr kavramına dair bir diğer tanım ise manevi yoksulluk hâlidir. Dolayısıyla mal mülk fakirliğinden ziyâde kulun gönlünün muhtaç olmaması gerekmektedir. Bu şekilde fakrı tanımlayan kimseler için Hz. Süleyman (a.s.)’ın fakrı örnek gösterilmektedir. Süleyman (a.s.), zenginliğin içinde fakir bir kuldur.⁶⁷¹ Bu nedenle fakrın her iki türü de ehil olmayan kimseler için sakıncalıdır.

Kuşeyrî, insanların fakirlik ve zenginlik konusunda dünya hayatında seçim yaptığını, kendisinin ise Allah Teâlâ tarafından seçilene râzı olduğunu bildirmektedir. Hak tarafından kendisine zenginlik hasıl olursa bu durumu terk etmeye uğraşmayacağını, fakirlik hasıl olursa da aynı şekilde değiştirmeye çalışmayacağını ifade etmektedir. Bu durumda zenginliği bir nimet olarak değerlendiren Kuşeyrî, terki Allah Teâlâ’dan râzı olmamak şeklinde ifade etmektedir.⁶⁷²

⁶⁶⁷ Cebecioğlu, “Fakr”, 204.

⁶⁶⁸ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 106.

⁶⁶⁹ Uludağ, “Fakr”, 12/133.

⁶⁷⁰ Kâşânî, “el-Fakr”, 439.

⁶⁷¹ Cebecioğlu, “Fakr”, 204-205.

⁶⁷² Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 105.

Fakr kavramı hususunda ifade edilenlere baktığımız zaman ifadelerin tutarlı olmadığı zannedilebilir. Ancak bu durum kulun bu makâmdaki derecesine göre değişmektedir. Kimi için mal sakıncalı olmazken kimi için sakıncalıdır. Kendisine mal verilen kimse bunu Allah Teâlâ yolunda harcayarak servetinin zekatını verirken kimi için mal kişinin dünyaya meylini arttırmakta, zühdüne engel olmaktadır. Ancak her derecede de en önemli husus kalptir. Eğer kalp yalnızca Hak ile yetiniyor ise o kimse için ne fakirlik zenginlikten ne de zenginlik fakirlikten iyidir.

Şiblî'ye göre fakr, belâ denizidir. Lakin her türlü izzet bu belâda mevcuttur, diyerek tanımlamıştır.⁶⁷³ Fakirlik imtihanına râzı olan kulun Allah Teâlâ'ya olan yakınlığı artar, ahlakı güzelleşir, cennet makâmı yüceltilir. Belâ olarak görülen durumun içindeki hakikat fakr ehli için görülebilmektedir.

5. Rızâ-Dua İlişkisi

Dua (دعاء) sözlükte; çağırmak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir.⁶⁷⁴ Ayrıca yalvarma, niyaz,⁶⁷⁵ çağrı, nida,⁶⁷⁶ davet manaları ile isim olarak kullanılmaktadır.⁶⁷⁷ Tasavvufta ise kulun Allah Teâlâ'ya yakarışı olarak ifade edilmektedir.⁶⁷⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi yerde dua kavramı geçmektedir.⁶⁷⁹ Bu ayetlerde, Allah Teâlâ'nın dua edenin duasına cevap vereceğinden,⁶⁸⁰ duasını kabul ettiği kimselerden,⁶⁸¹ nasıl dua edilmesi gerektiğinden,⁶⁸² kullarının dua etmelerini istediğinden,⁶⁸³ Allah Teâlâ'nın isimleri ile dua edilmesinden,⁶⁸⁴ Peygamberlerin

⁶⁷³ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*, 107.

⁶⁷⁴ Osman Cilacı, "Dua (Literatür)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/529.

⁶⁷⁵ Mütercim Âsım Efendi, "dav", 6/5739.

⁶⁷⁶ Râgıb el-İsfahânî, "d-a-v", 383.

⁶⁷⁷ Hâlim Gül, *Mesnevi'de Tasavvufî Tefsir* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 246.

⁶⁷⁸ Uludağ, "Dua", 111.

⁶⁷⁹ Selahattin Parlador, "Dua (İslâmî)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/530.

⁶⁸⁰ Bk. el-Bakara 2/186; en-Neml 27/62; el-Mü'min 40/60.

⁶⁸¹ Bk. el-En'âm 6/63.

⁶⁸² Bk. el-A'râf 7/55.

⁶⁸³ Bk. el-A'râf 7/56.

⁶⁸⁴ Bk. el-A'râf 7/180.

dualarından,⁶⁸⁵ insanın şerre dahi dua ettiğinden⁶⁸⁶ ve diğer konulardan bahsedilmektedir. Ayetlerde geçen konular incelendiği zaman dua ile ilgili çıkan tartışmalar hakkında şüpheye yer bırakmayacak şekilde açık deliller olduğu görülmektedir. Kulun dua ile emrolunduğu açık ve net bir şekilde aktarılmaktadır.

Dua ve rızâ kavramları arasındaki ilişki râzı olan kulun duada bulunmasının rızâsını engellediğine yöneliktir. Rızâ sahibi olmak ile Rabbinden dilemek arasında çelişki olduğu düşünülmektedir. Ancak mutasavvıflar böyle bir zıtlığın mümkün olmadığını ifade etmektedirler. Ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın en çok râzı olduğu kulları peygamberlerdir. Eğer rızâ hâli duaya engel olsa idi peygamberler dua etmekten sakınırlardı. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok ayetinde peygamberlerin dualarından haber verilmekle birlikte Enes b. Malik (r.a.), Allah Resûlü'nün dua ederken en çok "*Ey rabbimiz! Bize dünyada da ahirette de iyilikler ver ve bizi cehennemden azabından koru*"⁶⁸⁷ ayetini söyleyerek dua ettiğini nakletmektedir.⁶⁸⁸

Mutasavvıflara göre dua, lîsân-ı kâl ve lîsân-ı hâl olarak ikiye ayrılmaktadır. Sûfîler Allah'tan bağışlanmayı, cenneti istemeyi ve cehennemden kurtulmaya dair dua etseler dahi çoğunlukla Allah'ı hamd etmek, O'nu yüceltmek, rızâsını kazanmak ve sevgisine nail olabilmek amacıyla duaya yönelmektedirler. Sıkıntı ve ihtiyaç hâlinde susmayı tercih etmektedirler. Örneğin, bir deniz yolculuğu esnasında fırtına çıkınca kendisinden dua isteyenlere İbrahim b. Ethem "*Şimdi dua değil teslimiyet zamanı*" demiştir.⁶⁸⁹ Rivayet edildiğine göre Cüneyd-i Bağdâdî'nin hastalandığı duyan bir kimse onu ziyarete gitmiştir. Kendisinin hâlini görünce Allah Teâlâ'dan şifa istemiştir. Ancak Cüneyd ziyarete gelen kişiye, bedeninin mülkünün Hakk'a ait olduğunu, dilediği şekilde mülkünde tasarrufta bulabileceğini ifade ederek kendisi için ettiği duaya kızmıştır.⁶⁹⁰ Başka bir örnekte, Hz. Eyyüp (a.s)'ın ağır hastalığına rağmen dualarında Allah'tan şifa isteğinde bulunmayarak kadere teslimiyet göstermenin daha

⁶⁸⁵ Bk. Yûsuf 12/86.

⁶⁸⁶ Bk. el-İsrâ 17/11.

⁶⁸⁷ el-Bakara 2/201.

⁶⁸⁸ Müslim, "Zikr", 23.

⁶⁸⁹ Süleyman Uludağ, "Dua (Tasavvufî)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/535.

⁶⁹⁰ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 261.

faziletli olduğunu anlatmaktadır.⁶⁹¹ Kimi sūfiye göre böyle bir rızâ ve teslimiyet hâli daha faziletli iken kimi sūfiye göre de kul dili ile dua ederken kalbi ile teslimiyette bulunarak her ikisini de gerçekleştirebilmektedir. Bir üçüncü görüş ise duanın içeriğinin duruma göre değişebileceği şeklindedir. Müslümanların yararına olacak isteklerde bulunarak dua edilebilirken kişisel istekler için dua edilmemeli, rızâ üzere olunmalıdır. Hz. İbrahim (a.s.), Nemrut tarafından ateşe atılacağı zaman Allah Teâlâ'dan bulunduğu durumun tersi bir istekte bulunmamış ve hâline râzı olmuştur.⁶⁹² Bununla beraber Kur'an-ı Kerim'de geçen “*Ey Rabbimiz! Hesabın görüleceği gün beni, annemi, babamı ve inananları bağışla*”⁶⁹³ ayetiyle dua ederek Allah'tan istekte de bulunmuştur.⁶⁹⁴ Gazâlî de duayı, “*kalbin cilâsı, keşfin anahtarı*” olarak tanımlayarak, kulun Rabbini hamdetmek ve azametini dile getirmek sureti ile duada bulunmasının rızâsına uygun olduğunu ifade etmektedir. Bu şekilde rabbi ile bir araya gelen kulun muhabbeti artmakta, kalbi ferahlamaktadır. Ancak kulun Rabbine duasında başına gelen durumlar hakkında şikâyet var ise ya da kalbinde “*Neden böyle oldu?*” hissiyatı taşıyor ise o kimsenin duası rızâsı ile çelişmektedir. Kulun duasında özellikle dikkat etmesi gereken şikâyet hâlinin bulunmamasıdır. Günlük hayatındaki ifadeleri de bu tür şikâyet kapsamına girerek kulun rızâsının sıhhatine zarar vermektedir. Örneğin, yaratılanlar ile alay etmek, önüne getirilen yemeği beğenmemek, havanın sıcak ya da soğuk olmasından dert yanmak gibi davranışların hepsi rızâ hâline uygun olmayan durumlardır.⁶⁹⁵

İbnü'l-Arabî kulun az ile râzı olması ve Rabbinden istemesi arasında bir çelişki olmadığı görüşündedir. “*Allah'ı bilenlerden isen daha fazlasını istemede geniş davran!*” diyerek Rabbini tanıyan kulun O'ndan fazlaca isteyebileceğini bildiğini ifade etmektedir. Çünkü az olandan râzı olan kul Allah Teâlâ'dan değil O'ndan gelenden râzıdır. Cenabı Hakk'ın mertebesi az ile râzı olunmayacak kadar sonsuzdur. Allah Teâlâ peygamberine, “*Rabbim! Bilgimi arttır de*” buyurmaktadır. Böylece kendisine geçmiştekilerin bilgisi verilmiştir. Allah Teâlâ'dan istenilen şeylerin fazlası

⁶⁹¹ Mustafa Çağrı, “Dua (Literatür)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/536

⁶⁹² Uludağ, “Dua (Tasavvufi)”, 9/535

⁶⁹³ İbrâhîm 14/41

⁶⁹⁴ Çağrı, “Dua (Literatür)”, 9/536.

⁶⁹⁵ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 4/636.

yoktur. O'nun katında her şey sonsuzdur. Bu nedenle râzı olduğunu ifade eden kul Allah'tan istemiyorsa hem râzıdır hem râzı değildir. Hakk'tan gelene râzı olmuş ancak O'ndan râzı değildir.⁶⁹⁶

Hz. Hasan'a (r.a.) şöyle ifade etmektedir: “*Dua, göklerin Rabbine İhtiyaçlarını arz etmek ile bedenini ziynetlenmesi, uzuvlarının süslenmesidir.*”⁶⁹⁷ Bu nedenle dua Allah Teâlâ tarafından kulları için değerli ibadetlerden biridir. Hem Kur'ân-ı Kerîm'de hem de peygamber ve sahabe sözlerinde kulların Hakk'a duada bulunmaları teşvik edilmektedir. Böylece dua rızâyâ mânî olmamaktadır. Râzı olan kimsenin Rabbini hamd ile tesbih ederek dua etmesinde bir sakınca olmadığı gibi edep üzere nimetin fazlası ile belânın defî için de dua edebilmektedir.

6. Rızâ-Niyet İlişkisi

Niyet (نِيَّة) kavramı çekirdek⁶⁹⁸ (نوا) anlamındaki kökten türeyen Arapça bir kelimedir. Sözlükte; yönelmek, ciddiyet, kararlılık göstermek anlamlarına gelmektedir. İstilah anlamı ise “Kalbin bir yararı sağlayacağına ya da bir zararı savacağına hükmettiği fiile yönelmesidir” şeklinde ifade edilmektedir.⁶⁹⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de niyet kelimesi kullanılmamaktadır. Sadece kelimenin kökü olan neva kelimesi çekirdek anlamında bir ayette geçmektedir. Niyet kelimesi yapılan tanımları ile ayetlerde bulunabilmektedir. Bu ayetlerde, niyetleri Allah Teâlâ'nın rızâsını kazanmak olan kişilere⁷⁰⁰ verilecek mükâfatlarından,⁷⁰¹ harcamalarında Hakk'ın rızâsı için niyet alanlardan,⁷⁰² niyetleri dünya ve ahiret olanlardan,⁷⁰³ Allah

⁶⁹⁶ İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, 7/305.

⁶⁹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek, *el-İbâne an turuki'l-kâsîdîn Tasavvuf İstilahları*, trc. Ahmet Yıldırım - Abdülgaffar Aslan (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 312.

⁶⁹⁸ İbrâhîm Kâfî Dönmez, “Niyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/170.

⁶⁹⁹ Dönmez, “Niyet”, 33/169.

⁷⁰⁰ Bk. el-En'âm 6/52; el-Kehf 18/28; el-Leyl 92/20.

⁷⁰¹ Bk. el-Bakara 2/265; en-Nisâ 4/115.

⁷⁰² Bk. el-Bakara 2/272.

⁷⁰³ Bk. Âl-i İmrân 3/152; Hûd 11/15; el-İsrâ 17/18-19; eş-Şûrâ 42/20.

Teâlâ'ya yönelen kimselere verilen emirlerden⁷⁰⁴ ve diğer konulardan bahsedilmektedir.⁷⁰⁵

Rızâ ve niyet kavramı arasındaki ilişki niyetin râzı olmak için yeterli olup olamayacağı yönündedir. Her makâm kendi içerisinde yapılması gereken davranışlardan, terk edilmesi gereken hâllerden oluşmaktadır. Bu yola talip olan sâlik için makâmın uzun ve meşakkatli bir yoldur. Meşakkatli yollardan ve sufilerin çoğunluğuna göre son makâm olan rızâ makâmına azmetmek yeterli değildir. Azmetmek, bir işe başlamadan önce o iş için niyet etmek anlamına gelmektedir. Niyet etmek kolay olanıdır. Niyetin gerçekleştirme zamanı geldiğinde ise zorluk meydana gelmektedir. Niyetini gerçekleştirdikten sonra ise kişiye aldanmışlık hâli hasıl olmaktadır. Bu durum kişilere azmetmeleri için kendilerini ihlaslı davrandıkları zannına düşürmektedir. Bunun için kişi, “Amel üzerine azmin amel olmadığını, bunun nefse amelden çok daha kolay geldiğini bilmelidir. Çünkü azimde yorulma ve zorluk olmadığı gibi bazı zevkleri terk söz konusu değildir.” Nefsin azmetmesi zorluk anında fiiliyatını göstereceğini garantilememektedir. Allah'tan gelene râzı olacağına niyet etmek, râzı olmak demek değildir. Niyet aldığı şekilde amelini gerçekleştirirse eğer rızâ ehlinen sayılmaktadır.⁷⁰⁶ Gâzâlî bu nedenle rızâ hâlini, kula verilen bir kaza ve hükümden sonra meydana gelen durum olarak ifade etmektedir.⁷⁰⁷

Peygamber efendimiz niyetin vaktini şu hadisinde belirtmektedir: “*Allah'ım kazadan sonra senden rızâyı istiyorum.*” Bir başka ifade ile Peygamberin bu hadisini şöyle ifade edebiliriz: “*Kazan geldikten sonra beni ondan râzı olur vaziyette bulundurmanı istiyorum.*” İfade bizlere kaza meydana gelmeden önce gerçekleşen rızâ hâlinin sağlıklı olmadığını ifade etmektedir. Bu nedenle azmetmek yeterli değildir.⁷⁰⁸

Rızâ ve niyet kavramları arasındaki husus genel olarak bu tartışma üzerinedir. Dolayısıyla Peygamberin ifadesi konuya delil olarak yeterlidir. Kazadan önce niyet

⁷⁰⁴ Bk. el-Beyyine 98/5.

⁷⁰⁵ Dönmez, “Niyet”, 33/170.

⁷⁰⁶ Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Ri'aye Kalb Hayatı*, trc. Abdulhakim Yüce (İstanbul: Işık Yayınları, 2005), 2/513-514.

⁷⁰⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, *Tasavvufun Esasları*, trc. Ramazan Yıldız (İstanbul: Şâmil Yayınevi, ts.), 176.

⁷⁰⁸ Hücvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, 287.

edilmeli, lakin rızâ hâli kazadan sonra meydana gelmektedir. Kaza gerçekleşikten sonra niyetin fiiliyata dönüşmesi ile râzı olmak fiili anlam kazanmaktadır.

SONUÇ

Rızâ makâmı insanların hem dünya hem de ahiret hayatında ulaşmayı arzuladıkları son noktadır. Kulun dünya hayatındaki gayreti Rabbinin rızâsını kazanmaya yönelikken, ahiret hayatında cennet ehli olan kimsenin sonsuz nimetler içerisindeki tek isteği Allah Teâlâ'nın rızâsıdır. Bu amaca ulaşabilmek için kulun nimetler karşısındaki sevinç ve kabulünün, belâ ve musibetler karşısında da aynı şekilde olması gerekmektedir. Tasavvufî kaynaklarda, özellikle sâlikin belâlar karşısındaki tavrı rızâsının sıhhatini belirlediği ifade edilmektedir. Belâyâ karşı rızâyı başarabilen kuldân ise şüphe ve keder kalkmakta, Rabbine olan mârifeti ve tevekkülü sayesinde sevinç ve mutluluk, keder ve tasanın yerini almaktadır.

Genel olarak tasavvufî klasiklerde rızâ kavramından bahsedilirken öncelikle ayet ve hadisler ile konu ele alınmaktadır. Daha sonra sûfilerin tanımları ile kavramın mahiyeti ortaya konulmaktadır. Ayrıca klasik tasavvuf kaynaklarında rızâ ile irtibatlı olarak rızânın, hal ya da makâm şeklindeki değerlendirilmeleri de sıklıkla karşımıza çıkan konulardan biridir. Kavramı hâl ve makâm olarak değerlendiren mutasavvıflar bulunduğu gibi bir yönü ile hâl diğer bir yönü ile makâm sınıfında ifade eden alimler de mevcuttur. Kaynakların genelinde ise rızânın, tasavvufta yakînî makâmın üst mertebelerinde yer alan bir kavram olduğuna yönelik düşünce kabul görmektedir.

Tasavvufî bir makam olan rızâ kavramı, İslâm'ın temel kaynakları başta olmak üzere diğer İslâmî disiplinlerde de ele alınmaktadır. Tasavvuf klasiklerinde sıklıkla bahsi geçen rızânın anahtarının Allah Teâlâ'nın rızâsı olduğuna yönelik ifadeler "*Allah onlardan râzı onlarda Allah'tan râzıdır*" (Beyyine 98/8) ayeti üzerine yapılan açıklamalar ile belirtilmektedir. Ayrıca Allah Resûlü'nün rızâ hakkındaki ifadeleri, rızânın Allah Teâlâ tarafından kula nasip edilen bir haslet olduğu ve râzı olmayan kul için dünya hayatındaki yaşamın sadece beden yorgunluğu olabileceği gibi rızânın varlığı ve yokluğu ile oluşan iki durumu bizlere aktarmaktadır. Fıkıh alanında rızâ, hukukî işlemlerde irade beyânı olarak var olurken kelâm ilminde ise kötülük probleminde karşı kötülükler râzı olunamayacağı şeklinde literatüre geçtiğini tesbit ettik. Böylece tasavvufî bir kavram olan rızânın hangi ilimlerle irtibatlı olduğunu ve diğer İslâmî ilimlerle beraber kavrama dair yapılan açıklama ve tartışmaların hüviyetini belirlemiş olduk.

Tasavvufî kavram okumalarımızda rızâ kavramının diğerk terimlerle olan münasebetinin varlığına ulaştık. Tevekkül, sabır, şükür, muhabbet, mârifet kavramları ile aralarındaki ilişkinin oldukça kuvvetli olduğunu gördük. Öyle ki rızâ makâmının ilk basamağını sabır oluştururken tevekkül ile rızâ nihâyete ulaşabilmektedir. Ayrıca mârifetin varlığı ve muhabbetin şiddeti ile kulda rızâ hasleti güçlü bir şekilde yerleşebilmektedir. Bu nedenle kavramlardan bir kısmı makâmın kendisini oluştururken bir kısmı ise makâm ve hâllerin sonucu olarak rızâyı meydana getirmektedir. Ayrıca bu derece ilişkili olmayan ancak yine de rızâ ehli olan kimsede bulunması gereken tevbe, zühd, irade, fakr gibi kavramların da rızâ ile irtibatlı olduğuna rastladık. Böylece tasavvufî literatürde bir kavram merkeze alındığı zaman diğerk kavramların bir yörüngede o kavramın etrafını çevrelediğini gördük.

Kavram üzerine yapmış olduğumuz kaynak araştırmalarında rızâ kavramına dair ifade edilen açıklamaların, yapılan tanımlamaların ve verilen örneklerin mutasavvıflar tarafından çoğunlukla aynı şekilde ele alındığını gözlemledik. Bu nedenle ana kaynaklarımızı belirlemeye çalışırken konuyu farklı şekilde ifade ederek geniş ve ayrıntılı biçimde kavramı aktarmış olan kaynakları tesbit ettik. Aynı dönem mutasavvıflarının kendinden bir önceki mutasavvıfın rızâ kavramına dair ele aldığı ifadeleri benzer şekilde ele alması rızâ için yalnızca belirli ifadelere erişebilmemize neden olmuştur. Ancak XII-XIII. yy. mutasavvıflarından olan Gâzâlî ve İbnü'l-Arabî gibi alimlerin kavrama yaklaşım tarzlarının farklı olması, konumuza dair çeşitli ifadelere ulaşmamıza yardımcı olmuştur. Buna rağmen Gazâlî'nin dahi *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde Ebû Tâlîb el-Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* 'unda yer alan ifadelerde aktarımlara rastladık. Bu durum bir ifadenin çoğu kez iki kaynaktan dipnot verilmesine neden olmuştur.

Tasavvufta Rızâ Kavramı başlıklı tezimizin rızâ kavramına dair müstakil bir çalışmanın olmaması nedeniyle alanımıza yardımcı olacağını düşünmekteyiz. Kavram üzerine yapmış olduğumuz çalışmalar sayesinde rızânın tasavvuf literatüründe ne şekilde var olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca belirtmek isteriz ki, araştırmalarımız sırasında rızâyâ dair birçok tartışmanın da mevcut olduğunu bilgisine ulaştık. Örneğin, kötülöklere rızâ göstermenin durumu, Allah Teâlâ'ya isyan eden beldeden ayrılmanın kulun kazasına rızâyâ aykırı olduğu, rızâ ehlinin dua etmesinin rızâsı ile çeliştiğı gibi

yaklaşımlardır. Tezimiz için belirlediğimiz sınırlar içerisinde bazı tartışmalara sadece belirli ölçülerde değinebildik. Bu nedenle kanâatimize göre rızâ kavramına dair yapılan eleştiriler üzerine müstakil bir eser oluşturulması, eleştirilere yönelik uygun bir çalışma olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Aclunî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-ḥafâ' ve müzîlü'l-ilbâs 'amme'stehere mine'l-ehâdîş 'alâ elsineti'n-nâs*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1932.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavud. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akbaş, Ahmet. "Hz. İbrâhim'de Rızâ ve Tevekkül Anlayışı". *Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet*. ed. Atilla Yargıcı - Mahmut Öztürk. 2/255-282. İstanbul: Nida Akâdemi, 2019.
- Akbulut, Fikri. *Bir Osmanlı Yüzbaşısının Kaleminde Tasavvuf*. Konya: Ensar Yayınları, 2006.
- Akşit, İbrahim. *Kur'an'da Rızâ Kavramı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Ankaravî, İsmâil Rusûhî. *Minhâcu'l-Fukara Nisâbü'l-Mevlevî*. trc. İsmet Demiröz. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Arı, Abdüsselam. "Rızâ (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/57-59. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ateş, Süleyman. *İslâm Tasavvufu*. b.y.: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.
- Azamet, Nihat. "Melâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/24-25. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Beyrut: Daru Tavki'n-Necât, 2001.
- Bulut, Hâlil İbrahim. "Rızâ (Genel)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/55-56. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*. ed. Mehmet Doğru. 10 Cilt. İstanbul: Damla Yayınevi, 1996.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 3. Basım, 2005.

- Celepçi, Meryem. *Kur'an Ayetleri Işığında Allah Rızası Kavramının İnanan Bireyin Kişiliği Üzerindeki Etkisi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ceyhan, Semih. "Zühd (Genel)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/530-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Cilacı, Osman. "Dua (Genel)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Coşkun, Selman. *Kur'ân-ı Kerim'de Rızâ Kavramı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid. *Kitâbü't-Ta'rifât*. trc. Ârif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağrııcı, Mustafa. "Dua (Literatür)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/536-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çağrııcı, Mustafa. "Kanâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/289-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çağrııcı, Mustafa. "Sabır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çağrııcı, Mustafa. "Şükür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çağrııcı, Mustafa. "Tevekkül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağrııcı, Mustafa - Hökelekli, Hayati. "İrade". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/380-384. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çelebi, İlyas. "Mutezile ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/391-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çetinkaya, Bayram Ali. "Râzı Olmak Râzı Olunmak". *Diyanet Dergi* 201 (Eylül 2007), 8-10.

- Çiçek, Betül Serin. *Râbiatü'l-Adeviyye'de (95/714 – 185/801) Allah Aşkı ve Rızâ*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çift, Yahya. “Yahyâ b. Muâz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/257. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Demirci, Mehmet. “Hâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/216-218. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Deylemî, Ebû Şücâ‘ Şîrûye b. Şehredâr. *Firdevsü'l-Ahbâr*. thk. Fevâz Ahmed Zemerli – Muhammed Mu'tasım Billah Bağdâdî. b.y.: Dârü'l-Kitâbü'l-Arabî, 1987.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Niyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/169-172. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Ebû Dâvûd, Süleymân es-Sicistânî. *Sünenü Ebû Dâvud*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Erginli, Zafer. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Erginli, Zafer. “Muhâsibî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/13-16. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Erzurûmî, İsmâil Hakkı. *Mârifetname'de Tasavvuf*. haz. Hayrani Altıntaş. İstanbul: y.y., 1981.
- Fettâh, İrfan Abdülhamîd. “Cebriyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/205-208. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*. trc. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *Kalplerin Keşfi (Mükâşefetu'l Kulûb)*. trc. Ahdulhâlik Duran. İstanbul: Yenişafak Kültür Armağanı, 2005.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed. *Tasavvufun Esasları*. trc. Ramazan Yıldız. İstanbul: Şâmil Yayınevi, ts.

- Geylânî, Abdülkâdir. *52 Sohbet Cilâü'l Hâtır*. trc. Dilaver Gürer. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2015.
- Geylânî, Abdülkâdir. *Fütûhu'l Ğayb*. trc. Muhammed Önder Nar. İstanbul: Sultan Yayınevi, 2. Basım, 2001.
- Gökcan, Mansur. "Tasavvufta Tevekkül Anlayışı". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2018), 131-165.
- Gül, Hâlim. *Mesnevî'de Tasavvufî Tefsir*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Güner, Betül. *Gönül Gözüyle Kur'an İbn Atâ Tefsiri*. İstanbul: H Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Güner, Dilaver. "Abdülkadir Geylânî'nin Tasavvufî Görüşleri: Rızâ". *Zuhur Dergisi* 22 (Ekim 2015), 26-27.
- Güner, Dilaver. *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Güner, Dilaver. *Fusûsu'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamber Kıssaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2017.
- Herevî, Hâce Abdullah El-Ensârî. *Menâzilü's-Sâirîn*. trc. Abdurrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Hüsameddîn Kudsî. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.
- Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn. *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. thk. Bekrî Hayyânî - Saffet es-Sekkâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1981.
- Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbi. *Keşfu'l-Mahcub*. trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Fütûhât-ı Mekkiyye*. trc. Ekrem Demirli. 10 Cilt. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2008.
- İbn Furek, Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen. *el-İbâne an turuki'l-kâsîdîn Tasavvuf Istılahları*. trc. Ahmet Yıldırım - Abdülgaffar Aslan. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.

- İbn Kayyım el-Cevziyye. *Medâricu's Sâlikîn Kur'anî Tasavvufun Esasları*. trc. Ali Ataç vd. 3 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1990.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru'l İhyâü'l-Kütübü'l-Arabiyyeti, 1953.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânü'l-Arab*. thk. Âmir Ahmet Haydar. 15 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Meserre, Ebû Muhammed b. Abdillâh. *el-Müntekâ Mehâsinü'l-Mecâlis*. trc. Mehmet Necmettin Bardakçı. b.y.: İnsan Yayınları, 2005.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. trc. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. trc. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*, haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâle*. thk. Abdülhâlîm Mahmûd - Mahmûd b. Şerîf. Kahire: Dâru'l-Meâruf, 1966.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Kur'an-ı Kerîm Tefsiri Letâifu'l İşârât*. trc. Mehmet Yalar. 6 Cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2012.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *Risale-i Kuşeyrî*. trc. Ali Arslan. İstanbul: Arslan Yayınları, 2. Basım, 1980.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Yemenî. *el-Muvaţta'*. thk. Muhammed Fevaid Abdülbâkî. Beyrut: Darü'l-İhyâü'l-Türâsi'l-Arabiyyi, 1985.
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kalplerin Azığı Kütu'l-Kulûb*. trc. Dilaver Selvi. 4 Cilt. İstanbul: Semerkand, 3. Basım, 2004.
- Muhâsibi, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed. *er-Ri'aye Kalb Hayatı*. trc. Abdulkhakim Yüce. 2 Cilt. İstanbul: Işık Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Fevâid Abdülbâkî, Beyrut: Darü'l-İhyâü'l-Türâsi'l-Arabiyyi, ts.

- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. ed. Mustafa Koç. 6 Cilt. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenü's-sağîru li'n-Nesâî*. thk. Abdülfettah Ebu Gudde. Hâleb: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyyeti, 1986.
- Olgun, Emine. *Ebû Tâlib El-Mekkî ve Ebû Hâmid Muhammed El-Gazâlî'de Rızâ Anlayışı*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Öngören, Reşat. "İbrâhim b. Edhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/293-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özarslan, Selim. "Allah'ın İnsandan, İnsanın Allah'tan Râzı Olması". *Diyanet Dergi* 201 (Eylül 2007), 11-14.
- Özköse, Kadir. "Rızâ". *Somuncu Baba* 139 (Mayıs 2012), 22-25.
- Parladır, Selahattin. "Dua (İslâmî)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/530-535. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Pusmaz, Durak. "En Büyük Değer: Allah'ın Rızâsını Kazanmak". *Diyanet Dergi* 201 (Eylül 2007), 15-17.
- Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed. *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. trc. Abdalbaki Güneş – Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Reis, Bedriye. "Tasavvuf Klasiklerinde Rızâ Kavramı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/53 (2017), 891-913.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevi*. trc. Derya Örs - Hicabi Kırlangıç. 2 Cilt. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali. *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*. trc. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Altınoluk, 1996.
- Sühreverdi, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer b. Muhammed. *Avârifü'l-Maârif Tasavvufun Esasları*. trc. Hasan Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz. İstanbul: Erkam Yayınları, 1993.

- Sülemî, Ebû Abdîrrahmân Muhammed. *Tasavvufa Giriş el-Mukaddime fi't-Tasavvuf*. thk. Yusuf Zeydan. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2014.
- Sülemî, Muhammed b. Hüseyin. *Hakâiku't-Tefsîr*. thk. Mahmud el-Hindî. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2006.
- Şeker, Mehmet Yavuz. "Tasavvuf Geleneğinde Kamil Zühdün İki Temel Parametresi: Mârifet ve Rızâ". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/4 (2014), 824-839.
- Şimşek, Selami. *Tasavvuf Edebiyatı Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Taberânî (a), Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Târik b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. Kahire: Daru'l-Haramîn, 1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamid b. Abdülmecîd es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Tektaş, Musa. "Muhabbet ve Rızâ Makâmında". *Somuncu Baba* 196 (Şubat 2017), 24-28.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Darü'l-Garîbu'l-İslâmî, 1998.
- Topaloğlu, Bekir. "Tövbe (Genel)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/279-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tütün, Sevgi. "Kur'an'da Rızâ Kavramının Kullanıldığı Yerler". *DÜİFD* 34 (2011), 149-174.
- Uludağ, Süleyman. "Dua (Tasavvufi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/535-536. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uludağ, Süleyman. "Fakr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Uludağ, Süleyman. "Ma'rifet-i Nefs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/56-57. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Uludağ, Süleyman. “Makâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/409-410. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. “Mârifet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/54-56. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. “Muhabbet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/386-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Uludağ, Süleyman. “Tövbe (Tasavvufi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/284-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2. Basım, 2005.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Yılmaz, Necla. *Tasavvufî Bir Kavram Olarak Rızâ ve Travmatik Yaşantılarla Başa Çıkmadaki Rolü*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *İthâfî's-sâdeti'l-müttaķîn bi-şerhi esrâri İhyâ'i 'ulûmi'd-dîn*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- Zuhaylî, Vehbe. *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*. trc. Ahmet Efe vd. 10 Cilt. İstanbul: Risâle Yayınları, 1990.

EK-1

RIZA KAVRAMINA İLİŞKİN GENEL BİR ŞEMA

TASAVVUFTA RIZÂ KAVRAMI		İKİNCİ BÖLÜM	
BİRİNCİ BÖLÜM		DİĞER TASAVVUFİ KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ BAKIMINDAN RIZÂ	
RIZÂ: KAVRAMSAL ÇERÇİVE		1. Rızâ-Tevekkül İlişkisi	
1. Rızâ Kavramının Sözlük Anlamı	Rızâ türevleri ile birlikte sözlükte; hoşnut olmak, memnun olmak, beğenmek, kabul etmek, itaat etmek, karşı çıkmamak, muvafakat, dost, itaat, tevekkül, itade gibi anlamlara gelen Arapça kelime, sabah/öfke kelimelerinin zıttıdır.		Hasan Basri tevekkülü rızadan ibaret görmektir. İbn Mesrûk'e göre tevekkül ise, "Kaza ve kaderin hükümlüne kavıyış şartıs teslim olmaktır."
2. Rızâ Kavramının İstilah Anlamı	Rızâ makâmın üç derecesi bulunmaktadır. Birinci derece, Hakk'a bir an önce kavışmak için ölümlü arzulamaktır, ikinci derece, Hakk'a daha fazla ibadet edebilmek için uzun ömür taleptir. Üçüncü ve en üstü derece ise, uzun ömür ve kısa ömür arasında bir fark görmeyerek herhangi bir istekte bulunmaktır.		Sabır, rızâ makâmının ilk derecesidir. Fudayl b. İyâz Hakk'ın kazasına rızâyı sabır olarak tanımlarken Ebû Ali Dekkâk ise sabrın tarifini "Tahdire itiraz etmemek" olarak ifade etmektedir.
	a. Rızânın Derecelemi		Cüneyd-i Bağdâdî şikâri, "Nimetü ile Allah'a üst olmamak" şeklinde ifade etmektedir. Hakk'ın iltisamı karşısında kütan rızâ olarak şikârını göstermesi gerekmektedir.
	b. Rızânın Alametleri		Ebû Ali Ruzbârî muhabbeti, rızâ olma anlamına gelen "Muvafoqat" kelimesi ile ifade etmektedir. Ayrıca Kuseyri'ye göre de muhabbet, "Kalbin Hakk'ın murad olan şeylere muvafakat emesidir."
	c. Rızâ Sahibinin Özellikleri		Gazâlî marifeti, "Allah'ın kulumu kalbine attığı bir nurda kulan daha önce işlerini bilmediği şeyleri açık seçik görmesi" olarak tanımlanmaktadır. Böylece marifet, kişi İ Hakk'ın bilgisine ulaşılarak O'nun tanımını, nimet ve belanın hakikatını görmesini ve sonuç olarak Rabbinden rızâ olmasını sağlamaktadır.
	d. Rızâyı Engelleyen Durumlar		Ebû Süleyman Darânî, "Zihde göre verâ ne ise, rızâyı göre de kanaat odur. Verâ zühdan ilk merhalesi olduğu gibi, kanaat de rızânın ilk merhalesidir" diyerek kanaat rızânın ilk aşaması olarak ifade etmiştir.
	1. Hal ve Makam Kavramlarının Tanımı		Hakk'ın rızâ olduğu kimselerden halk rızâ değildir. Bu nedenle Allah'ın rızâsını kazanmak isteyen kul, insanları azarlamalarına alâdını emenden, "Onlar kınayanın kınamasından korkmazlar" (el-Mâide 5:54) ayeti ile yoluna devam etmelidir.
	2. Rızânın Hal-Makam Tasniflerindeki Yeri		Kulun Rabbinden rızâ olabilmesi için önce Hakk'ın kulumdan rızâ olması gerekmektedir. Bu durum "Onlar dönsünler diye Allah da onlara dönmüştür." (Tevbe 9:118) ayeti ile öncelikle Hakk'a ait olduğu ifade edilmektedir.
	1. Kur'ân-ı Kerim'de Rızâ		Cüneyd-i Bağdâdî zühdi, "Dünyanın elden çıkarıldığı gibi kalpten de çıkarılması, elde ne kaldı ise kalbine ona rızâ olması" şeklinde ifade etmektedir. Bu nedenle "Zühdi kanaattir." Olana rızâ olmak, tazasım istemektir.
	2. Hadislerde Rızâ		Mutasavvıflardan bir kimsa şöyle buyurur: "Niçin gerçekleştirip gerçekleştirmediğini bilmediğim bir iş istiyorum? Benim istediğim iş gerçekleştirse, Allah onu irade ettiği içindir. Oyleyse ben niçin seviniyorum? En iyisi bûyan hususlarında Hak neyi irade emiş ise onu irade etmektir. Böylece her hüküm rızâ ile karşılanır"
	3. İslâm Geleneginde Rızâ		Ebû Hüseyin en-Nuri'ye göre fakr, maddî herhangi bir şey bulunmadığına kütan rızâ olduğunu, bulduğu zaman ise onu irade etmesiyle gerçekleştirilmektedir.
			Rızâ sahibi kulum Rabbine istekte bulunması rızâsına mani olmamaktadır. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de ifade edildiği gibi peygamberlerin Hakk'a dua emelini bilmesi ile de açık ve netir.
			Rızâyı niyet etmek rızâ olmak anlamına gelmemektedir. Bu nedenle rızâyı niyet sadece rızâyı azmetmek olarak ifade edilmektedir. Hakikî rızâ hükümün meydana gelmesi ile beraber ortaya çıkmaktadır.
B. TASAVVUFİ BİR DERECE OLARAK RIZÂ		A. RIZÂ İLE YAKIN İLİŞKİLİ KAVRAMLAR	
			1. Rızâ-Şükür İlişkisi
			2. Rızâ-Sabır İlişkisi
			3. Rızâ-Şükür İlişkisi
			4. Rızâ-Muhabbet İlişkisi
			5. Rızâ-Marifet İlişkisi
			6. Rızâ-Kanaat İlişkisi
			7. Rızâ-Melânet İlişkisi
			1. Rızâ-Tevbe İlişkisi
			2. Rızâ-Zühud İlişkisi
			3. Rızâ-İrade İlişkisi
			4. Rızâ-Fakr İlişkisi
			5. Rızâ-Dua İlişkisi
			6. Rızâ-Niyet İlişkisi
C. RIZÂNIN İSLÂMİ KAYNAKLARDAKİ YERİ		B. RIZÂ İLE İLİŞKİLİ DİĞER KAVRAMLAR	
			a. Tevâsür İlimi ile İlişkisi
			b. Fıkâh İlimi ile İlişkisi
			c. Kelâm İlimi ile İlişkisi
			d. İslâm Tarihi ile İlişkisi
			Rızâ sahibi kimsenin halini bizlere en güzel şekilde aktaran peygamberlerdir. Bu hususta Hz. Adem'in bir kez daha Rabbinin hoşnut olmayacağı hayatı vappna kokusu, Hz. Eyyüb'ün hastalığına rızâsı, Hz. İsmail'in kurban edilmesine teslimiyeti örnektir.